

4925

TITLE

حدر اللق البراز غصن شمع سیم نهال باغ فردوس

27.05

۱۰۰

492.

1912

Date

No.

Date _____

No.

MAULANA AZAD LIBRARY
ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

RULES:-

1. The book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of Re. 1-00 per volume per day shall be charged for text-books and 10 Paise per volume per day for general books kept over - due.

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي جعل في كل شيء
دلالة على قدرته وكرامته

والحمد لله الذي جعل في كل شيء
دلالة على قدرته وكرامته

والحمد لله الذي جعل في كل شيء
دلالة على قدرته وكرامته

التاس

نیاز مند کی دوکان میں ہر علم و فن کی کتب کا ذخیرہ فروخت کے لیے موجود ہے۔ جسکی بہت
مکمل طلب کرنے پر مل سکتی ہے۔ جو صاحب چاہیں طلب فرمائیں۔ منجملہ ان کتابوں کے چند
مصاحف و تفاسیر یہاں۔ و کتب وغیرہ مع قیمت اس مقام پر درج کیجاتی ہیں۔ جن
صاحبوں کو ضرورت ہو یہ ارسال قیمت طلب فرمائیں +

المحمد عبدالستار خان۔ تاجر کتب۔ چوک۔ لکھنؤ

مصاحف یہاں

قرآن شریف نظامی۔ تین ہر دون کل
چھاپہ دار۔ علامہ۔ علامہ۔ خط اوسط
رسالہ رسم الخط و فضائل قرآن شریف بہت
صحیح۔ ہر صفحہ پر آیت ختم و ہر منزل پر پیل نبی ہوئی
ہے۔ کاقد حنائی و سفید۔ قیمت۔ ۱۰
قرآن شریف چھاپہ بیسی۔ جلد۔ ۱۵۔ ۱۰
چر گلہ۔ قیمت۔ ۱۰

ایضاً۔ چھاپہ بیسی جلد۔ ۱۰۔ ۱۰۔ ۱۰
ایضاً۔ چھاپہ بیسی جلد۔ ۱۰۔ ۱۰۔ ۱۰
حائل تعویذی بہت پہل براے گلہ۔ ۶

تفسیر اردو

جو اہل تفاسیر یہ تفسیر زبان اردو۔ عالم
میں نمایاں اور قابل دید ہے اور بہت صفت
موصوف ہے۔ اس تفسیر کے پادون اور

کی تفصیل ہے۔ پارہ الم۔ سورہ یوسف۔
سورہ مریم۔ سورہ یس۔ سورہ الصافات۔
سورہ حم سجده۔ سورہ دخان۔ سورہ نوح۔
سورہ نجم۔ سورہ رحمن۔ سورہ واقفہ۔ سورہ جمہ
سورہ قنابن۔ سورہ طلاق۔ پارہ تبارک
پارہ عم۔ کاقد سفید گندہ۔

و طائف

مجموعہ وہ درود۔ مع ترجمہ اردو۔ یعنی
درود اکبر کلان۔ درود مستغاث۔ درود معظم
درود و مکرم۔ درود تاج۔ درود لکھی۔
درود تجنیا۔ درود ہادی۔ درود اکرم۔
درود ہزاری۔ قیمت۔ ۱۰

افضل الاذکار لقب بہ حسن الاداد۔ ۵
دلائل الخیرات مع رسالہ ارشاد مرشد مطبوعہ
سطح انصاری دہلی۔ قیمت۔ ۱۰

فہرست مضامین کتاب حقائق البلاغۃ

صفحہ	مضامین	صفحہ	مضامین	صفحہ	مضامین
۴۰	تجب	۴۵	الحقیقۃ الثانیۃ فی علم البیان	۵	الحقیقۃ الاولی فی علم البیان
۴۱	اعتراض	۴۶	چمن اول در بیان شش	۶	شجرہ اول در بیان شش
۴۲	چمن دوم در بیان صنایع	۴۷	طباق و انقضاد و طابقت و تکرار	۷	نور چمن اول در بیان و طرف
۴۳	کہ در الفاظ یکار سے رود	۴۹	تقابلہ	۱۱	نور چمن دوم در بیان و تہنہ
۴۵	قلب کل و قلب بعض	۵۰	مراعات انظیر	۱۵	نور چمن دوم در بیان و تہنہ
۴۶	اشتقاق	۵۱	مشاکلہ	۲۰	نور چمن دوم در بیان و تہنہ
۴۷	ردایہ علی المصدر	۵۲	مزاوجہ	۲۱	نور چمن اول در بیان و تہنہ
۴۸	رطب	۵۳	ارصاد	۲۲	نور چمن دوم در بیان و تہنہ
۴۹	خفا	۵۴	عکس	۲۳	نور چمن اول در بیان و تہنہ
۵۰	مقطع و موصل	۵۵	رجوع	۲۴	نور چمن دوم در بیان و تہنہ
۵۱	سجع	۵۶	تقریر	۲۵	نور چمن اول در بیان و تہنہ
۵۲	ذوالفقارین	۵۷	استخدام ولف و نشر	۲۶	نور چمن دوم در بیان و تہنہ
۵۳	مستلزم	۵۸	جمع	۲۷	نور چمن اول در بیان و تہنہ
۵۴	تلمیح	۵۹	تفریق	۲۸	نور چمن دوم در بیان و تہنہ
۵۵	سیاق الاعداد	۶۰	جمع و تفریق	۲۹	نور چمن اول در بیان و تہنہ
۵۶	الحقیقۃ الثانیۃ فی علم العروض	۶۱	جمع و تقسیم	۳۰	نور چمن دوم در بیان و تہنہ
۵۷	توشیح	۶۲	جمع و تفریق و تقسیم	۳۱	نور چمن اول در بیان و تہنہ
۵۸	تثنی الصفات	۶۳	تخرید	۳۲	نور چمن دوم در بیان و تہنہ
۵۹	خیالان اول	۶۴	باللہ مقبول	۳۳	نور چمن اول در بیان و تہنہ
۶۰	خیالان دوم در بیان تہنہ	۶۵	حسن تعلیل	۳۴	نور چمن دوم در بیان و تہنہ
۶۱	کہ در ارکان بحر و لغ مشہود	۶۶	تاکید المذم بالیشہ الذم	۳۵	نور چمن اول در بیان و تہنہ
۶۲	اضمار و حسب	۶۷	تاکید المذم بالیشہ المدح	۳۶	نور چمن دوم در بیان و تہنہ
۶۳	وقف	۶۸	استیثاء	۳۷	نور چمن اول در بیان و تہنہ
۶۴	خبث	۶۹	ادماج	۳۸	نور چمن دوم در بیان و تہنہ
۶۵	طی	۷۰	توجیہ	۳۹	نور چمن اول در بیان و تہنہ
۶۶	کف	۷۱	الذیل الذی برادہ الجحد	۴۰	نور چمن دوم در بیان و تہنہ
۶۷	قبض	۷۲	تجامل عارف	۴۱	نور چمن اول در بیان و تہنہ
۶۸	تثقیث	۷۳	قول بالموجب	۴۲	نور چمن دوم در بیان و تہنہ
۶۹	قصر	۷۴	اطراد	۴۳	نور چمن اول در بیان و تہنہ

صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون
۱۳۴	جدول دوم - - - -	۹۹	اخریب - - - -	۹۲	قطع - - - -
۱۳۵	عمل تلخیص - - - -	"	ابتدر - - - -	"	دقت - - - -
۱۳۸	عمل تراویح - " "	"	معاقبه - " "	۹۷	عقل - - - -
۱۳۹	عمل اشتراک - " "	"	مراقبه - " "	"	انقص - " "
۱۴۰	عمل کتبی - " "	"	خیابان سوم - " "	"	کشف - " "
۱۴۱	عمل تصحیف - " "	۱۰۱	خیابان چهارم - " "	"	شکل - " "
۱۴۲	عمل حساب - " "	۱۰۲	بهره نرج - " "	"	حذف - " "
۱۴۳	اسلوب اسمی - " "	۱۰۴	بهره حبس - " "	"	احذ - " "
۱۴۵	اسلوب حرفی - " "	۱۰۵	بهره دل - " "	۹۷	صلم - " "
"	اسلوب احصائی - " "	۱۰۶	بهره سرچ - " "	"	قطف - " "
۱۴۶	اسلوب انحصاری - " "	۱۰۷	بهره منوع - " "	"	تبیغ - " "
"	اسلوب ربئی - " "	۱۰۹	بهره مضارع - " "	۹۸	ازاله - " "
۱۴۷	جدول سوم اعمال تکمیلی - " "	۱۱۰	بهره مجتث - " "	"	ترقیل - " "
"	عمل تالیف - " "	۱۱۱	بهره خفیف - " "	"	جودع - " "
۱۴۹	عمل اسقاط - " "	۱۱۲	بهره مقضب - " "	"	جب - " "
۱۵۰	عمل طلب - " "	"	بهره کامل - " "	"	خرم - " "
۱۵۱	جدول چهارم - " "	"	بهره تقارب - " "	"	اتلم - " "
"	عمل تحریک و تسکین - " "	۱۱۳	بهره متدربک - " "	"	اثرم - " "
۱۵۲	عمل تشدید و تخفیف - " "	۱۱۵	خیابان پنجم - " "	"	اعصب - " "
"	عمل مد و قصر - " "	۱۱۷	المحدثه الرابعة فی علم القوافی - " "	"	اقصم - " "
"	عمل اظهار و اسرار - " "	۱۲۷	المحدثه الخامسة فی فن المعانی - " "	"	اجم - " "
۱۵۵	عمل قریب و بعید - " "	۱۲۸	جدول اول عمل انتقاد - " "	"	اخرم - " "
"	جدول پنجم - " "	۱۳۲	عمل تبدیل - " "	۹۹	اشتر - " "
۱۵۷	حاشیه کتاب				

اطلاع - چونکه کتاب مطبوعه سابق غیر محشی و واضح نبود و تمام طالبان دین من بسیار شایسته
دیدند این نظر سهولت و دفع رسائی شایسته آن به روزیاد و حاشی جدید که نهایت مفید اند و واضح و صاف بصورت
خوب و حسن اسلوب کمال محبت و اهتمام طبع کنانید و مزید بر آن فهرست مطالب و مضامین کتاب بر سه
سهولت طالبان اضافه گردانید تا هر مطلبی که ملاحظه آن مقصود باشد در زیر آن یکلیف و مشقت در نیاید
را تم تحوید الاستارخان - تاجر کتب - چرک - کهنه -

فیض گلشن آرا فصحاء و جمہوری گزینان
پیش گزینان و جمہورین گزینان

از کتابت جان کلام و کلام و کلام و کلام
فیض کتابت آب و گلاب و کلام و کلام

نور جاح علوم عقل و نقل مورد و مرجع و مرجع و مرجع
مختصر و مختصر و مختصر و مختصر و مختصر و مختصر

مختصر و مختصر و مختصر و مختصر و مختصر و مختصر
مختصر و مختصر و مختصر و مختصر و مختصر و مختصر

1. The first step in the process is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information and understanding the context of the problem.

2. Once the problem is identified, the next step is to define the objectives and goals of the project. This helps to clarify what needs to be achieved and provides a clear direction for the team.

3. The third step is to develop a plan or strategy to address the problem. This involves breaking down the problem into smaller, manageable tasks and determining the resources needed to complete each task.

4. The fourth step is to implement the plan. This involves putting the strategy into action and monitoring progress regularly to ensure that the project is on track.

5. The final step is to evaluate the results of the project. This involves comparing the actual outcomes with the objectives and goals to determine the effectiveness of the project and identify areas for improvement.

PE6970

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نمندی که ز سارشان به بیان را غازه پیرانی نماید + و ستایشی که قامت و لعل سر سیه
مستحقه سخن را بجلل بذایع آرازد + شکلی را در خورشید که مشاطه قدش عروس سنی
بگیر را در حلقه فکر جلوه ظهور بخشیده + و نقش بند حکمتش سواد لفظ را از فروغ مضمون
چون مردم چشم سر خسته دگر دانیده + عالم تنزیه در وحدت پیرای ذاتش حلقه بیرون
در است + و جهان تشبیه با وسعت آباد صفه صفاتش مختصر + زبان نطق پر واز را از
افاضه نیان کمرش گوهر بدامان + و فکر معنی طراز از انضیس بهار پیش گل در
گریبان + دست خیال در انداز کنگره کاخ جلالتش بگانه رسانی + و پاسه و هم
در پیودن صاحب کمالش هر گرم آبله فرسائی لمواقع هر خیزی و گلی که بود در آفراده
بزرگان خداست نرود و آگاه + ترتیب مقدمات جسم و جان را + در سطین مانتیجه یافت آگاه

کے لیے قید تنزیہ فقط در عمان است و از سون خارج ۱۲ ک

بسم الله الرحمن الرحيم سرسبز می خدایان بافت عجم بهار انوری است که چستان کن چکان را به چوبانم سلطنت نمود
 و شاد و دلی را باطن نهضت بهمن میل است که گلستان جهان را به آبیاری هدایت خویش پیراسته صلوات
 علیه و آله و اهل بیت است و اما بهر گوشت و پند و ارغمايات حضرت لم نزل محمد عبدا لعاشقا و گفتمی کان محلی

۵۱
 حضرت فیضیہ
 قشیشین متنبہ
 رکنی کبریا
 آرا عارفانہ
 حسنہ استدار
 سنجہ شش
 منیا ان
 رفقا
 دیانہ حکما
 انما کمال
 متوفی
 شرف
 خزانہ

قدم در عرصه شعر و شاعری گذارد و زرق تصدی این امر خطیر را بر ناصیه حال خود نگار و درین
 عصر که از علم و حکمت نامی و از فضل و همت نشانی بر جانمانده جمعی که از زشت و زیبا
 فرق نمیکند و مسل از خار و بازنه اند و بعضی تالیفات الفاظ پرورنه که دست فکرت نشان
 از دامن میرا نشنیده است علم و دعوی این فن بری آنست از نند و کلاه نخت و عنبر و
 بر آسمانی اندازند و شبیه به مقدار خود را همسک گوهرش اهورا می شمارند و سفال
 دیزه به قدر غرور و شهن را در برابر لعل آبدار ببلوه می آرند و سخن بشوی این سیه و روان
 از سواد لفظ بخاک سیاه یکسان است و معنی را به بیدادی این اوصاف و شمع نشان
 در بیاض بین اسطوره چاک در گریبان ملول فقه جاہل آنجا که نکست گیر بود و شعر را
 قیمت شصت بود و در رسم خندانی از عالم بر افتاده و بنیاد نکست را بی از یاد آمده ملول فقه
 ز انسان امر و ز آنچه پیدا است به فصلش نقش است و صنیع خاست و زرق حروف
 شمس الدین نقیب که بتای ظل های سعادت از آسای سنی غرضه وین فن
 استخوان شکسته و در زاویه تحول منتظر لطیفه غیبی نشسته و غیر از سخن همدی و مجتهد
 کتاب انیس ندارد و فوائدی که درین مدت از فیض صحبت این دو انیس هموم اندوخته
 قبل ازین متغیر و بزبان تسلیم داده و محیسله او علم بیان و بدین دعوت و غرض کار شده
 حکاک سخن طرازد گردیده و چون از دیر باز مکنون خاطر بود که اگر فرصت وقت دست دهد
 و توفیق مساعدت نماید مجموع فنون که در شعر و شاعری از ان گزیرنی باشد در یک کتاب
 سمت اندازان یا به ثابا لبان فصل و هنر را واسطه ترقی و تکمیل باشد و در میان بی سرایه
 موجب منبه و آگاهی گردد و درین آیتام که به هموم و اندوه اندوده بدول شکسته استیلا یافته
 له شبه نقیب و نایه نقیب و انهای آینه که بهندی پوت نامند ۱۲ مولوی محمد ظفر حسن بخش نمونی عظیم آبادی
 به نقیب الدین نقیب که بهنگام دس بهمن ۱۲۸۵ هجری خورشیدی در دم و به هنر الاقاضه
 محمد ابق البلاء غصه موسوم کرده و با سبب اعزاز الوهاب ان بجا مقبول بین اوسه ۱۱ الباب

چاره خیر این ندیدیم که در حصار سخن گریزم و در کنگره قصر معنی در آویزم باشد که دست
 خزن و ملال از دامن دل کوتاه گردد و زهر جانگزای غصه رود و گار این طریق کسب
 پادشاهی نماید چون صورت این معنی در آینه خاطر فرستم گردید با تمام این امر جلیل است در
 فکر اهتمام بسببم و توفیق باری عزت یافته باندک فرستی مرکز جمیع را در نیکو ترین صورتی
 جلوه ظهور بخشیدم باشد که حریف ازان مرفوب عاجز باشد افتد و مولف را در حالت ذوق
 بدعی خیر یاد آور شود و این کتاب چون تشبیه فنون بلاغت است به حدائق الایالات
 موسوم گردید و بهیستی بر پنج حدیقه و خاتمه شد حدیقه اول در علم بیان حدیقه
 دوم در علم بدیع حدیقه سوم در علم عروض حدیقه چهارم در علم قوافی
 حدیقه پنجم در فن تمثیل خاتمه در سرفات کشیده و تالیف بسیار پوشیده نماند که متنا
 اگر چه پیش از این کتاب لفظی است و داخل فن بدیع است اما چون حصول اسم از یا نواع
 اشارات و صفات و دلالت صورت می پذیرد و قواعد و قوانین اعمال آن شعب و
 فروع متکثره دارد و بر اساس فنی شده تحصیل علوم مذکوره طلاب صناعت شعر را از واجبات
 است حالا وقت آنست که غرض در مطلب نمایم و نقاب خفا از روی مقصود ویراث ایم
 و التوفیق من الله العالی الاعلی و هم الکلیل الحدیقه الاولی فی علم البیان
 علم بیان عبارت از اصول و قواعدی چند است که چون آن را استحضار دارند یک لفظی را
 به چند طریق ابراد میتوان نمود بخوبی که بعضی ازان طرق در دلالت واضح و بعضی اوضح با
 و دلالت بر سه گونه است اول ضمنی و آن دلالت کردن لفظ است بر تمام معنی موضوع له
 مثل دلالت انسان بر حیوان ناطق دوم قهمنی و آن دلالت لفظ است بر سبب موضوع له
 مثل دلالت انسان بر حیوان تنها اتوم است ای دآن دلالت لفظ است بر معنی که خارج از حقیقت
 موضوع است و لازم او بود چنانچه دلالت انسان بر ضاحک و اقل را دلالت مطالب
 و خیرین را دلالت عقلم نیز گویند و ظاهر است که این ادیک معنی به چند طریق بخوبی گفته شد

حدیقه پنجم در فن تمثیل
 حدیقه چهارم در علم قوافی
 حدیقه سوم در علم عروض
 حدیقه دوم در علم بدیع
 حدیقه اول در علم بیان
 در حدیقه اول

بدالات وضعی ضرورت نمیتواند نسبت زیرا که دلالت الفاظ بر معانی در دلالت وضعی
 یک و تیر است و بر سبیل اتم و انقص نیست مثلاً لفظ آسم و لیث و غصق و حارث که
 موضوع است برای شیر نمیتواند بود که دلالت بعضی ازین الفاظ بر شیر واضح تر از بعض
 دیگر باشد اما بدالات تضمن و التزام بمعنی صورت پذیر می تواند شد زیرا که ممکن است که یک
 ملزوم را چند لوازم باشد که بعضی از آن بسبب قوت و ساطق قریب با و باشد و بعضی بسبب
 کثرت و ساطق بعید و این قریب و بعد موجب وضوح و خفای او گردد مثلاً طویل اینجا و اگر
 در از قدر اگویی و همچنین همان دوست را کثیر الزام خوانی در مثال اول میان لازم و ملزوم
 واسطه نیست و در مثال دوم و ساطق است چه کثرت را و لازم کثرت همه سوختن است
 آن لازم کثرت طبع و آن لازم کثرت همانی و آن لازم همان دوست بودن و همچنین
 ممکن است که یک لازم را چند ملزوم باشد مثل سفیدی در برف و عاج و شیر و مانند آن
 و ایضا ممکن است که یک چیز را چند جزو باشد و چند جزو و جزو باشد پس دلالت جزو بر آن چیز
 واضح تر از دلالت جزو و جزو و شش خواهد بود چنانچه دلالت حیوان بر جمیع واضح تر است از دلالت
 انسان بر و از اینجا ظاهر میشود که مرجع علم بیان اعتبار نمودن ملازمات در معانی است

فرودنده چون صبح نوزدین در دوازده شمول چنانچه درین بیت حکیم خاقانی شده وانی
 بیت گاه چو خال عاشقان صبح کند تلوتنه که چو علی در بستان مرغ کند نو آگری +
 مقصود در اینجا تشبیه آواز مرغ است با آواز خال لبستان و از شمول چنانچه درین بیت
 و لیه زبان نغمه گلگون که بید سوخته پرورد + بوی گل شک بید خام بر آمد +
 و از مذوقات چنانچه درین بیت ملول فیه شایسته داشت ساقی دوش در جام + که بر
 لذت تسنیم از دو کام + و از ملوسات چنانچه درین بیت خاقانی بر چون پرند یک
 در لش گویند پلاس + من بر پلاس صبر کنم از پرند او + اما درین بیت حکیم غنیمتاری
 آثار آفتاب شده بر عرق قدح + و منقار عنده لیب شده زخمه رباب + و از تنقار و شمشیر
 و زخمه رباب تشبیه اعتبار نمائیم از قسم مصرات است و اگر آواز منقار را شمشیر و آواز زخمه را
 شمشیر هم اعتبار کنیم از قبیل شمولات میشود و نوعی دیگر از حیثیات است که خیال آن را
 فراهم می آرد و در خارج وجود ندارد و چون مدکات خیال از محمولات بیرون نیست
 این قسم را از انواع تشبیه می شمردند چنانچه درین بیت ۵ و کان تحمیر الشقیق
 اذا تقوی و تقوی + علام یا قوت نشران علی اریح من زبرجد + ترجمه اش اینست
 که شقایق سرخ وقتی که از تحریک بادیل بیامین میکنند و بالا میرود گویا علم نامه
 یا قوت است که بر نیزه های زمره پهن کرده شده پوشیده خاند که علم یا قوت و نیزه زمره
 اگر چه در خارج وجود ندارد اما اجزای آن که یا قوت و زمره و علم در ماح باشد
 از محمولات بهر سبب و در فارسی این بیت حکیم عنصری صبح را بشکر پس چون درین
 بدان ماند دست + که ز پس سیمین تند و بستین فلکاستی + سیمین تند و بستین
 ۱۲ پرند بافته ای شبی و سیر ریاده و پریان نقش ۱۲ اب ۱۲ عندلیب بالفتح بلبل از تنجب و تاج افکات و
 موی نقش و کاس نیکو با کسر خوانده فلک کند و تیر بای فارسی روشن و خواندن خطاست چنان بلفظ غریب و در سبزی
 ای بخور آمده ۱۲ از افلاطون تصویف فرود آمدن از بالا تشبیه ۱۲ انتجب ۱۲ تصدیق و انان ۱۲ ام

عقلها از عالم یا قوت است که مذکور شد و این بیت انوری یا غریب پرباره
زنگین چنان آید چشم که میان آب روشن بر فردری آذری و آتش میان آب
افروختن خیال محض است و در خارج امکان وجود ندارد و ازین قبیل است این بیت
فقیر بود و کلین که دارد غنچه پرباره زمره بال مرغی مثل نقاره اما شبهه عقلی آنست
که درک بعقل شود نه بحس مثل تشبیه علم بحیات و چنانچه درین بیت از رتبی ذکای طبع
تو کوئی که لوح محفوظ است که ذره نبود جا نراند و نیان به و درین بیت حکیم سنائی
مردگی جمل و زندگی نیست به هر چه گفته من آن اینست به در شعر اول ذکا شبهه و لوح محفوظ
مشبه به واقع شده و در شعر ثانی مردگی و زندگی شبهه به و جمل و دین شبهه آمده و اینها همه درک
بعقل میشود نه بحس و آنچه ادراک آن تعلق بوجدان دارد مثل لذت و الم و جوع و شبع
و اظهار آن از قلم عقلی بیشترند چنانچه درین بیت فقیر الم عشق لذت دیگر است و پنج عشق
راحت دیگر است به و آنچه را و هم صورت سید به نیز از نوع عقلی حساب میکنند و فرق در و همی
و خیالی آنست که خیال آنچه از حس مشترک اقتباس میشود قوت تمیله آنرا ترکیب سید به مثل
علم یا قوت و عقلی باشد این که در ابیات صدر مذکور شده و هم از حس مشترک اقتباس میکنند
بل از پیش خود اختراع صور می نمایند و تمیله آنرا ترکیبی بخشد مثل تصور انسانی که در سوره
باشد یا تصور غول بصورت سبع و اختراع دندان از براسه او چنانچه سبع را
می باشد و ازین قبیل است این شعر امر و القیس به ایقتلنه

و اشرفی مضاجی و مستوفی زرق کایناب اغوال و ترجمه این نیست که ایام اسبکد قریبال
شمیری که منسوب بمشارفین است هم بستر است با من و سنانهای کبود یعنی فولاد سه
که مانند دندانهای غول است و در فارسی این بیت حکیم مختاری در ملک خنجر
ملک و نیم چرخ او با بحر نیست پر جواهر و چرخ نیست پر شهاب و پوشیده ماند که علامه تفتازانی
در طول فرق میان تشبیه دمی و خیالی بخوی که مذکور شد بیان نموده اما در بادی نظر
فرقی درین هر دو قسم یافته نمیشود و نیز که تصور انسانی که ده سر یاده بال داشته باشد
و تصور غول بشکل سبع و اختراع دندان از برای او بعینه مثل علم یا قوت و روح زهر و
آنست که در تشبیه خیالی گذشت و اجزای این هر دو قسم از محسوسات است که خیال بواسطه
حس مشترک آنرا اقتباس نموده و متخلفه ترکیب داده اما حق واقع اینست که در هر چیز
نا دیده را کسوت صورت می پوشاند و لکن گویند که و اینهمه غلاق است و خیال آنچه از حس مشترک
اقتباس نموده همان را دارد پس و هم بر چیزهای غائب حاکم است بخلاف خیال که آن
از درکات حسی بجا و زینما ند و تصور نمودن غول یا ملک و مانند آن کار و هم است و خیال
از امثال این تصورات عاجز و نیست فرق در دمی و خیالی پس ازین قرار است حکیم مختاری
که در مثال مذکور شد باید که از قسم تشبیه خیالی باشد و مثال تشبیه دمی این بیت فقیه
بر روی گل نه شبنم ساخته جائگسته چرخ تسبیح ملک را و تسبیح ملک از عالم اینیاب
اغوال است که در شعر امرء القیس گذشت قابل و میتوان بود که کی از دو طرف تشبیه هستی باشد
و کی عقلی مانند تشبیه عدل بمنیران و تشبیه عطر بخلق کریم و ازین قبیل است این ابیات
حقا قانی عمری است رخساره سواد سیل کین شکن یک گوش که ناریده سیل از بل رخساره بگذری و

له جمع مشرق که معنی با سه بلند است و در منتخب اللغات ایضا نوشته که مشارف الشام
دبی است چند در زمین عرب نزدیک بشام که تشبیه مشرقی منسوب است بدان ۱۲ ک
نیم چرخ نوسه از لکان است که ستره بسیار دارد و ازب ۱۳ شب با کسره نام و ک
که ب آن شعله بر تلک میزد و از نوید الفضلا و غیره و یا بمعنی با فتح خلاست ۱۲ از امة الاعلام ۸

حکیم غصری شوبهست چو دریا بمثل ظاهر تزیل یا تاویل چو لولوست سوی مردم داناء
 ابو الفرج رونی روی چون حاصل نیکو کاران یا زلف چون نامه گنگاران یا
 از رنی یکے بر که تزیل در صحن بستان یا چو جان خروست و طبع مخور و درویش اول
 مشبه عقل و مشبه به حسی آمده و در دو بیت اخیر بالعکس و حاصل این بحث آنست که
 مشبه و مشبه به در تشبیه بر چهار گونه می آید یکے آنکه هر دو حسی باشند دوم آنکه هر دو عقلی باشند
 سوم آنکه مشبه حسی و مشبه به عقلی باشد و چهارم عکس سوم فرع دوم در بیان
 وجه شبهه و آن عبارت از معنی است که مشبه و مشبه به در آن اشتراک داشته باشند باید دانست
 که مشبه و مشبه به یا در حقیقت اشتراک و در صفت اشتراک دارند مانند دو جسم که یکے سیاه و
 یکے سفید باشد یا بالعکس مانند دو طویل که یکے خط و یکے حجم باشد و صفت یا مستند به است
 مثل کیفیات جسمانی از قبیل الوان و اشکال و مقادیر و حرکات و اصوات و طوم و درایج
 و خشونت و ملاست و صلابت و لینت و ثقل و خفت و حرارت و برودت و رطوبت و یخب
 و نظایر آن که ادراکش بحواس خمس^{۱۲} ظاهری تعلق دارد یا مستند بعقل است مانند کیفیات
 نفسانی از قبیل ذکا و معرفت و قدرت و کرم و شجاعت و حلم و غضب و اشتهاء آن که مدبر
 بعقل میشود و یا صفت اعتدایی و اضافی است مثل اتصاف چیزی باینکه وجودش
 یا مدش مطلوب است یا اینکه مطوع فیه است یا در از طبع است یا اتصاف بچیزی که محض
 تصور است و نهی باشد مثل نیاب احوال که شعرا مراد بقیس مذکور شد و بعضا مرجع صفت یا بچیز
 یا چند چیز و همچنین حقائق یا بسیط اند یا مرکب از اجزای مختلفه پس وجه شبهه متنوع میگردد
 بحسب این انواع که مذکور کردیم و چون نمونی را در یافتی بدانکه وجه شبهه یا در حدیث یا متقدم

سلفه قوله وجه شبهه و آن عبارت از معنی است ^{۱۲} لکن این تعریف مانع نیست بر آنکه عامه که قابلیت وجه

شبه شدن ندارند صادق می آید پس چنین باید گفت وجه شبه عبارت از معنی است که مشبه و مشبه به در آن

خصوصیت دارند و شرکت آن هر دو در آن معنی مقصود باشد ^{۱۳} محمد عبد الاحد کشاد

و مقدر و یا در حکم واحد است بسبب آنکه یک حقیقت از چند چیز ترکیب یافته یا در حکم واحد است
اما وجه شبهه واحد یا حسی است یا عقلی و در حسی لازم است که شبهه و تشبیه به غیر حسی باشد زیرا که
وجه شبهه امر است ماخوذ از شبهه و تشبیه به و ماخوذ از عقلی غیر عقلی نخواهد بود و اما در وجه شبهه عقلی
لازم نیست که تشبیه و تشبیه به غیر عقلی باشد بجهت آنکه عقل ادراک محسوسات میتواند کرد و حسی
از ادراک معقولات عاجز است و از اینجا است که علمای فن بلاغت گفته اند تشبیه بالوجه العقلی
اعم من التشبیه بالوجه الحسی اما وجه شبهه واحد حسی مثل محبت در تشبیه زخار بگل و خفای آواز
در تشبیه صوت ضعیف بهمیس و بوی خوش در تشبیه زلف بنیر و جلالت در تشبیه آب بشراب
و لیلث در تشبیه جلد با حریر و آیات آمله این اقسام در بحث تشبیه و تشبیه به گذشته و اما وجه
واحد عقلی مثل جبارت در تشبیه شجاع به آسد و زنده ساختن در تشبیه علم به حیات و هدایت
در تشبیه علم بخبر و استطاعت نفس در تشبیه عطر بخلق کریم و اما وجه شبهه مقدر که در حکم واحد است
و از وجه شبهه مرکب نیز گویند عبادت است از هیاتی معین مرکب از چند چیز و این نیز یقینی
یابا شد یا عقلی حسی بر چند قسم می آید یکی آنکه تشبیه و تشبیه به مقدر باشند و وجه شبهه مرکب حسی
باشد مثل تشبیه انگر بچشم خروس در استدارت و محبت و مقدار مخصوص و چنانچه درین بیت
ابو الفرج باره وزیر دان چو بیکل چرخ و چتر افراز سر چو خرمن ماه و وجه شبهه در
تشبیه است با سامان عظمت و جسامت و سرعت میراست و در تشبیه چتر به ماه تدویر و
در تشبیه است و اینها همه از محسوسات است دوم آنکه هر سه مرکب حسی باشند چنانچه درین بیت
که در صفت رزم گفته یشتار کان عتار القع فوق رؤسا و دنیا قنایس تهاوی کواکب

له قوله بسبب آنکه یک حقیقت از چند چیز ترکیب یافته و همین است تدریس رکالی که مقدر و حکم واحد را
دو قسم کرده مرکب حقیقی و مرکب اعتباری حال آنکه نزد اشعریین از علمای فن بلاغت ترکیب حقیقت را در مرکب
بودن تشبیه و تشبیه به و وجه شبهه عقلی نیست و در وجه شبهه باطلان از هر سه مقدر خواهد شد و در تشبیه زخار بگل مرسته را
مترقی گفتن باطل از هر دو پس درین مقام چنین باید گفت وجه شبهه واحد است یا مقدر و مقدر و یا در حکم واحد است بسبب
آنکه عقل از اجتماع چند امور یکس است از تنزاع کرده یا در حکم واحد است ۱۲ محمد عبد الاحد ششاور
عشار بر سر وقت اودن ۱۲ م

این این اکوس والاقداح یا این این الشموس والاقداح وجه شبه در تشبیه کاسه
 و قدح با قلاب و یا به تدویر و درخشندگی و گردش است قسم دوم آنکه همه عقلی باشند
 مثل تشبیه بعضی از مرغیان بزراغ و تیزی نظر و کمال حذر و احتیای جمیع قسم سوم آنکه
 بعضی از ان حسی و بعضی عقلی باشند چنانچه درین بیت نظامی سمیت گوی خود در
 می چون خون بدخواه یا گوی تکیه زدن بر سبند شاه یا وجه شبه در تشبیه می با خون بدخواه
 حرمت و مرغوب بودن است و اول حسی و دوم عقلی است و بدانکه گاهی وجه شبه را از
 نفس تضاد و انحراف مینمایند و طریقت چنان است که دو ضد را با هم تشبیه میدهند و آن معنی
 متضاد را که در هر دو مشترک است و به شبه اعتبار مینمایند و ضدیت را بمنزله تناسب
 می شمارند و مقصود از چنین تشبیه خوش طبعی و ظرافت یا استهزا و خیریت است مثل آنکه
 جهان را گویند که شیر است و خیل را گویند که غاتم است چنانچه درین دو بیت فقیر نظم
 درین موسم که بارغ از فرط زهرت یا یو و خوانی پُر از الوان نعمت یا کلید در بدست
 باغبان است یا عجایب حاتمى سالار خوان است یا و باید دانست که حق وجه تشبیه نیست
 که شامل هر دو طرف باشد یعنی بر شبه و مشبه به صادق آید و اگر بر یکی از دو طرف صادق
 نیاید تشبیه ناسد شود مثلاً درین قول که الخوفی الکلام کالمالح فی الطعام اگر وجه تشبیه این
 باشد که صلاح در استعمال و فساد در ایهال است بر هر دو صادق آید و تشبیه صحیح شود
 زیرا که صلاح در استعمال نیک است و فسادش در ایهال آن و همچنین اصلاح کلام
 در استعمال قواعد خوبی است و فسادش در ایهال آن و اگر وجه تشبیه چنین باشد که بسیار
 نیک میند طعام است و مکی نیک مصالح آنست این معنی بر هر دو صادق نمی آید و تشبیه غلط پذیر
 میگردد زیرا که در کلام اگر بعضی از قواعد خوب استعمال کنند و بعضی را ایهال نمایند کلام مهمل
 و نامربوط شود و فرغ سوم در بیان غرض تشبیه پوشیده مانده که غرض تشبیه در اکثر
 راجع به شبهه میگردد و آن بر چند قسم است اول اینکه غرض از تشبیه بیان امکان وجود شبهه یا

در جای که ادعای امتناعش نیز ممکن بود چنانچه درین بیت ابوطیب بیت
 فان تفنن الایام وانت منهنم فان الشک بعض دم الغزال ترجمه اش اینست
 که اگر تو فانی شوی بر خلق و حال آنکه از جنس انسانی این سخن ممکن است زیرا که مشک پاره
 از خون آهو است مرا و شاعر درین شعر فوقیت مدوح است بر سایر نوع انسانی
 بحدی که گوئی اصلا مناسبست باینها ندارد و در اصل جدائی است و این ادعای عذر ظاهر
 منتفع نیاید چه محال است که یک فرد از نوع خود بخدی متناظر گردد که آزان نوع برآید لهذا
 شاعر از تشبیه دادن بشک امکان آیینی را بیان نمود و ثابت کرد زیرا که مشک هر چند
 پاره از خون آهو است اما او را از قسم خون نمی شمارند و ازین قبیل است این بیت خاقانی
 بیت هو روح الوری ولا تعجب فالیو اقیبت عجة الاحجار و لولفه بیت
 گرد خلق آمد و بر خلق شاه است و محب مشرک از جنس گیاه است و دوم آنکه غرض از
 تشبیه بیان حال تشبیه باشد مثل تشبیه بنیر در وادیایاض یا فیر آن بنیر و درین قسم
 شرط است که حال تشبیه ظاهر باشد و الا تشبیه برای بیان حال نخواهد بود چنانچه درین بیت
 ابو الفرج بیت دل از دواع رفیقان چو یک بر آتش و تن از غریب سزیران
 چو مرغ در مضراب و غرض از تشبیه در بنجایان حال دل و تن است در حالت وداع و چنانچه
 درین بیت حکیم سنائی بیت باز تهرش چو آید اندر کار و کشف سر و کشد کشف کردار و
 و درین بیت خاقانی بیت خصمت زد دولت یزاد آنکه درت کرده و ما و چشمت بدر و
 او تو تیار بر باد نکند داشته و معنی حال خصم تو که از دولت مجور است و در ترا گذشته است تبار
 میماند که چشم او بدر و باشد و شمره را که دوی چشم است بر باد و بد و مقصود ازین تشبیه بیان

سلاح نکند با غنچه درخت سوم بای موده باوی که از سطره هزد و باد کج که از محل فزیدن چادر باد شمره روز و
 آن نیست چهار است یکم آنکه از میان صبا و خوب وز دوان را از یب نامند و دوم آنکه از میان صبا
 و شمال هزد و آنرا یکیا گویند سوم آنکه از میان شمال و دوبر و دزد و آنرا جریه گویند چهارم آنکه میان
 جنوب و دوبر و دزد و آن را هیفت نامند ۱۳ مولوی محمد ظهیر الرحمن شوق نیوی عظیم آبادی

حال قسم است سوم آنکه غرض از تشبیه بیان عقد و حال مشبه باشد چنانچه درین بیت
 انوری بیت چهارم سرین و میانشس بگویم که دیده است کوی سلق بکاس
 غرض از تشبیه در اینجا شدت فزونی سرین و انوری میان است و درین بیت حکیم خضری
 بیت و ان ابراهیم کلبه نفاقان و اکنون چه گنج لولو اکنون هست غرض از تشبیه این
 بکلبه نفاقان و گنج لولو کثرت باریدن بردن و باران است و درین بیت کمال اسماعیل
 بیت و ان ابراهیم کلبه نفاقان و اکنون چه گنج لولو اکنون هست غرض از تشبیه این
 غرض از تشبیه در اینجا مبالغه در کثرت برف است اما درین بیت خاقانی بیت با وین
 آب شود رویا نه اندک عسقرق نگذاران را اگر چه در بادی انظر حیان نماید که غرض
 تشبیه تعلیق بمشبه دارد و آن علت آب دریا است و جنب عرق نگذاران تا در نظر تحقق غرض
 تشبیه در اینجا تعلیق بمشبه دارد و آن کثرت عرق نگذاران است و شرح این غرض
 نه کور میشود چهارم آنکه غرض از تشبیه این باشد که حال ایشان مشبه را خاطر نشان سازد
 بکنند مثل تشبیه سی بیوده بنفش روی آب بود وجه خاطر نشان شدن آنست که چون
 نفس انسانی بحیات زیاده از عقلیات الوه است آنچه را بواسطه احس دریا بدزد و تر
 در و متفرق و مشتق میگردد و چنانچه درین دو بیت حکیم خضری بیت با وین کس کن صحبت
 تا نمانی حیر و خوار و ذلیل و زاشتر و محلت فرو دافتی و ای پسر چون سبک بودت علیل
 و درین بیت خاقانی بیت هر طرب را برابر است کرب و هر بین را مقابل است بسیار
 و درین بیت سنائی بیت صورت ابلهان چو دیگ تنی است و از دون خالی برون است
 و درین دو بیت خاقانی نظم تا کی چشم عقل خار میزدان زدن تا کی در راه نفس باغ ارم حلق
 رخس برای زرد برون در پیش دیو با من خراگنده سم مرکب جم ساختن و درین قسم غرض
 اکثر تشبیه بطریق تمثیل است آید حجم آنکه غرض از تشبیه زینت و ادن مشبه در نظر است
 تشبیه روی سیاه با مردک آهو چنانچه درین بیت حکیم انوری بیت بین وقت سخن گفتن

غرض از تشبیه این است که درین بیت حکیم خضری

غرض از تشبیه این است که درین بیت حکیم خضری

غرض از تشبیه این است که درین بیت حکیم خضری

لب شیرین و دندانیش که گویی در میان است در لعل بدشتانش با غرض از تشبیه لب دندان
 مستحق بر د لعل ترین اوست و له بیت استری بودیه زیر معرق زینی چار است چون
 تیره شبی بسته برو یک شبه ماه با شیخ فطامی بیت تن صافش که می غلطید در آب و چو غلطه
 قلمی بر روی سحاب و پنجم آنکه غرض از تشبیه ندرت و بقیع شبه باشد در نظر سابع مثل
 تشبیه روی که نشان آید در و باشد بر گین بسته که خردش آن را مبتقارند و باشد در نظم مثل
 این ابیات سنائی که در جو علمای جاه طلب گوید بیت چون کیز شتر ز بازبان باز نپردان
 بهو خرگسان و کاتبی نیشاپوری که در جو شخصی گفته رباعی ای از توسته و چو پنج صحرار
 و نخل با در چار هنر چو چایچه کامل با چون فرج دهن باز و چو کون کنده و مانع و چون کبر
 زبان در از و چون خایه دودل و حکیم شغائی که در جو ذوقی اروستانی گفته رباعی ذوقی
 ریشتم به پشم ماشی ماند و مویتم به خد ز به قماش می ماند و بیت بنگ سرتراشی ماند و عینا گویی
 به کبر کاخی ماند و هفتم آنکه غرض از تشبیه تازگی شبه و ندرت حضور او در دهن باشد یعنی شبه
 بسبب شبه بصورتی بر آید که از روی عادت حضور صورت او در دهن متنع باشد مثل تشبیه تازگی
 زغال که بعضی از آن افروخته بود با دریا مسک که خوش طلا باشد و چنین صورت در عادت
 متنع حضور است و این است معنی استطراف و تازگی شبه و اکثر اشکله این قسم و تشبیه می و خیالی
 مذکور شد و از آن جمله است این بیت ابو الفرج بیت گل از پیروزه گوی شکل دستی است و گرفته
 جام لعل اندر نامل و و این بیت انوری بیت آتش سیال دیدستی در آب بنموده گرفته
 بخواه از ساقایش ساغس که باید دانست که استطراف مشبه بر دو گونه است یکی آنکه مشبه به

سایه قائم پوششی باشد و بنایت گرم می باشد و مردمان اکابر باشند و سابع سحاب با نور است که از پوشش
 پوشین سازند و سابع سحاب کاشی بای مجول و بین بجزینی است که شکل آله ناسل سازند و در کاشان ساخته شود و بکار زنان
 سفری آید و در آن قیمت باشد سغائی گوید سه اگرش حاجت او است و خلل و میکند کاشی استعمال و سابع سحاب درایت
 سابع سحاب که از روی عادت حضور صورت است یعنی عینا ممکن حضور فی الذهن و عادت متنع حضور باشد و این ممکن است
 که چیزی در حقیقت ممکن حضور و الوجود باشد و در عادت خلاف آن چنانچه اکثر معجزات انبیا علیهم الصلوٰه والسلام
 و کرامات اولیا و مرسم الله ان شاء الله تعالی و این فیصل اند و ان شاء الله تعالی

فی نفسه نادر المحصور باشد و ذهن مثال آتش سیال و آب بنجد و بیت مذکور مثل این بیت
خاقانی که در صفت خضر گفته بیتی آن شیت رومی ارغوان فش چون برت تنیده
گرد آتش و دیگر آنکه حضور مشبه به در حالت حضور مشبه بندرت باشد یعنی ذهن در وقت
تصور مشبه تصور او کمتر انتقال نماید چنانچه درین رباعی کمال اسمیل رباعی آن لغت
نگر برخ آن شهر و صم به آویخته بے جنگ و خصومت با هم و دان بروین شکل کشتی گران
سر سویم آورده و قد بازده خم به ظاهر است که بخود تصور ابرو تصور کشتی گیران و ذهن
حاضر نمیشود و بد آنکه هرگاه غرض از تشبیه تزیین یا تشبیح یا استطراف مشبه باشد واجب است
که مشبه به در وجه مشبه معروف تر و تمام تر باشد و در جاییکه غرض از تشبیه بیان مقدار حال
مشبه باشد باید که هر دو در معرفت مساوی باشند و در جاییکه غرض بیان امکان مشبه بود
باید که مشبه به در امکانیت مسلم و معروف بود و در استطراف شرط است که مشبه به در ذهن نامحدود
باشد اینست بیان انسانی که غرض تشبیه در آن هیچ تشبیه دیگر و آما گاهی غرض تشبیه عام باشد به

لله قول واجب است که مشبه به در وجه مشبه معروف تر و تمام تر باشد و در تشبیه استطراف مشبه باشد ممکن
نیست که مشبه به در وجه مشبه معروف تر شود و در صورت استطراف مشبه به بانی نفسه نادر المحصور خواهد بود و در ذهن بابت
حضور مشبه و در هر دو صورت با معروف تر شدن در وجه مشبه منافات تمام دارد و همچنین در بیان مقدار حال هر دو را در معرفت
مساوی بودن لازم نیست بلکه مشبه به را در وجه مشبه اعرف بودن ضروریست اما نه علامه فتاوی آنی هر دو را در مقدار مساوی
باید بود و تحقیق بن جمیع زانیم خلاف است چه سببین را بگوید و میان را از تشبیه میدهد حال آنکه هر دو در مقدار مساوی نیستند
خلاصه تقریر صاحب مختار اینکه هرگاه غرض از تشبیه بیان امکان بیان حال و بیان مقدار و تقریر حال مشبه باشد چنانچه
سابقه اتم بودن وجه مشبه به و اشهر و اعرف بودن مشبه به یا وجه مشبه به ضروریست و تحقیق علامه فتاوی آنی است که در
بیان امکان بیان حال مشبه و اشهر است مشبه به کافی است و احتیاج ضروری نیست و در بیان مقدار مشبه به
نی باید بلکه ضروریست که مشبه به بر حد مقدار مشبه باشد نه از حد و نه انقیاض و انکساف و وجه تشبیه است
حد انی ابلاغت تمام تر و بی طول و مختصر معانی میکند چنانکه بر باب بصیرت روشن است پس بیگو که ازین خلاصه
مذکور بر مثال بویه خواهد شد که مصنف بیان حال قسام اربعه سابقه را در تحت اقسام ثلثه با بعد تر بود و در ترجمه
کلام علامه فتاوی آنی تشبیه را بر کار برود و اینها خطا و فاش ۱۲ نشاء و سلفه قوله در استطراف مشبه است
که اتم درست لیکن در اول شاید از ذهن رفت و بود که مشبه به را درین قسم هم با شهرت مشهور ساخت اللهم

می شود و این بر دو نوع می آید نوع اول آنکه هر چه ناقص دو وجه شبهه باشد از شبهه به سازد
و مقصود از این ادعای اقلیت است و بود که شعر و بداهت صباح کان غرته و وجه الخلیفه
سین یمنه و در ترجمه اش این است که صبح دیدم گویا که سفیدی آوردی خلیفه هست موقوفی که
توجه بشنیدن صبح میگردد و غرض ازین تشبیه زیادتى روح مدوح است در روشنی و
انسان را به صبح و ازین باب است این رباعی حکیم از قی رباعی آتش بشان دیو بدست نماند
و همچنین نمی آید که در این شعر در متن سمدت مانده خورشید صمت بلندت مانده بشان
و گفته واسپ و جسته مدوح را تشبیه ساخته و غرض ازین ادعای اقلیت این بر چهار است
در وجه تشبیه و این رباعی الفوری رباعی چون روز علم تو بجاست آمده چون یک شب
شداد بجاست آمده نقد بر بزم تیر کاست مانده روزی بطای اذن غاست مانده نوع و
آیا چیزی که با نام بشان او داشته باشد تشبیه به سازند و غرض از تشبیه و این بیان اتمام
بشان تشبیه و چنانچه درین بیت فقیر بیت که از بسکه دیده قلم احسان به بیان پیداواند
بشانی که پوشیده نماند که تشبیه در جای متحق میشود که مشبه به در وجه شبهه کامل تر و قوی تر
از شبهه باشد اما در جاییکه هر دو مساوی باشند از تشابه باید گفت نه تشبیه و تشابه عکس
صحیح می آید یعنی مشبه را مشبه به بتوان کرد چنانچه درین دو بیت ابو نواس شعر
رق الزجاج و رفت الخمر قد شابهوا تشاکل الامر فکما نخر ولا قدح و کما نادر
لا خمر یعنی لطافت یش و شراب هر دو تشابه شدند بخوی که گوی قدح است شراب نیست
یا شراب است قدح نیست و درین قطعه فقیر است برانا بچشم خون نشان در لقم ازاده
احمر قدح یا شراب است اینکه میریزم چشم یا شرک است این که دارم در قدح
فرع چهارم و بیان احوال اقسام تشبیه بدانکه تشبیه باعتبار این هر سه چیز که در سه فرع
شرح داد شد شذوع با انواع مختلفه و مقسم باقسام متعدد و میگرد و اما اقسام آنرا در چند
شبهه و انانیم شبهه اول و تقسیم تشبیه باعتبار شبهه و مشبه بر و آن بر چند قسم می آید

درین شعر
توجه بشنیدن
انسان را به صبح
و همچنین نمی آید
و گفته واسپ
در وجه تشبیه
شداد بجاست آمده
آیا چیزی که با نام
بشان تشبیه
بشانی که پوشیده
از شبهه باشد
صحیح می آید
رق الزجاج
لا خمر یعنی
یا شراب است
احمر قدح
فرع چهارم
شرح داد شد
شبهه و انانیم

توجه بشنیدن

یکی آنکه مشبه و مشبه به هر دو مفرد مقید باشند مثل تشبیه رخسار بگل و تشبیه شجاع باسد
 و تشبیه علم نور و مانند آن و دوم آنکه هر دو مفرد مقید باشند مثل تشبیه سسی بیفاده به نقوش
 روی آب سوم آنکه یکی مفرد مقید و یکی مفرد غیر مقید باشد چنانچه درین بیت نوری بیت
 رخساره چون گلستان خندان در لعلین چون نگینان لایع ^{بازی کننده} و درین بیت و له بیت
 شکل غنچه است چون پیکان که بود در آتش ^{بازی کننده} برگ بیدست چو تیشه که بر آرد زنگار و درین
 قبیل است تشبیه آفتاب با آینه که در دست مثل باشد یا با لکس سبزی آینه مذکور با آفتاب
 آفتاب چارم آنکه هر دو مرکب باشند چنانچه درین بیت خاقانی بیت دیده باشی
 عکس خورشید آتش انگیز از بلور و از بلورین جام عکس می همان انگخته و معنی مرکب
 بودن مشبه و مشبه به آنست که هر یک بیاتی است از چند چیز فراهم آمده چنانچه قبل ازین
 شرح داده شد ششم آنکه یکی مفرد و یکی مرکب باشد چنانچه درین بیت خاقانی بیت
 بسینه چون لکس خون گرفته بمقار ^{بازی کننده} کز و نهش ناله طام بر آید و اکثر امثله این اقسام
 در صدر مذکور پیشتر ششم آنکه هر دو مقید باشند و این قسم یا ملفوف می آید یا مفروق
 اما ملفوف آنست که اول چند مشبه را ذکر کنند و باز چند مشبه را بهمان ترتیب بیانند
 بطور لغت و نشر مرتب چنانچه درین بیت عبد الواسع جبلی بیت "ما فته زلفت و شکفته
 رخ و زیبا فته او به مشک سدا و گل سوری و سر و چین است و اما مفروق آنست که یک مشبه
 و یک مشبه به را ذکر کنند و بآن یکی دیگر در مقابل و همچنین چنانچه درین رباعی کمال السملیل
 رباعی رویت دریا حسن و اعلت در جان ^{بازی کننده} زلفت عنبر صدف و من در و داند ^{بازی کننده} ابرو کشتی

سلفه قوله کل غنچه الخ و مفرد مقید و مرکب غیر مقید است برین حد فرق باید فیه جایگزین و به صفت بیات جدا گانه پیدا کند
 از مرکب باید داشت و نه مفرد مقید پس ازین تفریق گلستان خندان و نگینان لایع را مفرد مقید و پیکان که در آتش خون
 و تیغ را که زنگار بر آرد و آینه را که در دست مثل باشد مرکب باید انگاشت چنانچه صفت خود آینه در دست مثل بلور
 فزع دوم مشبه به مرکب نوشته است در اینجا مفرد گفتن و کلام خود قمارض پیدا کردن است قافیه و تفکر ۱۲
 محمد عبد الاحد علف علفه الصمد شفا ۱۲

وچین پیشانی موج در گرداب بلا غیب و چشمت طوفان و هضم آنکه یکدیگر واحد و یک
متحد و باشد پس اگر شبهه واحد و شبهه متعدد بود آن را تشبیه جمع نامند و اگر با لکن باشد
تشبیه تنوید گویند مثال تشبیه جمع چنانچه درین بیت مولوی جامی بیت عارض است
این قمر یا لاله حر است این دریا شاع شمس یا آئینه کمال است این و این غزل تمام
ازین قبیل است و مثال تشبیه تنوید کتوله شعر صمد بن الحبيب دحالی و کلاها کالالبانی
یعنی زلف مشتوق و حال من هر دو مانند شب سیاه اند شعبه دوم در تقسیم تشبیه
باعتبار وجه شبهه باید دانست که تشبیه باعتبار وجه شبهه نیز متبوع و مجذور و متبوع اول
تشبیه تمثیل و آن تشبیهی است که وجه شبهه در دو از چند چیز مشترک باشد چنانچه قبل ازین شرح
داود شد قال الشيخ عبد القاهر الجرجانی فی اسرار البلاغة التمثیل التشبیه التمثیل
امور و اذالم یکن التشبیه عقلاً لقال انه یضمن التشبیه لایقال ان فیه تمثیلاً و ضرب تمثیل
و اذاکان عقلاً جاز اطلاق اسم تمثیل علیه گفته و ازینجا معلوم میشود که بر تشبیه که وجه
شبهه او مرکب حسی باشد آن را از عدد تمثیل نباید شمرد و تمثیل آنست که وجه شبهه دو مرکب
عقلی باشد چنانچه درین دو بیت حکیم سنائی که در مناقب امیر المومنین علی بن
ابی طالب علیه السلام گفته نظم هم زبان ازو خصم او زد و نر بود و
که خرد را امام حیدر بود و مرد را چون ز پس بود خورشید و سایه پوشی کند بر و جاوید
و وجه شبهه بیات شخصی است که نور از عقب و ظلمت در پیشاپیش او باشد و چون
این بیات مرکب از حیثیات است پس بقول شیخ عبد القاهر که مذکور شد از قسم
تمثیل نباشد بل مضمن تشبیه بود و درین دو بیت نظامی نظم کرده
زردی تجربه است و خوشیهای جهان چون زردی است که اول دست
خارش خوش افتد و با خرد دست در دست آتش افتد و وجه شبهه امریست که
آغازش خوب و انجامش بد باشد و این امور عقلی است و اطلاق تمثیل بقول شیخ

و شجاعت است ندارد و مثال وصفی که ایامی بر وجه شد و اشتباه شد این بیت خاقانی
 بیت خنجر بنفش چو سُرخ آید بخون ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} و سوره را نشان منی بهم ^{بجای کلاه و طبلین یعنی عورت را نشان} از لفظ سُرخ و سبز
 که وصف مشبه واقع شده و ظاهر میشود که وجه شبه درین جا اجتماع حرمت و حضرت است و دیگر
 آنکه وصف مشبه نهادن کور سازند چنانچه در شعر صدر گذشت و درین بیت عبد الواسع جلی
 بیت نمیده قامت منخ پر سرشک و دل پر نار ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} ز جور گردون بدخواد تو چون گردون
 باد و دیگر آنکه وصف مشبه به نهادن کور سازند کقول النابغه شعراء فانکاس نفس
 و الملوك کو اکب ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} اذ اطلعت لم یجد منهن کوکب ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} یعنی بدستیکه تو آفتابی و باد و شاهان
 دیگر ستاره اند و فیکه آفتاب طالع شد کی از ستاره ظاهر نمیشود و درین بیت حکیم
 سنائی بیت اتنا نش چو نظر باران ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} کا دل و آخرش بود چو میان ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} و درین
 بیت خاقانی بیت وقت است که مرکبان ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} انجسم ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} هم فعل میگویند و هم ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} هم
 دیگر آنکه وصف مشبه به و مشبه هر دو مذکور نمایند چنانچه درین دو بیت رودکی ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد}
 چاکرانت بگره زرم چو خیا طانت ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} گرچه خیا طانت اس ملک کشور گیر ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} بگزیننده قد
 خصم ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} پس پیا نند ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} که سیرند به شمشیر و بدوند به تیر ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} لفظ گز و چو در و بریدن و دو سخن
 وصف ملائم شبه به است و نیزه و شمشیر و تیر ملائم شبه نوع چهارم تشبیه مفصل و آن
 عبارت از تشبیهی است که وجه شبه یا آنچه ستلزم وجه شبه باشد در آن ذکر کنند مثال اول
 چنانچه درین بیت سلمان ساوجی بیت لغز و غرور لعل ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} تو چون از شراب پای ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} لرزد
 و لم ز چشم ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} تو چون از خمار دست ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} وجه شبه در هر دو مصرع نمیدان و لرزیدن است و
 درین بیت عبد الواسع بیت ای پسر چون سخن ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} و چون دهن خویش ز غم ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} عیشش من
 تلخ دارد و دل من تنگ نخواه ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} وجه شبه درین جا تلخی و تنگی است و درین بیت خاقانی
 بیت جهان پیانه را اند ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} بپسند ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} که چون پُر شد تی گرد و یکبار ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} و مثال دوم کقولک
 الکلام الفصحی کالغسل من الحلاوة ^{بگویم تا مثل صفت درین کلام واضح گردد} وجه شبه در اینجا میل طبع است و آن لازم حلاوت است

نوع پنجم تشبیه قریب مبتذل و سبب قریب و ابتذال در تشبیه چند چیز است یکی آنکه وجه شبه واحد باشد مثل سیاهی در تشبیه رنگی بزرگال و سفیدی در تشبیه عسل بابرغ دیگر آنکه مشبه به نسبت قریبی به مشبه داشته باشد مانند تشبیه کنار به سیب و دیگر آنکه مشبه به اکثر در زمین حاضر شود مثل تشبیه زلف به شب و تشبیه روی خوب با قباب و مانند آن با جمله تشبیه قریب است که وجه شبه در واجمالی باشد یا تفصیل قلیلی داشته باشد مانند تشبیه آفتاب با آئینه در توده و روشنی نوع ششم تشبیه بعید غریب و اسباب بعد و غرابت تشبیه نیز چند چیز است یکی آنکه وجه شبه متعدد یا مرکب از چند چیز باشد چنانچه در موضع خود مذکور شد و دیگر آنکه مشبه به را با مشبه نسبت بعیدی بود چنانچه درین بیت مخاری بیت زاب سیاه و برف سفید و زمین سبز و طوطی همی پید شد از بعضی غریبیم و ظاهر است که ابر و برف را با ذراع و بعضی در صورت عدم اعتبار تشبیه مناسبتی نیست دیگر آنکه مشبه به بندرت در زمین حاضر شود بسبب آنکه از فهمیات یا از خیالیات باشد مثل انیاب اغوال و اعلام یا قوت و نظائر آن دیگر آنکه وجه شبه مرکب عقلی باشد و چند آنکه وجه شبه مرکب از چیزهای بسیار باشد تشبیه بعید تر و غریب تر میشود اعم از اینکه آن ترکیب وجهی باشد یا خیالی یا عقلی و تشبیه بلیغ همان است که بعید و غریب بود بخلاف قریب و مبتذل که آن در بلاغت ادون است زیرا که آنچه بعد از طلب حاصل میشود و لذت او زیاده تر میباشد مثل تشنه که از آب سرد و شیر لذت می برد و گاهی تشبیه مبتذل بسبب تصرفی خاص غرابت پیدا میکند چنانچه درین بیت مخاری بیت ماهی اگر ماه را از سرو بود قد سروی اگر سرو را از ماه بود بر تشبیه معشوق با ماه و سرو مبتذل است اما بسبب شاعر غرابتی بهم رسانید تشبیه سوم در تقسیم تشبیه باعتبار غرض و آن بر دو قسم است مقبول و مردود تشبیه مقبول آنست که در الفاظ غرض وافی باشد و مشبه به در وجه شبه مشهور تر و تام تر و مسلم الحکم بود و در بیان امکان نزد مخاطب معروف باشد و تشبیه مردود آنکه درین امور ناقص و ضعیف باشد و نوع پنجم

در بیان ادوات تشبیه بدانکه در تشبیه که ادوات آن مذکور باشد آن را تشبیه مودک گویند و آنچه
 ادوات در و مذکور شود آن را مرسل نامند و مودک بر دو گونه است یکی آنکه ادوات تشبیه را حذف
 نمایند فقط چنانچه درین بیت خاقانی می آفتاب زلفشان جاش بلورین آسمان
 مشرق گفت ساقیش دان معذب لب یار آمده بود دیگر آنکه ادوات تشبیه را حذف ننموده
 مشبه بر ابشبه اضافت نمایند کقول شعره الرابع تلک بالقصون وقد جرى بالذهب الاصل
 علی کھن الساب و وقت بین العصر والمغرب راد عسری اصل و در فارسی آفتاب و
 خوانند و ترجمه بیت مذکور این است که نیم بازی میکند باشا شما در حالی که جاری شده است
 طلای آفتاب زرد بر نقره آب یعنی تا وقت عصر پوشیده نماند که مراد شاعر تشبیه آفتاب
 زرد و طلای تشبیه آب نقره است و مشبه بر را مضاف و مشبه را مضاف الیه ساخته کقول
 ذهب الاصل ای اصل کالذهب و بحین الما ای ما کالبحین و ازین قبیل است این بیت
 مسعودی و سعدی هر پیش گرفته سرخی لاله لاله رویش گرفته زروسه و عجمی چشتم او
 که مانند عجم است و روی او که مثل لاله است اما تشبیه مرسل آنست که ادوات در و مذکور نشود
 و آن در عسری کاف است و کان و مثل و آنچه از معنی مماثل و مضامین مشتق باشد و در
 فارسی لفظ مانند و چون و بنگ و بنان و گوی و گویا و اشغال آن و شمس عجم گاه
 عبارات دیگر قائم مقام ادوات تشبیه آید چنانچه درین بیت مختاری از یک صدق
 گهر شده را سب تو و خرد و نیک رحم جدا شده طبع تو و کرم و درین خاقانی
 جانگاہی دان دمان فزای سب بد کرده رو گاز سب مقصود آنست که تو
 مثل روزگاری و چنانچه درین بیت نظیری بوسه یار من ازین سنست و فامی آید
 کلم از دست بگیرد که از کار خدیم نام مقصود تشبیه یار است بگل و بوی یار آمدن را بجا ادوات
 تشبیه ذکر کرده نمیتیم و تقسیم تشبیه بحسب فوت و ضعف بدانکه استعمال تشبیه در کلام از
 هشت قسم بیرون نیست اول آنکه مشبه و مشبه بر را مذکور سازند و وجه تشبیه و ادوات تشبیه را

مخدوف نمایند چنانچه گوئی زید شیر است و دوم آنکه در مقام استخبار مشبه را نیز مخدوف نمایند
سوم آنکه ادوات تنها حذف نمایند چنانچه گوئی زید شیر است و در جرات چهارم آنکه در محل استخبار
مشبه را نیز حذف کنند مثل آنکه گوئی شیر است و در جرات پنجم آنکه وجه شبه را مخدوف نمایند
مثل آنکه گوئی زید مانند شیر است ششم آنکه در حال استخبار مشبه را نیز مخدوف نمایند هفتم آنکه
هر چهار را مذکور سازند مثل آنکه گوئی زید مانند شیر است و در جرات هشتم آنکه شبه را در محل
استخبار حذف کنند چنانچه اگر برسند زید کیت گوئی مانند شیر است و در جرات نهم و ازین
هشت قسم دو قسم اول اقوی است و دو قسم اخیر اضعف و وسط در ضعف و قوت وسط
و وجه قوت در حذف ادوات و وجه شبه آنست که ادوات چون مخدوف سازند گویا
مشبه را عین مشبه بر او عا می نمایند و وجه شبه را چون ترک نمایند عموماً است تمام می رساند
پس در تشبیهی که این هر دو را ترک نمایند قوی تر خواهد بود و آنچه کی ازین دو در ان
مذکور شود نسبت با دل ضعیف و آنچه هر دو را در ان مذکور سازند اضعف خواهد بود نسبت
استیفای بیان در تشبیه و بالذات التوفیق شجره و دوم و در بیان استعاره
چون استعاره قسماً از مجاز است اول تعریف حقیقت و مجاز پر داختن لازم پس گوئیم حقیقت
در اصطلاح اصحاب با غریب عبارت از کلمه ایست که در معنی موضوع استعمال کنند و اصطلاح
که حرف زنند مثل اصطلاح لغت یا شرع یا عرف و مجاز کلمه ایست که در معنی غیر موضوع که
استعمال کنند و دلالت او بران معنی بقیام قرینه باشد لا غیر و معنی وضع معین ساختن لفظ است
برای دلالت کردن بر معنی بنفس خود نه بواسطه قیام قرینه قال العلامة الحقیقة فی الاصل
فیصل یعنی فاعل من حق الشئ اذا ثبت او بمعنی مفعول من حقیقت الشئ اذا ثبت
نقل الی الکلمة الثابتة او المثبتة مکانها الاصلی والتاء فیها للنقل من الوصفية الی الایمية
والمجاز من الاصل مفعول من جاز المكان یجوز اذا اعتداه نقل الی الکلمة المجازة ای التبعیة
مکانها الاصلی انتقل کلامه و مجازاً از علاقه گزیریت پس اگر علاقه در معنی حقیقی و مجازی باشد

استعمال آن لفظ در معنی مجازی غلط خواهد بود چنانچه اگر گوئی خذ هذا الفرس و اشاره بکتاب
 نامی این استعمال صحیح نیست زیرا که علاقه درین جایافته نمیشود و هر یک از حقیقت و مجاز
 یا لغوی است یا شرعی یا عرفی عام یا عرفی خاص اگر وضع حقیقت واضح لغت است از حقیقت لغوی
 میگوئیم و اگر شارع است حقیقت شرعی می نامیم و اگر عرف است حقیقت عرفی میخوانیم
 و همچنین مجاز را در اصطلاحی که معنی غیر موضوع له استعمال می کنیم اگر آن اصطلاح لغت است
 مجاز لغوی میگوئیم و اگر اصطلاح شرع است مجاز شرعی و اگر اصطلاح عرف است مجاز
 عرفی میخوانیم مثالش استعمال لفظ اسد بر آسمان مخصوص حقیقت لغوی است بری و شجاع
 مجاز لغوی و لفظ صلوة بر لے عبارت مخصوص حقیقت شرعی است و بر اسد و عما مجاز شرعی
 و لفظ فعل و در عرف بخدیان یعنی لفظ مخصوص که عبارت از اضی و مضارع و غیر آن باشد
 حقیقت عرفی خاص است و بمعنی حدث مجاز عرفی خاص و لفظ دابة بر لے چهار پا حقیقت
 عرفی عام است و بر لے انسان مجاز عرفی عام و لفظ اسد و صلوة و فعل و دابة که مثال
 واقع است مثال حقیقت و مجاز است و لفظ سبع و شجاع و عبادت و دعا و لفظ مخصوص و
 حدث و چهار پا و انسان که مذکور شده اینها همه اشارت به معانی حقیقی و مجازی آن چهار
 لفظ است قاطل و قبل ازین گفته ام که مجاز را ناچار است از علاقه پس اگر آن علاقه امر است
 سوای تشبیه مثل سبیت یا لزوم یا غیر ذلک آنرا مجاز مرسل می نامند و اگر علاقه تشبیه است استعاره
 میگویند و در استعاره اگر مشبه را متروک و مشبه را مذکور سازند آن را استعاره بالتصریح نامیدند چنانچه
 درین بیت اسدی سمیت مشمش مشک نسای و شکر می فروشند و در گسکان کش و گل مرع
 پوشند و اگر مشبه به را متروک و مشبه را مذکور سازند آنرا استعاره بالکنایه خوانند و مثله
 آن در مجلس مذکور شود و حاصل استعاره آنست که مشبه را عین مشبه به ادعا نمایند اعم از نیکه
 متروک باشد یا مذکور و مشبه به را در هر دو صورت مستعار مننه نامند و لفظ او را استعاره خوانند
 و مشبه را استعاره له گویند و علمای فن بلاغت را اختلاف است در نیکه استعاره از قسم مجاز

لغویت یا مجاز عقلی و لیل جماعتی که استعاره را مجاز لغوی میدانند آنست که اگر بگوی مثلاً
 رایث اسد آیری و مراد از اسد مرد شجاع باشد پس لفظ اسد در اصل لغت بر هیچ مخصوص
 که در اینجا شبهه واقع شده موضوع است نه برای شبهه که مرد شجاع باشد درین صورت استعمال
 این لفظ بحسب لغت در غیر موضوع است و این است معنی مجاز لغوی اما دلیل گردی که
 استعاره را از مجاز عقلی می شمارند آنست که اطلاق لفظ اسد را به شبهه که مرد شجاع باشد نمی گویند
 که در این معنی شبهه به معنی صیغ مخصوص او جای نمی آید و درین صورت استعمال لفظ اسد در موضوع استعاره
 نه در غیر موضوع له و چون این تصرف یعنی ادعای مذکور تعلیق به عقل دارد و نه به لغت پس
 استعاره مجاز عقلی باشد یعنی عقل بر مجاز بودن او حکم میکند نه لغت زیرا که بحسب لغت خود استعمال
 آن در موضوع له واقع شده پس مجاز لغوی چه باشد و اگر در استعاره شبهه را عین شبهه ادعا
 نمایند معنی تعجب درین دو بیت درست نمی آید شعر قاست تطلانی من الشمس فانفسه
 علی من نفسی تا قاست تطلانی و من عجب الشمس تطلانی من الشمس به شاعر این دو بیت
 را در باب غلام خود که بر سر او آفتاب سایه کرده بود گفته ترجمه اش اینست ایستاده است
 و سایه میکند بر من از آفتاب چنان کسی که عزیز تر است از جهان من پیش من عجب دارم از اینکه
 آفتابی بر من از آفتاب سایه میکند مقصود ازین مثال اینست که اگر شاعر غلام مذکور را عین
 آفتاب نشمرد معنی تعجب در اینجا صحیح نمیشود و بعضی جو ایش چنین گفته اند که ادعا در اینجا مقصود
 استعمال شمس در موضع له نمیتواند شد چه به یقین میدانیم که آدی از جنس آفتاب نیست اما فرق
 در استعاره و کذب آنست که بنای استعاره بر تاویل است یعنی شبهه را از جنس شبهه ادعا نمایند
 و قرینه عدم اراده موضوع له در وقایع باشد بخلاف کذب که تاویل و قرینه دران نییافتن
 قرینه استعاره گاهی یک چیز میباشد چنانچه درین بیت اسدی رسوا از اشتهاد پوئنده رنج
 خور و ابر جان گوئنده گنج لفظ پوئنده و گوئنده قرینه آنست که از شهادت قد مشوق
 و از مرجان لب او خواسته و گاهی قرینه استعاره چند چیز میباشد چنانچه درین بیت

خاقانی چون از سه نوزنی عطا رو با مریخ درفت شود مرآزا با لفظ درفت و تیر که
 مراد از عطار و هست و لفظ زدن اینها همه فرائض آن است که از ماه نو گمان خواسته باید
 دانست که تقسیم استعاره نیز مانند تقسیم تشبیه که در شجره اول مذکور شد بسبب اعتباراتی چند است
 اول باعتبار مستعار منته و مستعار له دوم باعتبار وجه تشبیه که از ادر استعاره وجه جامع گویند
 سوم باعتبار مجموع این هر سه چیز چهارم باعتبار ات دیگر غیر از این سه قسم و ما هر یک را در
 ثمره و انما تمثله اول تقسیم استعاره باعتبار طریقی یعنی مستعار منته و مستعار له و این بر دو قسم است
 وفاقیه و عنادیه اما وفاقیه آنست که اجتماع مستعار منته و مستعار له در شخص واحد ممکن بود مثل استعاره شهاب
 درین آیه کریمه اذین کان یثاقا حیثنا و ایضا لا غدینا و مقصود بالتبلیغ لفظ حیات است که مستعار منته واقع شده
 و هات مستعار له آمده و اجتماع هایت حیات و شخص واحد ممکن است اما استعاره عنادیه آنست که اجتماع مستعار
 مستعار له در شخص واحد ممکن باشد مانند آنکه استعاره نمایند مرده را که آثار حلیله از او بر صفحه و گاه
 مانده باشد نروده و همچنین زنده را که جاہل یا عاجز یا در خواب باشد بمرده و ظاهر است که
 اجتماع مرگ و زندگی در شخص واحد ممکن است و نوعی از عنادیه آنست که بر سبیل ظرافت
 یا استهزا آرد بهمان طریقی که در بحث تشبیه گفته شد چنانچه گویی - ایت اسد او مراد تو جیاسنه
 باشد یا گویی رایت حاتم او مراد تو بخیل باشد ثمره دوم در تقسیم استعاره باعتبار وجه
 جامع بدانکه استعاره باعتبار وجه جامع بچهار قسم منقسم میگردد اول آنکه وجه جامع در مفهوم
 مستعار منته و مستعار له داخل باشد مثلاً لفظ قطع درین آیه کریمه و قطبنا هم فی الارض اعم
 لفظ قطع موضوع است بر آن دو و بر کردن اتصال از اجسامی که با هم پیوسته باشند و درین آیه
 قطع اعم مستعار له و قطع اجسام مستعار منته واقع شده و در جامع میان این هر دو داخل کردن
 اجتماع و اتصال است و آن در مفهوم هر دو داخل است اما در مفهوم مستعار منته شدید تر و ازین
 قبیل است این بیت عبد الواسع جلی بیست بر سیرت لطیف تو گفتار تو دلیل
 بر نسبت یقین تو کردار تو گواه حاصل بیت آنست که سیرت لطیف و نسبت شریف ترا

کشتار و کردار و ثبت آمده و مثبت را بگوایه و دلیل استعاره نمود و وجه جامع درین جا اثبات است
 و آن در مفهوم هر دو داخل است قال العلامة و کذا استعاره الخیاطة الموضوعة لفهم
 خرق الثوب للشر والذى هو ضم خلق الدرع والجامع الضم الداخل من معنیه مفهوما و هو الاشارة
 نى الاول انتهى قسم دوم آنکه وجه جامع از مفهوم مستعار له و مستعار منه خارج باشد مثل
 استعاره اسد بر امر و فجاء چه وجه جامع درین جا جرات است و آن از مفهوم هر دو بیرون است
 و ازین قبیل است این بیت نظامی بیت کشیده قاتلے چون سر و سین با و وزنگی بر سر
 غلش رطب چین و درین جا ازین مستعار له و وزنگی مستعار منه واقع شده و وجه جامع سیاهیت
 و آن از مفهوم هر دو خارج است و این بیت حکیم عنقری بیت در دست زمان سفید شد
 ز اعنت با کس زاع سفید کرد چرخا و با شایک را بذاغ استعاره نموده و وجه جامع سیاهیت
 قسم سوم آنکه وجه جامع در بادی الرای ظاهر باشد مبران نظم که در بحث تشبیه مذکور شد و ازین
 قسم است این بیت نظامی بیت هنوزم هندوان آتش پرستند با هنوزم چشم چون زرکان
 مستند با زلف را بمند و در خشار آتش استعاره کرده و وجه جامع در اول سیاهی و در
 دوم سرخی و در خشنگی است و این در بادی الراسه هویدا است و این بیت بختاری
 بیت برقی گرفته در کف و ابری چه پیش روی با است نهاده بر سر و چشمه زیر ران
 درین بیت شمشیر را برق و سپر را با ابر و چتر را باماد و آب را بچرخ استعاره نموده و وجه
 جامع در هر چهار ظاهر است و چنین استعاره را عامیه و مبتذله نامند قسم چهارم آنکه وجه جامع
 مخفی داشته باشد و غیر از خواص آنرا در نیابند و این را استعاره را غریبه نامند چنانچه
 درین بیت که شاعر در صفت آب مودب خود گفته شعر و اذا اجبتى قوبوسه لپناه با

سلاح قوبوسه را از قوس شهاب را بذاغ استعاره نموده نه تنها شهاب را چه شهاب عبارت است از قیام جوان و نه تنها قوس را
 عزیز و اوست مثل باشد همان زمان دس را با بذاغ مناسبتی نیست قتال ۱۲ ششاد مثل قوس پیش کو به زین و کوه
 پس را نیز گویند و هر دو کوه را قوسان گویند و سکون را نیامده الا بفرقت شعر و غار سببان بگویند
 استعمال کنند ۱۲ ام با

عکس الشکیم الی الفرائد الزائر لاحتیاد لغت و شهابگردن و انوحلقه کردن است و عکس
 یعنی خائیدن و شکیم بحام آهنگی است که در دیوان اسپ کنند و ترجمه بیت این است که هرگاه
 عنان این اسپ به قریوس زمین بند کنند میخاید بحام را تا بر گشتن زائر و مراد از زائر صاحب
 اسپ است یعنی هر جا که سوار این اسپ را گذاشته و عنائش را بقریوس زمین بند کرده
 میرود از آنجا حرکت و تجاوز نمی نماید تا صاحبش برگردد و مقصود با تمثیل در اینجا استعاره
 بند کردن عنان بقریوس زمین است و مستعار منه لفظ احتیاد است که یعنی دست نهادن و گرد
 زانو حلقه کردن آمده و هر دو دست را چون گرد زانو حلقه کنند به بند کردن عنان
 در قریوس تشبیه میشود و معلوم است که ظهور وجه جامع در اینجا خفای وارد و ازین قبیل است
 این بیت خاقانی بیت در بر بلبله فواق افتد که در دیوان آب احمر انداد و در نخستین
 شراب را از صراحی استعاره بفواق کرده و وجه جامع گر فنگی در گلو است و آن در باد می آید
 ظاهر میشود و این بیت انوری طبعیت در فتره خنق آرد و در جلوه تشبیه اگر باس تو
 یاری ندهد کوس و علم را اگر فنگی آرد از کوس را بخنق و عدم حرکت علم را به تشبیه استعاره
 کرده و این از عالم فواق است که مذکور شد و گاهی استعاره عامیه مبتدله بسبب تقرنی
 غرابت پیدا میکند چنانچه درین بیت خاقانی که در خطاب با قناب گوید طبعیت از فیض تو
 در دو گاهواره نهاده و دهند و طفل شیر خواره را مردم چشمه را بطفل هند و صنایای قناب
 بشیر استعاره نموده و حاصل معنی بیت این است که مردم چشمه از صنایع تو پرورش نور
 می یابند چنانچه طفل از شیر و این استعاره اگر چه نظر بر مفروضاتش مبتذل است اما بسبب
 ترکیب غزالی بهرسانیده چه وجه جامع در اینجا انتفاع یا فتن چیز سیاه کوچکی است از چیز
 سفید روشن بسیاری و سفیدی فقط فتنه بر مژه سوم و تقسیم استعاره باعتبار این هر سه
 چیز یعنی مستعار له و مستعار منه و وجه جامع بدانکه مستعار له و مستعار منه یا هر دو حسی میشوند
 سه عکس چاویدن وضع و مانند آن و خائیدن اسپ بحام را موضع و هر چه بچرخ باشد ۱۲ م ۱۱ م ۱۱ م

یا هر دو عقلی یا مستعاره حسی و مستعاره عقلی یا بالکس وجه جامع در سه نوع اخیر غیر از عقلی نمیباشد و در نوع اول وجه جامع یا حسی خواهد بود یا عقلی یا مختلف بحسب آنکه حس مقبول را در سه نمایی یا به عقل محسوس را در می یا به چنانچه در بحث وجه شبه شرح کرده شد پس مجموع این تقسیم شش قسم بر میگردد اول آنکه هر سه حسی باشند چنانچه درین بیت خاقانی بهیئت گاو و سفالین که آب لاله تر خورده از زن رزیش از سام برآمد شراب را آب لاله تر دخی را که صراحی سفالین بیرون داده بار زن رزین استعاره نموده و وجه جامع رنگ و شکل و مقدار است و این هر سه حسی اند و دوم آنکه طرفین حسی باشند و وجه جامع عقلی کتوله سمانه و آیه ثم اللیل تساع منه الهنا زود و نیچاستعاره ظهور ظلمت شب است بعد از ازل شدن روز و مستعاره منه ظهور مسكون است از پوست خود و وجه جامع ترتب امر بر امر است یعنی ترتب ظهور ظلمت شب بر رفتن روز و مسكون ترتب ظهور مسكون است بر سكون و از آنکه ترتب امور کار عقل است نه کار حس ششم آنکه استعاره حسی و مستعاره حسی و وجه جامع عقلی باشد چنانچه درین بیت مسعود سعد بهیئت کوه پوشنده در مصفاة گلن به مرگ تابنده از نیام برابر چشم شیر را برگ استعاره کرده و وجه جامع افنا است چهارم آنکه استعاره حسی و مستعاره حسی و وجه جامع عقلی باشد چنانچه درین بیت خاقانی بهیئت تیغ او آبتن فتح است اینک بنگرش به نقطه هاسه جهره بر آبتنی دارد گواه به دنیا و متعدد بودن را با آبتن استعاره نموده و وجه جامع تیغ و استعداد است پنجم آنکه هر سه عقلی باشند ششم آنکه بعضی از اجزای وجه جامع حسی و بعضی عقلی باشد و مستعاره حسی و مستعاره حسی باشد که کتوله که رایست شمس اوست ترد انسا نا کالشس فی حسن الظلمة و بناهته الشان و بین استعاره بندرت واقع میشود و گویا در حقیقت دو استعاره است و لهذا اسکاکی در مفتاح العلوم بنا کرده این تفسیر را بر پنج قسم گذاشته و این قسم اخیر را ذکر نکرده حیث قال ولان الاستعارة بناها علی التشبیة فتشبه الی خمسة انواع کما تنوع التشبیة الیها استعاره محسوس محسوس بود حسی او

بوجه عقلی و استعاره مقول لمقول و استعاره محسوس لمقول و استعاره مقول لمحسوس است
کلامه شمره چهارم در تقسیم استعاره باعتبار ارات دیگر غیر ازین سه چیز که مذکور شد به آنکه تقسیم
استعاره باعتبار لفظ استعاره بر دو قسم است اصلیه و تبعیه اما استعاره اصلیه آنست که لفظ استعاره
اسم جنس باشد مثل استعاره اسد برای مرد شجاع و استعاره گل برای رخسار و امثال آن و ازین
باب است علمی که تاویل در اسم جنس داخل شود مثل آنکه غیل را با جاتم و جبان را برستم استعاره
گفته قال السکاکی فی المفصاح و وجهه که بنا اصلیه هوان الاستعاره بناها علی تشبیه الستار له
بالستار منه و قد نقه من فی باب التشبیه ان التشبیه لیس الا وصفاً للتشبه بکونه مشارکاً للتشبه
چون وجهه و الاصل فی الموصوفه هی الحقیقه فی مثل ما نقول جسم ابیض او بیاض صاف
استی اما استعاره تبعیه آنست که لفظ استعاره فعل یا شبه فعل یا حرف باشد و وجه تبعیه پوش
آنست که فعل و خبر را اصلاحیت موصوف بودن نیست و بنای استعاره بر موصوفیت است
چنانکه در کلام مرکاکی گذشت پس موصوف در استعاره تبعیه معنی مصدر است فعل و تعلقات
معانی حروف خواهد بود و اطلاق استعاره بر فعل و حروف برین ترتیب خواهند کرد به بطریق
اصالت و حاصل این سخن آنست که تشبیه در استعاره فعل و تعلقاتش راجع به معنی مصدر آن فعل
میگردد و در حروف عاید به متعلق معنی آن میشود و متعلق معنی حرف چیریت که تیسر حرف از این
میکند مثل آنکه گوئی من از براسه ابتدا و الی برای انتها غایت است و فی برای ظرفیت
که برای غرض باشد آن و اینها معنی ابتدا و انتها و ظرفیت و خبر معنی این حروف
نیست بل تعلقات معانی حروف است و ازینجا است که نحوایان در تعریف حروف گفته اند
الحرف ما دل علی معنی فی غیره و امثال آنکه لفظ استعاره فعل یا شبه فعل باشد فقولک الحال
ناطقه بکذا و لطفک الحال بکذا یعنی دالت بکذا و دلت بکذا و در اینجا استعاره منته لفظ لفظ و

۱۰ توله مشل آنکه از آبشار راه حاتم بر آید غیل و آبشار را برستم بر روی جیان و حالت خیزش می تواند شد و در جیان از
غش قضا و شتر مرغ خواهد گردید اول آنکه چنین گفته شود و مشل آنکه سگی را با حاتم و شتر مرغ را برستم استبداد را گفته اند
محمد عبد الواحد عرف عنه السلام

مستعاره لفظ دلالت است و لفظ مستعار در مثال اول اسم فاعل و در مثال دوم فعل مضارع
 و تشبیه در اینجا جمع مطلق و دلالت بشوئیه ناطق و اول فعل مضارع و این فاعل ازین قبیل است
 این بیت سنائی است مستعار به بخوان و روانا و نیز به و ز خیالات بهیده بگریز به مشک کردن
 با و یغتن استعاره کرده همچنین اجتناب را بگریختن و در اول لفظ مستعار صیغه نهی است و
 دوم صیغه امر و این بیت مشهور سعد مین و بهن ملک نخند و خوش به تا سر تیغ تو نگریه
 زار به چکیدن خون تیغ را بگریختن استعاره کرده و لفظ مستعار فعل مضارع منفی و اما مثال
 آنکه لفظ مستعار حرف باشد این آیه کریمه است فالتقطه آل فرعون لیکون لهم عذاب و حزنا
 یعنی برداشتن حضرت موسی را اهل بیت فرعون بحسب آنکه دشمنی و عصبه برای اینها باشد
 پوشیده غلام که لام تعلیل در لیکون بطریق استعاره واقع شده و استعاره نه در لام است بلکه در معنی
 غرض است که متعلق بلام است زیرا که غرض از التقاط فرعون موسی را نه عداوت و خزن بود
 محبت و مبنی بود اما بنا بر آنکه آخر کار میان ایشان بعد ازت خزن انجامید محبت و مبنی را استعاره
 بعد ازت و خزن نموده یعنی التقاط او موسی را براسه مبنی گویند که براسه عداوت و خزن بود
 و مستعاره در اینجا محبت و مبنی و مستعاره عداوت و خزن است لفظ مستعار حرف لام پس
 اصل استعاره در معنی غرض است که متعلق لام است و اطلاق آن بر لام بسبب تبعیت است
 نه بر طریق اصالت قابل و ازین قبیل است این بیت خاقانی بیت دل را بکنار حبس
 بزدیم به از یار کنایه جو که شستیم به و در اینجا استعاره تبعیه و حرف نه از است که مبنی آن مستعار
 دور کردن خیال یا راه است از دل و مستعاره شستن دل از یار پس اصل استعاره درین دو
 واقع شده و اطلاق آن بر حرف از بسبب تبعیت است و پوشیده همانند که مدار قرینه
 استعاره تشبیه بر آنست که گاهی استعاره منسوب بفاعل میشود و گاهی بمفعول گاهی بمجرور
 اما مثال منسوب بفاعل کقولک نطق الهمال بکذا است و نطق بحال قرینه استعاره است نطق
 حقیقی مندر بحال نمی شود و مثال منسوب بمفعول کقولک شعری جمع الحق انانی امام به نقل انخل

واحیا السحاب نسبت دادن قتل و احیا به نخل و ساحت تدریج است که لفظ قتل و احیا
در اینجا بطریق استعاره واقع شده و مثال منسوب به خود کقولم سجان فیشرتم بیداب الیم
لفظ عذاب که مجرور است قرینه معنی است که بشارت درین آیه پیرسل استعاره آمده بجا فاذنم
اما تقسیم استعاره باعتبار تکریم و تشریح آن بر سه نوع است نوع اول استعاره مطلقه و اینها آن
که چیزی از ملامات و صفات استعاره و مستعار منه در آن مذکور نشود چنانچه درین بیت
عبد الواس جلی بیت شکوفه بر سر شمع است چون رخساره جانان به بنفشه بر لب جویت
چون چراغ و لبریز زلف را بقرب چراغ استعاره نموده و ملامات استعاره و مستعار منه
چ که ام مذکور ساخت نوع دوم استعاره مجزوه و آن چنان است که صفات و ملامات
استعاره را اندر گذشت فقط چنانچه درین بیت فردوسی بیت بناخن زده یافت از شکاف
در آویخت از گوشه آفتاب به زلف را به زرد استعاره نموده و لفظ ناخن و مشکاب و
آویختن از ملامات استعاره است یعنی زلف و چنانچه درین بیت خاقانی بیت
از شورش آو من همه شب به بادام تو دوش ناغوده به چشم را استعاره نموده و لفظ
غودون را که از ملامات چشم است مذکور ساخته نوع سوم استعاره مرشحه و آن چنان است که ملامات
و صفات استعاره را مذکور سازند و صفت درین مقام عبارت از معنی است قائم غیر از معنی که
از آن حاصی در ترفیش گفته لغت تابع یل علی معنی فی جموعه اما مثال استعاره مرشحه این بیت
انوری است بیت در خفیه گزند عزم خروچ است باغ را چون آگیز را به پر تیغ و جوش
میج آگیز را به تیغ و جوش استعاره نموده و لفظ عزم و خروچ را به تیغ و جوش است
که مستعار منه واقع شده قال السکاکی و منی الترشیع علی اتناسی التثبیه و صرف النفس عن قبحه
لما قال ابو تمام شعور یصعد حتی الین الجول بان له حاجته فی السماء به ترجمه آتش
اینست که بالا میرود مدوح بحسب که جلال گمان می برند که مکاری در آسمان دارد
و ترجمه همانند که بندی قدر مدوح را بلفظ صعود استعاره نموده و مصرع ثانی ملایم

لفظ قتل و احیا
در اینجا بطریق
استعاره واقع شده
و مثال منسوب به
خود کقولم سجان
فیشرتم بیداب الیم
لفظ عذاب که مجرور
است قرینه معنی است
که بشارت درین آیه
پیرسل استعاره آمده
بجا فاذنم اما تقسیم
استعاره باعتبار
تکریم و تشریح آن
بر سه نوع است
نوع اول استعاره
مطلقه و اینها آن
که چیزی از ملامات
و صفات استعاره
و مستعار منه در
آن مذکور نشود
چنانچه درین بیت
عبد الواس جلی
بیت شکوفه بر سر
شمع است چون
رخساره جانان
به بنفشه بر لب
جویت چون چراغ
و لبریز زلف را
بقرب چراغ
استعاره نموده
و ملامات
استعاره و
مستعار منه
چ که ام
مذکور ساخت
نوع دوم
استعاره
مجزوه و آن
چنان است
که صفات
و ملامات
استعاره را
اندر گذشت
فقط چنانچه
درین بیت
فردوسی بیت
بناخن زده
یافت از شکاف
در آویخت
از گوشه
آفتاب به
زلف را به
زرد استعاره
نموده و
لفظ ناخن
و مشکاب و
آویختن
از ملامات
استعاره
است یعنی
زلف و
چنانچه
درین بیت
خاقانی
بیت از شورش
آو من همه
شب به بادام
تو دوش
ناغوده به
چشم را
استعاره
نموده و
لفظ غودون
را که از
ملامات
چشم است
مذکور
ساخته
نوع سوم
استعاره
مرشحه و
آن چنان
است که
ملامات
و صفات
استعاره
را مذکور
سازند و
صفت در
این مقام
عبارت از
معنی است
قائم غیر
از معنی که
از آن حاصی
در ترفیش
گفته لغت
تابع یل
علی معنی
فی جموعه
اما مثال
استعاره
مرشحه
این بیت
انوری است
بیت در
خفیه
گزند
عزم
خروچ
است باغ
را چون
آگیز را
به پر تیغ
و جوش
میج
آگیز را
به تیغ
و جوش
استعاره
نموده
و لفظ
عزم و
خروچ را
به تیغ
و جوش
است که
مستعار
منه
واقع
شده
قال
السکاکی
و منی
الترشیع
علی
اتناسی
التثبیه
و صرف
النفس
عن قبحه
لما قال
ابو تمام
شعور
یصعد
حتى
الین
الجول
بان له
حاجته
فی
السماء
به
ترجمه
آتش
اینست
که
بالا
میرود
مدوح
بحسب
که
جبال
گمان
می
برند
که
مکاری
در
آسمان
دارد
و
ترجمه
همانند
که
بندی
قدر
مدوح
را
بلفظ
صعود
استعاره
نموده
و
مصرع
ثانی
ملایم

الفاظ صمد است که مستعار منه واقع شده و گاهی تجرید و ترشح هر دو را در یک استعاره
 جمع یسازند چنانچه درین بیت خاتمانی بیت بر شگافه صبا شیشه شب با طغیان خوین
 بخاور اندازد و آفتاب را بطل استعاره نموده و صبا و شب و خا و طغیان مستعار از شیشه خوین
 و شکافتن ملائم مستعار منه واقع شده و لهجیت بر جیب آسمان و برود گوی ز آسکار
 بند و صبح و آفتاب را بگوئی ز استعاره نموده و لفظ صبح و آسمان ملائم مستعار از لفظ
 جیب و درین ملائم مستعار منه واقع شده و ترشح در استعاره و تلخ تر از تجرید و اطلاق است
 زیرا که استعاره مبالغه در تشبیه است یعنی تشبیه را عین تشبیه به اوج نمودن پس ذکر اوصافیکه
 ملائم تشبیه به باشد تقویت این مبالغه مینماید قال السکاکی فی المفتاح اذ قد عرفت احكام
 الاستعاره فاعلم ان الاستعاره لها شروط طانی الحسن ان صادفتها حسن و الاعتراف
 عن الحسن و ربما ان نسبت قبحا و تلك الشروط ثلثة جهات حسن التشبیه بین المستعار و المستعار
 منه فی الاستعاره الحقیقه و الاستعاره بالکتابه و ان التشبیه فی کلامک من جانب اللفظ
 و النسخه من التشبیه و لذلك یفترض فی الاستعاره الحقیقه ان یکون التشبیه بین المستعار
 و المستعار منه جلیا بنفسه او معروفا سائر ارباب الاقوام و الاخرجه الاستعاره عن کونها
 استعاره و دخلت فی باب التعمیه و الالفاظ استعمی و نوسع اذا استعاره است که بسبیل تشبیل
 واقع میشود یعنی مستعاره و مستعار منه و وجه جامع هر یک فتنوع از چند چیز باشد چنانچه
 شخصی را که مترود و امری باشد بگوئی انی اراک تقدم به جلا و تو خراخری یعنی می نیم ترا که
 یکپا سه پیش می آری و پاسه دیگر پس میری و چنانچه درین بیت فردوسی بیت
 چرا و زو شب جنت اندیشه و تو گویی که باشی در پیشه و چنانچه درین بیت نوری بیت

له فرد گاهی ایخ و این مع سافتن تجرید و ترشح را و ترشح نامند و این چنین استعاره را استعاره ^{تجرید}
 مع عبد الاحد شمس و له قریب چنانچه درین بیت فردوسی ایخ درین تشبیل نظر است زیرا که حاصل استعاره آنست که تشبیه را
 عین تشبیه به اوجانید و نوی از تشبیه و لفظ یافته نشود چنانچه از عبارت مصنف و علامه سکاکی همین استفاده است پس
 درین بیت استعاره چگونگی خوار شده و قیقه لفظ تو گویی که از ادوات تشبیه است موجود باشد ۱۲ شمشاد ۱۰

خورده ان تیرگشت اتی مرا گفت که یاسن هم + یگرمهتاب پیائی بگل خورشید اندالی بن
 خورشید مایه گل اندولن و هتاج بگن پیودن استعاره است از کار پیوده کردن دین
 است خاقانی بهیئت اسپ در نازاجان طرب + و غیره نازیدانه بتانیم + یعنی بهیئت
 بتانیم و له چون جهانی از خندق اسپ گلین + کاتیش خندق است گرد حصار + مقصود
 آنست که احوال تو در گذشتن از دنیا آن کنی همانند که اسپ گلین در دوزخ خندق آتشین
 میخورد که بجه دورین بهیئت اسپ + ان که در هر دو علمای جاه طلب گفته بهیئت یک جهانند
 زیرا این افلاک را کام پر مهر خانه برتر یک + مقصود آنست که ظاهرشان تمام مفید و
 باطنشان تمام مضر است دورین بهیئت شمس در بیست بهر که عرضه و هم در خوشیش
 می بینم که غرض از این وادار است سیگزد و صاحب تلخیص این قسم استعاره را مجاز و مرکب
 نامیده قال السکا کے فی المفتاح وهذا الذی یسمی تشبیه التمثیل علی الاستعاره و لکن الاشال
 کلمات تشبیهات علی سبیل الاستعاره لا یجوز التیاز الیها سبیل افا علم و عظمه نقضانی و عجم
 تیزات تشبیهات را چنین بیان کرده و تحقیق ذلک ان الاستعاره سبب ان یکون اللفظ
 الذی یوق للثبیه به اخذ منه عاریة للثبیه غلو وقع فیہ تغیر لما کان ہو اللفظ الذی یخص
 المشبیه به فلا یکون عاریة استعارة اما استعاره بالکنایه عبارت است از ذکر مشبه و اراده مشبه
 به بانصب سرینه و قرینه و در اینجا استعاره تخفیلیه خواهد بود و در طریقی چنان است که با تشبیه کو
 چیزی چیست از لوازم مشبه به مخدوف ذکر نمایند پس ذکر مشبه و مخدوف عبارت از تشبیه
 بالکنایه است و اثبات لوازم مشبه به مخدوف براس مشبه مذکور عبارت از استعاره تخفیلیه
 و این بر سه قسم می آید برای آنکه لوازمی که اختصاص بشبه به دارد و از برای اثبات
 ینانید از سه حال بیرون نیست یا قوام مشبه به بادست یا تکمیل مشبه به مخدوف بران است
 یا دخلی در قوام و تکمیل ندارد و مثال اول کقولہ ع فلبان خالی بالثکامیه النطق یعنی زبان
 حال من بشکوه گو یا تر است و در اینجا حال را شخص تکلم تشبیه داده و این استعاره بالکنایه است

و اثبات زبان که توأم مستحکم با دست استعاره تخنیلیه و ازین قسم است این بیت سنائی ^{بیت}
 علما جمله هرزه منی لافندند دین بر پاسه هر کس یا نندند و ریخا دین را چه دیبا و حریر تشبیه
 و از دین استعاره بالکنایه است و لفظ پر پاسه بافتن که از لوازم مقارنه دیبا و حریر است
 استعاره تخنیلیه مثال دوم کتوکک خال لب المینیه تشبیه بت بفلان یعنی پنج مرگ و فغان کس
 زورفت و در پنج مرگ را بسج تشبیه داده و مشبه به را که سبع است ذکر نموده و این استعاره
 بالکنایه است و ناخن که اختصاص بسبع دارد و موجب تکمیل اوست برای مرگ که مشبه است
 اثبات نموده و این استعاره تخنیلیه است و ازین باب است این بیت مسعودی ^{بیت}
 بروی کرده همه حجره بوستان ارم با زلف کز ده بنده خانه کلبه عطار با پوشیده ناز که
 روی را و دین بیت گل و زلف را بشک و تشبیه داده و مشبه به را ذکر نموده و این استعاره
 بالکنایه است و حجره را بوستان کردن و خانه را کلبه عطار ساختن که از لوازم گل و مشک است
 بروی و زلف منسوب نموده و این استعاره تخنیلیه است مثال سوم کتوکک نام حکم فی یہ
 فغان در پنج تشبیه حکم بقا از عالم استعاره بالکنایه است و اثبات زمام که از لوازم غیر مقوم
 مشبه به است براسه مشبه استعاره تخنیلیه و ازین باب است این بیت سنائی ^{بیت}
 جانت را و زرخ آشیانه مکن با خاطرت را محال خانه مکن با و در مصرع اول جان را مرغ
 تشبیه داده و این استعاره بالکنایه است و اثبات آشیانه که از لوازم غیر مقوم مشبه به است
 استعاره تخنیلیه و به آنکه در حقیق معنی استعاره بالکنایه و استعاره تخنیلیه اساطین فن بلا
 را اختلاف است و مذہب هر یک با دلائل آن در مطول علامه تفتازانی مذکور است فغان و
 علیه قلیر حج الیه شجره سرمد در بیان مجاز مرسل بیاید و است که مجاز مرسل عبارت از قطعی است
 که در غیر معنی موضوع له استعمال کرده شود و علاقه در معنی حقیقی و معنی مجازی آن لفظ سوا
 سله قوله داخن که اختصاص بسبع دارد و موجب تکمیل اوست انحراف قول منی بر آن است که انحراف چون زبان و اظ
 توأم انسان نیست چنانچه در مفرح القلوب است که بعضی حکما شعر و غیره از مضامین بیژنه اندازد اعصاب
 و اشج ابو عبسی سنیانم ۱۲ اشعش

تسمیه نری دیگر باشد مثل آنکه بگوید فلانی درین کاروشی واروینے قدرسته وارو علاقه
 درینجا علاقه حال باطل است چه دست محل ظهور قدرت اوست و در علاقه واجب است
 که بتعالی نوع او از فصاحت قول باشد و لازم نیست که بدستمال هر جزئی ازان نوع سند
 در فصاحت بچشم شل و واجب است بر تفتیش این معنی که ضحاحال را با هم محل کر میکنند و بعد از آنکه
 این معنی به تحقیق رسید لازم نیست که هر جا که حال را با هم محلی ذکر کنند محتاج سند ضحاحا باشیم
 و اینست معنی این سخن که الحجاز موضوع بالوضع النوعی لا بالوضع الشخصی اما انواع علاقه
 مجاز مرسل بسیار است و ما درینجا چند نوع ازان ذکر کنیم نوع اول تسمیه کل باسم
 جزویش چنانچه درین بیت حکیم سنائی که در منقبت گفته بیت عشق را بحر بود و دل را
 کان ما شرع را دیده بود و درین را جان ما مقصود با تمثیل درینجا لفظ دیده است که
 یعنی پاسبان آمده فافهم نوع دوم تسمیه جزو باسم کلش کقولہ تعالیٰ ایحبلون
 اصحابکم فی اوقاتهم مراد از اصحاب انا مل است و آن جزو اصحاب است و چنانچه درین بیت
 فقیر بیت مرثعات دل ز کف آسان بیرون دست از ستم دشان بیرون مراد از دست
 بیرون چنانچه بیرون است و پنجم جزو دست است نوع سوم تسمیه سبب باسم سبب کقولہ
 رعنیا الفیث یعنی چراندیم سبزه را و مراد از غیث درین جا نباتات است و در لغت باران است
 که سبب روئیدن سبزه میشود و چنانکه درین بیت حکیم سنائی بیت ای زخود گشته
 سیر جوع این است و وی و تا از عدم رکوع این است و شیر شدن درینجا بمعنی بزرگ شدن
 آمده و سیر سبب بزرگاری از غذاست شود نوع چهارم تسمیه سبب باسم سبب
 که تو لعمریه انطرت السما نباتا و مراد از نباتات درینجا باران است که سبب روئیدن نباتات
 میشود و چنانچه درین بیت سنائی بیت سر و گرم زمانه ناخوده و نری بر سر برده
 مراد از سر و گرم زمانه انقلاب است و انقلاب سبب گرمی و سردی میشود نوع پنجم
 تسمیه شیء باسمی که در زمان اضی داشت که قوله تعالیٰ و اتوا الینا می نمود لعمریه ان طمان را

نوع اول

نوع دوم

نوع سوم

نوع چهارم

نوع پنجم

بعد از بلوغ بهیذ و بعد از بلوغ یتیم نیکویند و چنانچه درین بیت عطار بیت
محمد یحید مرقداے پاک را + آنکه ایمان داشت خاک را به آوم داشت خاک نصیر
کرده و ظاهر است که قبل از وجود خاک بوده **فوج ششم** تسمیه شی باسی که در استقبال خواهد یافت
بقوله سبحانه انی ارا انی **عصر** محمد را و در آخر در بخاشیره انگور است که بعد از آن خمر میخورد **فوج**
هفتم تسمیه شی باسم مجلس کوفه سجانه فلیدع ناویه ای اهل نادیه و نادیه ای مجلس و ازین بیت
جاری شدن هنر و میراب و امثال آن **فوج هشتم** تسمیه شی باسم حاش کوفه نقاشی
و اما الذین انقضت و جهم هم ففی رحمة الله ینے کسانی که در اقباط روی شان سفید باشد
در رحمت خدا خواهند بود و مراد از رحمت جنت است که محل رحمت باشد و ازین بیت این است
خاقانی **بیت** در مرکز ثلث بگرفت برنج سکون + فریاد اوج مریخ از تیغ نه صفالست
از اوج مریخ برون آمد مراد است و آن محل اوج مریخ است و معنی بیت مذکور است که از
از تیغ نه صفال محدودی فریاد کرد که فریاد اوج مریخ سکون را در مرکز ثلث یعنی در کره
آتش گرفت و مقصود است که فریاد او آتش بروج سکون زد و **فوج نهم** تسمیه شی باسم آله آن
شی چنانچه درین بیت سنانی **بیت** متوسط میان صورت و دهن + نشده زین نور زبان
وزان سوگویش + این بیت در تعریف نفس کلی است و مراد است که نفس کلی از عقل استفاده میکند
و بر اجسام افاده نماید و زبان آله افاده سخن است و گویش آله استفاده آن و من و کلام
سبحانه حکایت عن ابراهیم علیه السلام و اجل لی لسان صیدق فی الاخرین مراد از زبان و سخا
بقول مفسرین ذکر جمیل است و زبان آله ذکر است بالجمله در ملاقه مجاز مرسل باینکه نوعی از **فوج**
یافته شود و استعمال آن از قصه منقول باشد که امر شجره چهارم در بیان کنایه بیاید و است
که کنایه در لغت مصد است یعنی ترک تصریح کردن نقول است بکذا اذا ترکت التصریح
له انی لانی انهم می خیم خود را که می خیم شراب را یعنی انگور را بنشاند و توفیق طبع انهم باین بیکه نوکان لبس منی اهل مجلس را
شماره کلام و اجل لی الخ مقرر کن بر آن زبان صیدق ای ذکر جمیل در آخرین و در طبع علم بالشراب انهم نشاد

بیت
بیت
بیت
بیت

بیت

بیت

در اصطلاح عبارت از تعظیفات که لازم معنی او را داده نمایند یا جو از اراده ملزوم بخلاف
 محال که در اینجا عدم اراده ملزوم متبهرست چنانچه در بحث مجاز شرح داده شد و کنایه بر سه قسم
 است اول آنکه مقصود از کنایه ذات موصوف باشد فقط دوم آنکه مطلوب از کنایه صفت
 از صفات باشد و مراد از صفت در اینجا معنی قائم بغیرست به لغت نحوی چنانچه در بحث استعاره
 گذشت سوم آنکه غرض از کنایه اثبات صفتی از برای موصوفی باشد یا نفی صفتی از موصوفی
 اما قسم اول از کنایه که مقصود از آن ذات موصوف باشد فقط بر دو گونه می آید قریب و بعید
 قریب آنست که یک صفت را که اختصاص بموصوفی معین داشته باشد ذکر کنی و مقصود تو
 از آن صفت ذات آن موصوف باشد فقط چنانچه درین بیت خاقانی بیت آسان کوه
 زهره آفتاب کان ضمیر به آفت هر چه آفتاب از کوه و کان انگشته به چیزی را که آفتاب
 از کوه و کان انگشته جو اهرست ایضاً فی مخاطبه شمس خاقانی بیت بالات شجاع ارغوان
 تن به زیر قوروس ارغوان زن به مراد از شجاع ارغوان تن مرخ است که بالاس
 آفتاب است و قوروس ارغوان زن زهره که زیر آفتاب است اما کنایه بعید ازین قسم آنست
 که چند صفت را که من حیث المجموع مختص بموصوفی معین باشند ذکر کنی و مقصود تو از مجموع
 آن صفات ذات آن موصوف باشد فقط لعل کنایه عن الانسان حی مستوی القاعه عن
 الاطفاار ظاهر است که این صفات فردی فردی مختص بانسان نیست اما من حیث المجموع مختص
 بانسان دارد فقط و چنانچه درین بیت سود و بیت بخواه آن طبع را قوت بخواه آن
 کام را لذت به بخواه آن چشم را لاله بخواه آن مغز را خنجر به مقصود از مجموع این صفات
 بشر است و درین بیت خاقانی بیت ساز آن رعنا صاحب بر لب اندر نیم مرغ به سوز آن
 قراعه صاحب طبلسان انگشته به ظاهر است که در نیم مرغ رعنا صاحب بر لب زهره و قراعه
 صاحب طبلسان مشتری است اما قسم دوم از کنایه که مطلوب از آن نفس صفت باشد فقط به
 ذات موصوف و این نیز قریب و بعید می آید قریب آنست که انتقال از لازم ملزوم

بی دساتل درو حاصل شود و این هم بر دو گونه است یکی آنکه کنایه در دو مخرج باشد دوم
 آنکه خفائی داشته باشد مثال اول کقولهم طویل البنى او کنایه عن طویل القامة نحو
 یا لکسر بنه شیه را گویند و درازی آن لازم و مادی قامت است و ازین باب است این
 بیت سنائی که در لغت گفته بیت چپتنه نئے از و مخمر تر چساکه نئے از و شسته تر
 تشبیه دامن بر کمزردن است و آن کنایه از مستعد راه بودن و درین بیت خاقانی بیت
 دست کفنه کنن به پیش فلک که که فلک کاسه است خاک انبار به دست کفنه کردن
 کنایه از چیزه فواستن است و درین بیت تمثاری بیت جهان آسوده تن باشند
 زاکرام تو در دنیا به سران انگنده سر خیزند زانیم تو در عشر به انگنده سر کنایه از بخت
 و درین بیت با باخانی بیت شخه سحر سامری کافه توتیا شود چون به کرشمه
 سر دایم و گیس سر به ساسه را به مثال دوم کقولهم عسریض القفا کنایه عن الابله و نمینی
 از علم قیانه معلوم میشود چنانچه درین بیت خاقانی بیت عاشق بخش بی تیغ غمزه
 چند آنکه بدست چپ شماری به بدست چپ شمردن کنایه از کثرت شمار است زیرا که در حساب
 عقد انازل احاد و عشرات را بدست راست و اوقات و اوف را بدست چپ می شمارند و چنانچه
 درین بیت حکیم سنائی که در لغت گفته بیت در جهان خداست و زبیده به او نویدین
 او دیده به مراد است که دین او را اگر امی داشته چه ماه نو را بروی کسی می بیند که او را اگر بی
 دارند اما کنایه بعید ازین قسم است که انتقال از لازم به لازم و بساط حاصل شود چنان جهان
 دوست را کثیر را گویند و شرح این در مقدم گذشت و ازین قبیل است این بیت
 شیخ نظامی بیت بزرگی بایهت دل در سخاوند سر کسیر بزرگ کندا بند به سبن کسیر
 به بزرگ کندا کنایه از تعجیل و اتهام در سخاوت و در اینجا نیز انتقال از بزرگ کندا به سبن کسیر
 بودن به سبن کسیر و از آن برود و روشن شدن سر کسیر و از آن برود و بخشیدن اما قسم سوم از کنایه
 که عنده من از آن اثبات صفتی برای موصوفه یا نفی صفتی از موصوفه باشد کقول انجس

شجران السامیه و المرویه و النندی * فی قیمة ضربت علی ابن الحشر * ترجمه این است
 که ساحت و مروت و سخاوت و نجیة است که از این بالا ای ابن حشر زده اند ازاده شاعر
 است که صفات مذکور را در مروج اثبات کند و صریح نگوید پس گفت خیمه که بر سر مروج زده
 مجموع این صفات در آن خیمه اوست چون در عالم ارباب خیام بسیار آمد اختصاص این
 صفات نجیة که بر سر مروج زده اند ازاده اختصاص مروج میکند و کذا تو فهم المجد من توبیه
 و الکرم من بر دید یعنی مجد در دو جامه او و کرم در دو ردای اوست مجد و کرم را در جامه در دو
 مروج ثابت کردن کنایه از ثابت کردن در ذات اوست و این قسم است این بیت حکیم
 خناری بیت دامن بهت سرافرازش * گردن چرخ را گریبان باد * دامن بهت مروج
 گریبان کردن آسمان گفتن کنایه از است که بهت او بلند تر از آسمان باد و این بیت
 کمال سبیل بیت یارب چه فتنه بود که از هم بهیمن * مریخ تیر خود همه در دو کمان نهاده *
 تیر در دو کمان نهادن مریخ کنایه از آن است که نامرود شد و شمیوه زمان اختیار کرد و این
 بیت حکیم اسدی بیت نگو گفت و آنا که دختر میاد * چو باشد بجز خاکش افسر میاد *
 یعنی در زیر خاک باد و پوشیده ماند که کنایه از تفاوت میشود بحسب تعریف و ملوک و در مروج
 اشارت داما پس اگر مقصود از کنایه موصوف غیر مذکور باشد آنرا تعریف نامستد چنانچه
 در عرصه شخصی که مسلمانی را ازیت رساند بگوئی السلام من سلم المسلمون من یدیه و لسانیه و
 غرض تو نفی اسلام از آن مودی باشد قال صاحب الکشاف الکنایه ان تذکر الشی غیر
 لفظه الموضوع له و التعمیر یعنی ان تذکر شیئا یدل به علی شیء لم یدکر که یقول المحتج بالاحتجاج
 الیه جنتک الاسلام علیک فکانه اما لانه الکلام الی عرض یدل علی المقصود و انتی و عرصه بانهم
 یعنی جانب است پس تعریف گویا اشاره کردن بجائی و ازاده جانب دیگر نمودن آن
 له دو کمان باو الی بحسب بردن دوستان همد و تمه و سفی صبه را گویند در آن دو کمان و کرده
 و ایمان و غیره گذارد و صبری خشن خوانند و مع آن افشاش است ۱۲ نمون * *

و آنچه از اقسام کنایه کثیرا لفظ باشد یعنی انتقال از لازم ملزوم در آن بوساطت حاصل شود
 از تلوین و خواسته و اگر کثیرا لفظ نیست اما در لزوم او نوع عقابیت مثل عسیر القفا
 که گذشت آنرا در مکرر گویند و اگر یکبار از خفا و کثرت بوساطت ندارد آنرا ایما و اشارت نامند
 کما قوله شعر ادا بیت الحمد القی رحله فی کل طلحه ثم لم تحول به بل اقامت انداختن مجد در
 کل طلحه کنایه از اما جد بودن ایشان است و عدم تحویلش کنایه از دوم و سیم را کما قوله شعر
 منی تحلو تمیم من کریم و مسئله این عمیه و من تسمیه و معنی تلوین اشارت کردن است از
 دوز و در اشارت از نزد یک سبیل خفا از گوشه ابرو یا لب و باید دانست که ارباب بلاغت
 اتفاق برین دارند که مجاز و کنایه از حقیقت و تصریح طبع تر است و استعاره قوی تر از تشبیه
 است اما سبب طبع تر بودن مجاز و کنایه آنست که در مجاز از ملزوم به لازم انتقال میکنند
 چنانچه اگر بگوئی آفتاب را دیدم و مراد تو مشنون باشد طبع تر از آن است که بگوئی مشنونی را
 دیدم زیرا که آن مانند دعوی است که با گواه باشد چه وجود هر ملزوم را خواهد وجود لازم
 خود است بجهت عدم انفکاک لازم از ملزوم و این مثل دعوی است که گواه با او نیست و درست
 در دعوی با گواه و دعوی بے گواه فافهم اما وجه قوی تر بودن استعاره از تشبیه آنست
 که وجه تشبیه باید که در تشبیه کامل تر از تشبیه باشد و در استعاره تشبیه در حدیث تشبیه بر او عیانمانند
 در استعاره از تشبیه در آن میباشد و قرینه عدم اراده تشبیه به در استعاره واجب است پس این
 نیز حکم دعوی با گواه دارد چنانچه مذکور شد و اما اخیریاتنا فی علم البیان و سنال التوفیق
 من الله و علیه التکلان الحقیقه الثانیة فی علم البدیع و الصنائع
 علم بدیع عبارت است از شناختن وجه و محسنات کلام و بدیع و صنائع که در الفاظ و معانی
 بکار میرود بطریق تمیز و تخیل و این حدیقه شتمل بر دو چیز است زیرا که بدیع و صنائع
 یا معنوی است یا لفظی و چون معنی مقتضای بر لفظ اول است بذكر بدیع معنوی و چون لفظ اول
 لفظ قولی است از کلام خالی میباشد قبیله تسمیه از کرم کنندگان حال آنکه سلسله این هر دو از قبیله تسمیه است و علم

الحقیقه الثانیة فی علم البدیع و الصنائع

چون اول مددگر باشد که در سانی بکار میرود و ادب و اخلاص است طباق دین حضرت را
 تضاد و مطابقت نیز گویند و تمیز بین چنان است که دو معنی را که فی الجملة قابل تضاد در میان
 نشان باشد در کلام ذکر کنند خواه آن هر دو اسم باشند خواه فعل خواه حرف خواه یک فعل
 باشد یکی اسم و هر یک از اینها یا بطریق ایجاب واقع شود یا بطور سلب اما مثال طباق اسم
 با اسم کتوله تعالی و عیسایم ایقاعاً و عیسایم زقود و عیسایم الخی من است چنانچه درین بیت اوزی
 بیت بخش را مزاج سحر و حلال * در گش را خواص بیت حرام * و درین بیت نظامی
 بیت ازان سر و آدرین کلخ دل فرود * که چون جا گرم کردی گوید نشیند *
 اما مثال فعل با فعل کتوله تعالی و عیسایم و عیسایم و عیسایم و عیسایم و عیسایم و عیسایم
 نیست و مره ام گرم ازان سحر که باز * کشاد ز گرس غمور و بت خواب مرا * و این بیت
 مختاری بیت جان من بستان بوسی و بوسی بازده * تا بلب هم جان دهن باشی و
 هم جان بستان * و این بیت سلمان ساوجی بیت چو خیز و شعله تغیت تشید آب بر آتش *
 چو خند و ساغر زمت بگریه برابر بردیا * اما مثال طباق حرف با حرف کتوله عزوجل لیاکات
 و فیکها لیاکاتبت پوشیده نماند که لام و علی درین آیه متضاد واقع شده بجهت اشتمال
 بر معنی نفع و ضرر و ازین عالم است این بیت فقیر بیت مال دنیا میشود و زود بال صامش *
 آنچه از خود میثاری بر تو باشد پوشدار * و ازین قبیل طباق اسمی است ذکر مختصر از رب
 در یکجا آوردن چنانچه درین بیت عبد الواسع جلی که در تعریف اسپ گفته بیت
 ای سوری یا لا چو آتش سوسه پستی همچو آب * خاک و صدف در دزدنگ و باد رنگ و شتاب *
 و درین بیت اوزی بیت ای باد خاک مرکب گردون شتاب تو * آتش بخار چشمه تیغ
 چو آب تو * و درین بیت نظامی بیت چو باد آوازشم تا که گریزی * نه من خاک توام

له قوله جان من بستان ایتم حکم مختاری جان طباق فعل و است فعلت و مصرع اول ای که مصرع ثانی
 چه جانده و جان بستان اسم فاعل ترکیبی است که از ترکیب اسم و امر بوجود آمده کما بهر نظم هر ۱۲ - شمشاد *

آبیم چه ریزی + و درین بیت خاقانی بیت چندان برون رانده سپه کاش گرفته فرق
نیز باد را بر خاک رفته آب مجرا داشته + اما مثال طباق سبکی خپاچه درین ایات کمال
اسمیل بیت پشت بن بشکن و پیمان شکن + خون من میخورد و نه از محرم + نظامی بیت
مرا چون بد نباشد حال به تو که بودم با تو پاره سال به تو + و له زبهر عشق تهر در جهان
که به او گل نمیداد این رنگ است + مخفی نماید که صاحب تلخیص طباق را بر دو گونه قرار داده است
دستبندین و در سبکی و در سبکی این که میگرداند ذکر کرده و لکن اکثر الناس لا یعلمون یعلمون
ظاهر از این مجموعه الدنیا و موقوف گوید چون ایجاب و سلب را در کلام جمع گنی باعتبار تنافی
و تقابل که در میان این هر دو معنی تحقق است اطلاق طباق بر آن صحیح می آید و الا ایجاب
تنها یا سلب تنها را در معنی طباق اصلا به دخل نیست مثلا در محلی و میت جایا و امات مفید
طباق است و معنی ایجاب اصلا در اینجا ملحوظ و معتبر نیست و همچنین در آیه لا یعلمون یعلمون الجمع
میان سلب و ایجاب مفید طباق است نه سلب تنها پس طباق را سبکی و در جای گشتن صورتی فایده
قد بر دومی از طباق است که آنرا تدبیر نامند قدس یعنی زمین است قیال فی الجمله لا یعلمون یعلمون

سلب و موقوف گوید اینم ذکر نیست که اگر ایجاب تنها یا سلب تنها را در معنی طباق اصلا به دخل نیست
در دخل است که بطریق اینها قلم طباق نموده شد اصل اینکه صاحب تلخیص در تلخیص قرین طباق ایجابی و سبکی
بیان نکرد و صرف بر اشکاف آنرا نموده و آنچه علامه نقاشانی در تشریح طباق سبکی نوشته همان گنجینه سبکی است
احد باشد اما اگر معنی او را در اینجا در آخری جان نیست و بر دومی در تقابل صادق می آید خپاچه در کلام هم در اطل
بر تفسیر طایف مصدر را در آخری کرده و میگوید اینها ماقالهم صفت و قبول الشارح و تخریج من بیاینهاست و قاعده نادانان و نادانان
ایک اشانا داشت اشانا نادانان همان گنجینه من البتة و الا انقار و این دولت هم بوجه هم جایست و معنی انتقال
با بونیت که امید پس من یکم بفضل الله و رحمة الله و استقامت اگر مرد و متقابل آنکه از معنی سلب و سبکی
است و در سبکی عام از یک بر دو سبکی باطل است خپاچه درین مطلق که مطهر عینه طایفه اند و اگر در یاوشش تو باشی
ندارد جان که در یاوشش تو باشی + مطهر عین درین طایفه که تو از سبکی + جان عین درین طایفه که تو از سبکی
ایجابی به و دیگر به سبکی باشد خپاچه درین بیت کمال اسمیل به پشت بن بشکن و پیمان شکن + خون من میخورد و نه از محرم
و آنکه تقابل در سبکی معنی نگاشته است و در سبکی تمام انفس و در سبکی تمام انفس و در سبکی تمام انفس
و فکر و لکن من بشکن و پیمان شکن + خون من میخورد و نه از محرم + نظامی بیت
از یک مصدر تا و قیال لا یعلمون یعلمون + تفسیر با بر دومی خپاچه در طباق کشتن است و از یک خلاصه و قلم یک سبکی و سبکی
از دو مصدر خپاچه آمد و در سبکی طباق حاکمیت معنی داشت است و آنکه در سبکی طباق کایست که در سبکی
تفسیر با بر دومی خپاچه در طباق کشتن است و از یک خلاصه و قلم یک سبکی و سبکی
کتابت خپاچه در سبکی که درین جواب با در جدول تفسیر قرین علامه نقاشانی است و آن جواب که در کلام علامه نقاشانی است

و در نفس چنان است که در معنی مدح یا مذم یا تحقیر و اذعان را اندک سازند و مقصود اذعان اولی
بطریق کنایه یا بطور ایهام حاصل شود و اکثر اذعان شرط نیست بلکه اذعان واحد کافی است چنانچه
او تمام در مرغی شخصی که شهید شده بود گفته شعر مرثیه بنیاب الحوت بحر افعالی بهایل الاله
و بی من سند من فخر ترجمه اش این است که جامه سرخ مرگ را ردای خود ساخت و منویش
نیامده بود که آن جامه از سندس بنفشه و جامه سرخ کنایه از شهادت است و تبدیل آن بنیش
سبز کنایه از دخول به بهشت است و چنانچه درین بیت حکیم اسدی بیت خوشتر اولی جائز است
روز گرفتار زرد و روستی زین به لعل شدن جای کین کنایه از کثرت خونریزی است و زرد شدن
روی زمین کنایه از بسیار زردپاشی و درین بیت خاقانی بیت دندان کنی چنید ناب
از تب نلکم کبود هر دم دندان سپید کردن کنایه از خنده است و لب کبود کردن کنایه از
شدت تب و قوعی از طباق آنست که دوشی را جمع کنند که یکی اذعان و دوشی شعلن چیزی باشد
که یا معنی دوم تقابل و تضاد دارد و قلن در اینجا یک گونه کافی است مثل قلن عینیت یا لا و
یا غیر آن کتوبه سحانه اشد اعلی الکفار حقا و بهینم شدت تقابل است نیست بلکه تقابل این است
و این سبب رحمت است و کتوبه قالی ذین رحمة جل کلم اللیل و انهار لتکونافیه و یشتوا من
فضله ابتداء فضل را بسکون تقابل نیست اما مستلزم حرکت است و حرکت مقابل سکون است
و ازین قبیل است این بیت حکیم ازرقی بیت ربو و چشم من از لعل تو گهر ریزی به
گرفت زلف تو ادکارین پریشانی به گهر ریزی مقابل پریشانی نیست اما حیثیت و دولت
که مقابل پریشانی است مستلزم گهر ریزی است و این بیت آفری بیت طفت تو
هر ساعتم خواند که بین الاقصدار بهر تو هر لحظه ام را اند که مان الا جنتاب به بیان قندار و جنتاب
تقابل نیست بلکه تقابل در رغبت و اجتناب است و رحمت ذات مستلزم رغبت است و دوسری از
طباق است که از ایهام تضاد نامند و تعریفش چنان است که دوشی غیر مقابل را بهر لفظ تعریف
کنند که دوشی متغیی آن هر دو لفظ تقابل و تضاد تحقق یابد چنانچه درین بیت شعر

از تعجبی یا سلم من رجل چنانکه اشیب براسه بکی چنانکه تعجب کن ای سلی از مردیکه خفته ریده
 باشد پیر بر سر او پس گریسته باشد آن مرد مراد از خنده پیری ظهور اوست و ظاهر است که
 ظهور پیری را با گریه تقابل و تضاد نیست اما چون آنرا بلفظ خنده تعبیر کرده میان معنی حقیقی
 خنده و گریه تقابل حاصل است و ازین قبیل است این بیت سنائی **بیت** هست شایسته
 اگر چت آید خشم طاق ابر و براسه خفتی چشم طاق اینجا یعنی طاق عمارت است اما چون
 طاق ضد خفت هم می آید نظریه بان معنی تقابل و تضاد بهم رسانده و درین بیت **نقیض** است
 شیب و صل توبه پایان آمد و صبح میخند و دهن می گرم و خندیدن صبح دیدن اوست
 و تقابل در معنی خنده و گریه است فافهم مقابله و آن چنان است که دو معنی یا بیشتر که
 با هم توانی باشند ذکر کنند و بعد از آن تقابل و تضاد آن معانی را بهمان ترتیب مذکور
 سازند و مراد از توافق در اینجا همین قدر است که تقابل و ضدیت نداشته باشد کقول سما فلهم جمل
 قلیلا و لیکنوا کثیرا اول ضحک و قلت را مذکور ساخته و میان این هر دو توافق یعنی عدم
 تقابل حاصل است و در فقه که دوم بجا و کثرت را آورده و این مقابل ضحک و قلت است
 و چنانچه درین بیت **امیر معزی بیت** ولی و خط فرما نیت عزیز از طالع فرخ و عدد و در
 و زنده اش و لیل از خبر و ازون و عدد و مقابل ولی و ذلیل مقابل عزیز و خست و ازون
 مقابل طالع فرخ است و درین بیت حکم مختاری **بیت** مخالفان تو مرد و چون جو خطی
 موافقان تو مقبول چون سوال صواب و درین **بیت** الفاظ مصرع ثانی با تمام با الفاظ مصرع
 اول بر ترتیب تقابل و تضاد دارند و پوشیده نماند که کما کی در مطلع این صنعت را بعد از ذکر کرد
 و صاحب تلخیص و مطول این را از قسم طایف شمرده و این قول قرب است بصواب زیرا که در اینجا
 نیز تقابل و تضاد متبرکست **مراعاة النظر** و این صنعت را تناسب و توفیق نیز گویند و خط
 آنست که در کلام چیزهای را که با هم نیستند داشته باشند سوای نسبت تقابل تضاد جمع نمایند
 مثل قوله درین بیت **امیر معزی بیت** الفاظ مصرع ثانی نیز بر الفاظ مصرع اول چون الفاظ اول نیز تقابل و تضاد

در این بیت
 تقابل
 و تضاد
 و تناسب
 و توفیق
 و جمع
 و تفکیک
 و تفریق
 و تکرار
 و تکرار
 و تکرار
 و تکرار

مراعاة النظر

مرزا رضی دانش بیت کسے در عاشقی ہم پیشہ را چون من سنے خواهد بود خدمت گرا آب
 شیرینی یادم کو بہن آید * لفظ شیرین و کو بہن درین بیت نیز از ان قبیل است
 مشکلمہ و این صنعت چنان است کہ چیسے را بلفظ غیسے ذکر کنند بسبب وقوع
 آن خیر در صحبت آن غیر کقولہ قائل و جزاؤ سیتہ سیتہ و مکر و او مکر اللہ پوشیدہ مانند
 کہ جن سبحانہ درین دو آیہ عذاب را بلفظ سیتہ و مکر تفسیر فرمودہ بہت مشکلمہ آن
 بایستہ و مکر گفتار پس معنی آیت اول آنست کہ جزا سے بدی عذاب است و معنی آیت
 دوم آنکہ کفار مکر کردند و خدائے قائل عذاب کرد ایشان را و کقولہ الشاعر
 شعر قالوا متحینا بجدک طبعہ * قلت اطمعوا لی حبہ و قمیصا *
 یعنی گفتند کہ چیسے را بفرما کہ براسے تو بنیزیم گفتم کہ بنیزید براسے من جیبہ و پیرین را
 و دو وزن را بلفظ طبع ذکر کردہ براسے مشکلمہ و نکتہ درینجا مزید اہتمام
 قائل است بجیبہ و پیراہن و ازین قبیل است این بیت صائب بیت
 لب سوال سزاوارنجیبہ بشیر است * عبت بخرقہ خود بخیمہ میزند درویش *
 خوشی را یہ بخیمہ لب تفسیر کردہ و نکتہ درینجا مزید اہتمام بشان خاموشی است
 فرا و چہ و این صنعت چنان است کہ دو معنی کہ در شرط و جزا واقع شوند امرے کہ
 بر اول مرتب شود و بر ثانی نیز مرتب گردد چنانچہ درین بیت فقیر بیت
 چون مرا بینی شود لطف تبدل با عتاب * چون ترا بینم شود صبرم بدل با اضطراب *
 پوشیدہ مانند کہ مقصود ازین شعر ترتیب تبدل است بر حالت معشوق و حالت محسن
 و ہمین است معنی فرا و جت درین مقام خواہ آن ہر دو ترتب در یک شرط و جزا واقع شوند
 و خواہ ہر ترتبے در مجموع یک شہ ط و جزا و وقوع یا بد چنانچہ در شعر مذکور اوصاف

مشکلمہ

مرا و جت

اوصاف

سہ سہ رو مکرے کہ منوب بجن است قالی ثناء مراد از ان عذاب است اما چون بایستہ دیگر لکریکا مذکور شدہ

بہان لفظ تیرشش نمودہ و نکتہ درینجا مجازۃ اعمال است ان خیر انجیسہ وان شر انشر ۱۲ * * *

حاشیه متعلقه صفحه ۵۲

ملك قوله واما كان الله يتكلم ولكن كانوا انفسهم الخ امام فن بلاغت ابن ابي عمير ثم ذكر ان ابا عبد الله
 مثال رصاصاين آيه شریفه نقل نموده است شاید که وجه مخالطه علامه لغت از ان همین اندر ج باشد
 امام مذکور و مثال دیگر نیز از فرقان حمیدی آورد اول قول باری تعالی عز و جه و اما کان الناس
 الا الله واحدة فاختلوا و کولوا کلیة عبثت من ربک لقصی بهنیم میا فیه تخلفون و رینجا نیز علم روی
 بوجه غیر متقی بودن عبارت تنزیل شکل ترازیب شکل است و ثانی قوله تعالی غل الذین اتخذوا من
 دون الله اولیا رکمل العنکبوت اتخذت بیتا و ان او هن البیوت کبیت العنکبوت میگید فاذا
 وقف السائح علی قوله غر و جل و ان او هن البیوت لعل ان بعده بیت العنکبوت و درین شریفه
 هم علم روی قبل خواندن آخر فقره بحال است چه درین مقام نیز عبارت متقی نیست و عنکبوت سابق
 با عنکبوت لاحق بوجه اتحاد محلی صلاحت قافیه ندارد و علاوه برین لفظ او هن البیوت متبادر
 نمیشد که بعد عنکبوت خواهد شد بلکه سیاق عبارت بوجه تشبیل برین دلالت میکند و در رصاصا
 از لفظ دلالت مقصود میباشد اگر گفته شود که از عنکبوت اول روی معلوم شد و از لفظ بیتا درین بیت
 خواهد رفت خود هم گفت که بیوت تمامی آیه ثانیه نیست کما لا یخفی علی من له اذنی و در آیه پس خیال رصاصا
 او هن ترازیب عنکبوت گردید فارجمع الی القول انفا و لا تکن من المکابرین بکلم آیه و لقد صرفنا
 فی هذا القرآن للناس من کل مثل و کان الانسان کشرشی حد لا یقین کردم که در کلام باری تعالی
 جایی ضرور مثال رصاصا خواهد بود و در تلاش مصروف شدم باقتضای من طلب جد فوجده و بعد از آنکه
 از چند جایا فتم او لما قوله تعالی یوم یرون الملائکة لا یبشری یومئذ بلحیرین و یقولون حسرنا ما عجزنا
 و قدنا الی ما عملنا من عمل فجعلاناه هباء منسورا و وقتیکه از آیه سابقه روی معلوم شد و رسیدی به پناه
 معلوم خواهد شد که تمامی آیه ثانیه بر منشور خواهد گردید بهیابار باد آلود را سیگویند و منشور یعنی پریشان
 و در صنعت بهین قدر مناسب است کافیت و ثانیها قوله تعالی اصحاب الجنة یومئذ یشیر مستقرا و حسن قیلا
 و یوم تشقق السما و الارض بالانعام و تنزل الملائکة تنزیلا بعد علم روی از آیه سابقه معلوم خواهد شد که
 تنزیل بطور رصاصا واقع است آخر آیه ثانیه تنزیلا خواهد شد و ثانیها قوله تعالی و لقد آتینا
 موسی الکتاب و جعلنا سمعه اذ یرون وزیرا فقلنا اذهب الی القوم الذین کذبوا یا تأخذهم تألیم

تدیس را بعد علم وی از آیه اولی هوید است که تیر تا هم بطور اصدادست در آنها قولہ تعالی
و عاود و نمود و اصحاب الرسل و قرون و امین ذالک کثیرا و کلا ضربنا له الامثال و کلا تیر تا تیر اید
روی از آیه سابقه صنعت اصداد از تیر تا کا الشمس فی نصف النهار است و خاصها قولہ تعالی
والذین یقولون ربنا هب لنا من ازواجنا و ذریاتنا نسراة عین واجعلنا للمتقین اماما
اولا یک یخبرون الغمره فیهما صبر و یلقون فیها حیتة و سلا ما بعد و قوت روی آیه سابقه
و بعد لفظ حیتة دهن ساس طرف سلا ما خواهد رفت و هو مقصودنا و سادها قولہ تعالی و یک یخبر
یا ایاتنا الا کل نکتہ کفره ان وعد الله حق فلا تغیر کلم الیحواة الدنیا و لا الیسر کلم بالله
الغمره و بعد علم روی از آیه اول تبارک است که تغیر کلم و یخبر کلم ایما بار صداد و در دو سابقه
قولہ تعالی و ان یکذوبک فقد کذبت رسل من قبلک و الی الله ترجع الامور یا ایها الناس
ان وعد الله حق فلا تغیر کلم الیحواة الدنیا و لا الیسر کلم بالله الغمره و توضیحش گزشت
و تا منها قولہ تعالی و لقد فتنا سلیمان و العیسی علیه السلام و ابدا و قال رب
اغفر لی و هب لی ملکا لیس فی لا حد من بعدی انک انت الوهاب بعد علم روی از آیه
اولی لفظ هب لی دلالت خواهد کرد که تمامی آیه ثانیه بر انت الوهاب خواهد گردید و همین است
صنعت اصداد و تا منها قولہ تعالی و لقد خلقنا السموات و الارض و ما بینهما فی سبعمائة ایام
و ما ستاس من الغوب فاصبر علی ما یقولون و یج سجدة یکت قبل طلوع الشمس و قبل الغروب
بعد علم روی از آیه سابقه لفظ طلوع دلالت خواهد کرد که انجام آیه ثانیه بر غروب خواهد شد و بطور
دعا شرعا قولہ تعالی انکم یسبحون علی فرش بطائیف من ربکم و سبحوا بحمدهم و انما فی سب
قاصرات البطین لم یطوفن من انش قبلهم و لا جان بعد علم روی از آیه سابقه لفظ انش است و تا منها
بر اصدادست فافطرنا سحان انظر و تفکر و لا تکن من الکابرین و انما فی سب

لفظ لفظی که اینجا واقع شده دلالت بر آن میکند که مخبر فقره لفظی ظهور خواهد بود و مثال
 ارساد در بیت کقول عمرو بن معدیکرب شعر از اتم تسطیع امر اقدعه و دعا و زه اطله تسطیع
 این بیت از قصیده عینیه عمره معدیکرب است و لفظ لم تسطیع که در مصرع اول واقع شده
 دلالت بر آن میکند که مخبر بیت لفظ تسطیع خواهد بود و ازین قبیل است این بیت کمال المخیل
 بیت چون آستان مقیم شود بخت بردش و هر کو بخت روزه برین آستان نهاد
 لفظ آستان در مصرع اول طبرین ارساد واقع شده و معنی ارساد در لغت نگاهبان
 نشان دادن است در راه و عکس و این صنعت چنان است که جزوی را در کلام مقدم بر جزوی نشان
 و باز مؤخر را مقدم سازند و مقدم را مؤخر گویند بمانند بخرج الحی من ایست و بخرج ایست
 من الحی و کقول بعضی نقض عادات السادات سادات العادات و ازین قبیل است این
 بیت کمال المخیل بیت اختیار من است خوبی او و خوبی اختیار من نگرید و سلمان سادجی
 رباعی از بسکه شکسته باد بستم توبه و فریاد همیکند ز دستم توبه و دیروز به تو شکستم غم
 امروز بسا غم شکستم توبه و امیر معزی بیت فضل دارد بر زبان چون رسد او بیند بصیر
 فخر دارد بر بصیر چون مدح او گوید زبان و انوری و دلی دارم همیشه بیدم غم و غم دارم
 همیشه بیدم دل و و چنانچه درین بیت فقیر بیت دانش جان و جان دانش اوست و یازده
 علم و علم را او یار رجوع و این صنعت چنان است که شاعر کلاسیکه گفته نقض و ابطال آن
 نماید و سخن دیگر پردازد برای نکته و فائده چنانچه درین بیت انوری بیت آسمانی و که فائده
 را سه بود آسمان و آفتاب است که زانند نور بود آفتاب و مقصود از رجوع در اینجا ترقی
 در مدح است و درین بیت عنصری بیت چو ماه بود و چو سرونه ماه بود و نه سرونه و قنار
 سرونه که نه بند ماه و فائده رجوع در اینجا ترجیح معشوق است بر ماه و سرونه و توریه و این
 صنعت را ایهام نیز گویند و طریقی چنان است که در کلام لفظی بسیارند که دو معنی داشته باشد
 یکی قریب و یکی بید و مراد بید بود با غما و قرینه خفیه و ایهام بر دو نوع است مخبر و

س

ح

ح

معنی دوم منظور و ملحوظ نشود چنانچه در محمل آن مذکور شده و در بیت مذکور قرار یعنی آه
 بره اصل امر ادنیست پس مثال ایهام تناسب است و این را با توریه کاری نیست فافهم آه
 مثال توریه این ابیات است مولوی جامی **بیت** دیده روشن میشود از صورت زیبا تو
 در کس انکار انیمنی کند روشن کنم دیده منکر را روشن کنم یا انیمنی را بر دو وضع روشن
 کنم هر دو درست است کاتبی **بیت** مرا فراق تو روزگار بار کشد فراق چون تو گنگی چنین
 هزار کشد و انچنین بلبل ایکشد یا انچنین هزار کس میکشد هر دو درست می آید و له خبر عشق خون من
 ریخت بخاکپای تو و ای تو بود کشته شدم برای تو و بر طعن راست تو کشته شدم یا
 از برای تو هر دو صحیح می آید پس تفریق توریه در نظر تحقیق آنست که لفظ را در کلام مذکور است
 که دو معنی داشته باشد و اطلاق هر دو معنی در آن محل صحیح باشد چنانچه درین اشکله گذشت
 و گاهی لفظ مذکور سبب ترکیب اوباء الفاظ دیگر افاده ایهام مینماید چنانچه درین بیت مولوی جامی
بیت جان خشد از لب کشته را و آنکه بخون فرمان دهد و خو نخواری آن شوخ بین
 که بهر کشتن جان دهد و از بهر کشتن جان دهد و دو معنی دارد یکی آنکه از برای کشتن زنده میکند
 دیگر آنکه هلاک کشتن است یعنی شتان کشتن و له میری خندان و یگوئی بیایم چشم مال و
 چشم میالم بیادین خواب باشد یا خیال چشم میالم در اینجا دو معنی دارد ^{و مقصود همین است} **بیت** خدایم داین
 صفت چنان است که از لفظ که دو معنی دارد یک معنی را اراده نمایند و از ضمیر که راجع
 به آن لفظ باشد معنی دومش را خواهند گفت که شعر از انزال السام بارض قوم در عیناه دان کافرا
 غضا با یعنی چون بیار دباران بر زمین گرویم پیرانیم او را اگر چنان گرویم بر باخشا کشته
 از لفظ نما بطرین مجاز باران خواسته و از ضمیری که در لفظ عیناه راجع با دست نبات
 اراده کرده و در فارسی ازین قبیل است این بیت فقیر **بیت** تا به بزم خویش ما را داده است
 آن سرو بار و از نهال قاتش آنرا شمیم سپیدار و لفظ بار در مصرع اول معنی میدهد

در دست خندان

و از ضمیر آن که در مصرع ثانی راجع با دست ثمر مراد است قابل لغت و نشر در این صنعت
 چنان است که اول چند چیز را مفصلاً یا مجملأ ذکر کنند و بعد از آن منسوب هر یک را ببلاتین
 مذکور سازند یا عموماً اینکه ساخت هر منسوب را بصاحبش بر میگردد و آنرا مالک و نشر فصل بر دهن
 است مرتب و غیر مرتب آنست که ترتیب لغت مطابق ترتیب نشر باشد چنانچه درین بیت
 مختاری بیست چون جود و جلال و هنر و طبع و کف او * ابر و فلک و اختر و دریا و مطر است
 و بهترین آنست که چند لغت و نشر در یک کلام جمع سازند بخوبی که هر نشری لغت باشد بر آن
 نشر دیگر تا بسکه چهار و چه برسد و چنانچه درین ابیات فردوسی نظم بر وزیران یل آمده
 بشمشیر و خنجر برگز و کند * برید و درید و شکست و به بست * یلان * کسر و سینه و پا و دست
 این قطعه دو بار لغت دارد و ازین قبیل است این بیت انوری بیست آری بقوت و مدد
 تربیت شود * باران و برگ و گل گهر و اطلس و عمل * و این بیت مختاری بیست
 جود و جان * بکف و بذل حیات است و ثبات * داد و دین * بادل و آینه است و عین *
 و بهترین همه این بیت است شعور و حسد بیت جان و دل * دل * عدد و نور و زو شب *
 از دعد و وعید و نور و نور و نار * زیرا که چهار بار لغت دارد و پنجمین نظم کرده مالک و نشر غیر
 آنست که ترتیب لغت مخالف ترتیب نشر باشد چنانچه درین بیت بایانغانی بیست
 دل رهنروغ میدهد و دیده * فروغ * دیدار آفتاب و شان و شراب صبح * فروغ دیده
 بدیدار قسطن دارد و فروغ دل با شراب صبح و چنانچه درین بیت خاقانی بیست چون ز گهر
 سخن رود در شرف و جلال کین * چون اسد و شیر و غور و نوری و ناری نری * و دوبار
 واقع شده و ترتیب لغت در هر جا بخلاف ترتیب نشر آمده زیرا که در لغت اول شرف بخورشید
 و جلال بکرة شیر و کین با قسطن دارد و در لغت ثانی بخورشید بخورشید بخورشید بخورشید

سه و این دو قسم است یکی مکرر و تکرار و تکرار و تکرار و تکرار و تکرار و تکرار و تکرار و تکرار

و از دهن و در فتن و دجانه دیدن * پروانه زن شمع زن گل زن آموخت ۱۲ * * *

فانهم وله در شان من و تو سبحا و سخن امروز به ختم الامرائی شد و ختم اشعراى * اینجا
 لغت اول غیر مرتب و ثانی مرتب آمده اما مثال لغت و نشر مجمل گفته تعالى و قالوا انك رجل
 النجته الامن كان هوذا و انصارى و تقدیر کلام نیست که قال اليهود ان يدخل الجنة الا
 من كان هوذا و قالت انصارى لن يدخل الجنة الا من كان انصارى و وجه اجمال
 لغت و نشر در اینجا عدم التباس است چه ظاهر است که یهود و انصارى تکفیر می یابند و این
 قبیل است این بیت سانی بیت زاده از یکدیگر بعلم و بدم * آدم از احمد احمد از آدم * مراد
 از علم اینجا علم حق است که اعیان ثابته صور اویند دوم عبارت از نفخ روح است یعنی باعتبار
 صور علیه که تعبیر از ان اعیان ثابته میکنند و وجود احمد مصدر وجود آدم است و باعتبار نفخ
 روح که تولد جسمانی مترتب بر دست وجود آدم مصدر وجود احمد است و لفظ زاده از یکدیگر که در هر
 اول واقع است لغت مجمل است و مصرع ثانی نشر است و لفظ علم و بدم لغت دوم است و
 این بیت مختاری بیت سر بریده و دو ذک خانم او و خیر و شر است و در دوران است *
 گویا تقدیر کلام نیست که یک ذک خانم او خیر و یک شر است جمع و این صفت چنانست
 که چند چیز را در تحت یک حکم جمع نمایند کقولہ سبحانه المال و البنون زينة الحياة الدنیا مال و بنون را
 در حکم زینت بودن جمع کرده و چنانچه درین بیت عبد الواسع بیت شکر بر دلم آسان همه
 امروز بیکبار * و او دستد و نیک و بد و پیش و کم او * شش من چیز را در حکم آسان شدن جمع
 نموده و درین بیت حکم مختاری بیت همی دولت و ملک و ملک و حکم * بهر خداوندی که نظام
 چهار چیز را در حکم نظام گرفتن جمع نموده نظامی بیت نشاید یا متن و سپنج برون
 و فاداسپ و در کشمیر و در زن * تفریق و آن چنان است که میان دو امر که از یک نوع باشند

چون

چون

له اما مثال لغت و نشر مجمل الخ آنکه در آن لغت تفصیل و لغت نشر و چنانچه درین مثال قالوا و لغت نمود و انصارى آنکه مجمل ذکر
 کرده شدند که هر تین ۱۱ شهادت ۱۲ تولد علم و بدم لغت دوم است الخ درین لغت تفصیل است پس این بیت جان لغت و نشر تفصیل
 مجمل است که در زاده یکدیگر و مصرع ثانی لغت مجمل است و در علم و بدم مصرع دوم لغت نشر مرتب ۱۲ محمد عبد الله و فاعنه الله که شهادت

تایمان و فرق ظاهر نمایند چنانچه درین بیت حافظ بیت دست ترا بابر که یار و شهبیه کرد
 کین بدو بدیده میدهد و قطره قطره آن و درین بیت فقیر بیت زین چک آب و
 زان یار و غون و خزه من کنجا و ابر بهار و تقسیم عبارت اتان است که اول چینه چیر رایا
 یکیزه زود ابراز ذکر کنند و به ازان هر خبری که ازان چیز که انوب سازند بربیل تعین و فرق
 و تقسیم ولف و نشر همین است که در یکجا ذکر نموبات بر طریق تعین است و در لفظ و نشر بلا تعین
 چنانکه گفته شد و مثال تقسیم درین ابیات خاقانی نظم ای حرم تو از کرم بیت حرام خسروان
 چون سخن من از نکات سحر حلال خاطری و زان کرم است سرگران بیان سپس بکتابتین
 زمین سخن است دل سبک عنبر طبع عنبری و له وستی که گزنی سران زلف چو شربت
 پای که ره وصل نوشتی پیوست و زان دست کون در گل غم دارم پای و زان پای کون
 بر سر دل دارم دست و دونه از تقسیم آن است که احوال چیزی را مذکور نمایند و با هر حال
 ازان احوال چیزی را که مناسب بان باشد ذکر کنند چنانچه درین دو بیت عبد الواسع حلبی
 نظم بنان اوست در بخشش بنیان اوست در کوشش و قهای اوست در مجلس لاهی اوست
 در بیان و یکیک ازان را با سطر دوم اردوان را قابض و سعادت را سوم مایه چه نام
 فتح را بر مان و انگستان مدوح را در بخشش بسط ازان نسبت داده و سنان اورد
 کوشش قبض روح منوب ساخته و همچنین انجم و دونه دیگر از تقسیم آن است که اقسام یک چیز را
 به استیفای شمارند چنانچه درین بیت عنبری بیت پیوسته دشمنان تو زینگو نه مستمند
 یا کشته یا گرنه یا بسته در حصار و اقسام مستندی را در مصراع ثانی بیان نموده و درین
 سه در بیان حافظ درین سطرین دیده خنده دست ترا بابر که یار و شهبیه کرد و چون بدیده بدیده این هم قطره قطره
 که اول دل چینه چیر را بآب چینه زود ابراز نام مثال چینه در تن مذکور است و مثال یک چیز زود ابراز ازین بیت بنده
 سپه دیوار تهر رنگ بر در خشت از آفتاب نعل از نور و دریا بیکه دیوار یک چیز زود ابراز است که شست و شوی اندو
 آفتاب و در هر دو چیز تبیین منوب اند ۱۲ محمد صید الله غلص بشما دسه نکات جمع نموده ۱۲ م تلاعب باشد
 که بدان ای گیسرند و حلقه زلف و کند و یحسان ۱۲ اب

بیت اهل شیرازی بیت اکنون که تنها دیدت لطفت ارنه آزاری بکن به تلخی بگو سنگ
 زن تیغ بکش کار به بکن به اقسام آزار را در مصرع دوم بر شمرده جمع و تفریق
 و گاهی این هر سه صنعت یعنی جمع و تفریق و تقسیم را با هم ترکیب میدهند مثالی یا مثالی دو
 جمع و تفریق عبارت از آنست که چند چیز را در تحت حکمی داخل نمایند بعد از آن جهات
 او خال فرق نمایند چنانچه درین بیت رشید و طوطا شعر قویجک کا التارنی خود را به
 و قلبی کا التارنی حرما به یعنی روسه تو در ضیاء مثل آتش است و دل من در حرارت مانند
 آتش است روی معشوق و دل خود را در مشابیه بودن با آتش جمع کرد و در وجه شبهه فرق
 و انموده و درین قبیل است این بیت فقیر من و تو هر دو مالیم اشبغ به تو بحر آب و من
 با بروئے یار به خود را و اشبغ را در حکم مائل بودن جمع کرد و در تفسیل میل فرق و انمود جمع و
 تقسیم و این چنان است که اول چند چیز را در تحت حکمی جمع نمایند و بعد از آن هر یک را
 بجزی مغلوب سازند چنانچه درین بیت اهل شیرازی بیت به تو چو شمع کرده ام خنده
 و گریه کار خود به خنده بر و ز دل گم گریه بر و ز کار خود به مصرع اول مشتبه جمع است مثالی
 شامل تقسیم و چنانچه درین قطعه از دی قطعه حرص ثنا و عشق جمال مبارکت به اگر در تو آ
 نایم پیدا کن دثار به آن در زبان سوسن غاش نه کلام به دین در طباق دیده ز گرسنه
 در بیت اول حرص ثنا و عشق جمال را در اثر پیدا کردن جمع نمود و در بیت ثانی هر یک را بجزی
 منسوب ساخت و درین بیت سعد و سعد بیت گریه شاطره بتان شدند باد و سحاب به که این
 به نسبتش پیرایه و ان کشا و نقاب به و درین دو بیت امیر معزنی نظم دم تیغ و تفت شمشیر همیشه
 بر بد اندیشان به بیان دعوت موسی است بر امان و بر قارون به یکله را تیغ او و آب با مان
 کند همسر به یکله رستم او در خاک با قارون کند مقرون به و گاهی تقسیم را در بیت تقدم بر جمع
 آرند چنانچه درین شعر نادم گیلانی بیت خرده کردم من و او تکیه گاه دولت ساخت به
 بسکند رندی داد با هم ندی به جمع و تفریق و تقسیم و این هر سه چیز را در کلام جمع

جمع و تفریق

جمع و تفریق

جمع و تفریق

خالی از صوتی نیست چنانچه درین بیت خاقانی بیت مجلس دو آتش دوده بر این
 از جردان از شجره این کرده نقل را مقروان جام را جام داشته و دو آتش را در حکم نمره
 مجلس بودن جمع کرده و بدون یکی از جردان و یکی از شجره تفریق است و مصرع ثانی اشعار
 بر تقسیم دارد و چنانچه درین رباعی امیر خسروی رباعی چشم من چشم آن بیت تنگ مان
 در بیج و شری شدند در سود و زیان و کردند یکسوی ز ما هر دو نهان و آداب برین سر
 دین خواب بران چشم خود را چشم معشوق را در حکم بیج و شری کردن جمع نمود و سود و زیان
 اشاره به تفریق است یعنی بیج چشم او و بیج سود و بیج چشم من عین زیان است و مصرع چهارم
 مثلبر تقسیم است و چنانچه درین دو بیت فقیر نظم آتشین است چون و لم رخ دوست
 آن بخت این بخت شیرین کار و آتش من و دوست است و آتش دوست یا یا نواز
 مصرع اول مثل بر جمع است و مصرع ثانی بیجی از تفریق و بیت دوم مجرای تقسیم است
 تجرید عبارت از آنست که از شئی ذی صفتی شئی دیگر انتزاع نمایند که در آن صفت مانند
 او باشد فائده این انتزاع مبالغه کمال آن صفت است در متزاع منه و این صفت و در بی
 بچند نوع می آید اما در فارسی چنانچه درین بیت انوری بیت ای بدریاق قفل کرده شناده
 و ز بد و نیک این جهان آگاه و گویا مخاطب را شخصه قرار داده که بدریای قفل شنا کرده
 باشد و چنانچه درین بیت نظیری بیت نظیری را مجلس بر دم امر و زو غلط کردم و مرا
 رسوای عالم ساخت چشم گریه آلودش و خود را در اینجا شخص گریانی قرار داده مبالغه
 مقبول و این صفت چنان است که بلوغ و صفی را در شدت یا در ضعف او عانت است و

چهار
۲۸

بنام
بنام

له قوله که از شئی ذی صفتی شئی دیگر انتزاع نمایند الحاق حقیقت هر دو شئی واحد باشد صرف تفریق اعتباری باشد چنان
 درین مثال ملاقات کردم بوجه زید و شیر و ملاقی شد از من بوجه زید و شیر یعنی زید چنان شعل است که ملاقات او ملاقات شیر
 پس درین مثال حقیقت در میان زید و شیر تفریق نیست بلکه اعتبار یک ذات را در قرار داده که مبالغه شجاعت و زید و شیر
 آتش من که در ذات شناده گند که در قفل دلد بد و نیک این جهان آگاه و همراه برنده و نظیری ذی صفتی نیست مگر اعتباری قابل
 وجه تامل نیکه مثال اول خوب چسبان نیست کما هوین ۱۲ محض صبا الاحد عفا عنه الصمد شخص نیست اد و

باید که این ادعا بر سبیل استبعاد یا اطلاق باشد یعنی آن وصف را به منتهای قدرت یا ضعف
برسانند تا ماسع را گمان نرود که پایه در شدت یا در ضعف باقی مانده و مبالغه بر یک قسم است
تلیخ و احسان و غلو اما تلیخ آنست که ادعای مذکور از روی عقل و عادت ممکن باشد چنانچه
درین بیت امر القیس که در وصف دویدن است گفته شعر فادی علیه السلام درین توره و توحید
در اگافلم بنفج جانفیل به عدا و بکسر پ در پی صید گنبدن است در یک دویدن و قوله
فلم بنفج انخرای لم یسرن فلم نیل و درین بیت ادعا کرده که این است کاه و زکا و ماده و شی
را در یک دویدن انداخته است و حسن نکرده یعنی بسیارند و دیده چه بسیار دویدن است
موجب عرق کردن آدمی شود و این ادعا از روی عقل و عادت ممکن است زیرا که بعضی از اسبان
در دویدن باین جلدی میباشند و چنانچه درین بیت الفری بیت بودیم بر کنار ز قیام
روزگار به تاداشت روزگار ترا در کنار ما ممکن است که عاشق در وصل مشغول غم روزگار
فراموش کند و ازین قبیل است این بیت سعدی بیت چنان دارم این راز را روز و شب
که با جان بود گر بیاید ز لب به یعنی تا دم بودن این راز را با کسی نگویم و ازین نیز در مرض
امکان است اما احسان آن است که ادعا کند که راز روی عقل ممکن و از روی عادت محال باشد
بقول الشاعر شعر و نکریم جارنا ما دام فینا و تبتله الکرامه حیث مالا به یعنی همایه را اگر نکریم
ما دامی که با ما باشد و عطار از پی آدمی فرستیم هر جا که میل کند یعنی هر جا که میرود این معنی
بحسب عرف و عادت منتع است چه متعارف نیست که همایه را بعد از نقل و تحویل از جوارها
و اگر ام نمایند اما عقل بخور این میتواند شد و چنانچه درین بیت عرفی بیت ما را بکام
خویش بید و روشن سوخت و دشمن که بچکا به باد به کام ما متعارف نیست که هرگاه کسی

له عدا و و صید را بی یکدیگر ندانند و از این هم که جمعی من ماده کاه و جوشی هم که قوله را بکام خویش یعنی چنان
تبا به حال و پریشانی که دشمن که بچکا به موافق من تبا نشود و موافق مقصد خود نیست تبا دیده جسم کرد و بعض
میگویند که بچکا به باد بکام ما مقوله دشمن تبا انداخته علم شهادت

دشمن خود را بکام خود بیند دشمن بود اما مراد شاعر آن است که تا بجای دشمن کام شده ایم
 که دل دشمن هم بر ما میوزد و این معنی نزول ممکن است و بحسب عادت مستبعد اما قلمو آن است
 که ادعای مذکور از وی عقل و عادت منتهی باشد چنانچه درین بیت ابوطیب شعر
 وَأَخَفَّتْ أَهْلَ الشَّرْكِ حَتَّى أَنَّهُ ۖ تَخَانُكَ النَّطْفَةُ الَّتِي لَمْ تَحُلْنَ ۖ بَيْنِي وَرِثَانَهُ تَوَاهِلَ شَرِّكَ
 بجای که از تویی ترسد نطفه‌های غیر مخلوقه آنها و علو سبب چند خیر قبول طایع بلغایه شود یکی آنکه
 لفظی را ذکر کنند که آزماقرون بصمت گردانند چنانچه درین رباعی کمال السبیل رباعی
 تَقَاسُ خِثَّتْ رِطْعُهَا آسُودَ ۖ كَرِصْنَتِ حَسَنٍ أَنَّهُ تَوَانُ نَبُودَ ۖ سَرَّ تَابَايَتِ
 چنانکه باید بوده است ۖ گویا که گشت یا رزو فرموده است ۖ عقل عادت محال است
 که خلقت کسی بحسب آرزوی دیگری باشد اما لفظ گویا که در صرح چهارم واقع شده این اوج
 را مقرون بصمت گردانیده فافهم دیگر آنکه غلو متضمن نوعی از خیال نازک و لطیف باشد و در
 محم این را بسیار پسندیده اند چنانچه درین ابیات از قتی نظم گر عکس تیغ تو بهار روشنی دهد
 آرد آج کشنگان شود اندر هوا انگار ۖ و در بلندی حصار گوید اوله ز آسب چنبر فلک اندر
 فرازاو ۖ برکت گر خمیده رود مرد پاسبان ۖ ابو الفرج رونی بیت خیال تیغ دیوانه
 پشت پدر ۖ عسک و دولت و دین را میان زند بدو نیم ۖ مختاری غزوی در تعریف آپ
 گوید بیت سبکی که نگردد در ستم او بیدار ۖ گرین بخت بر پشت چشم خفت گذار ۖ اسدی
 طوسی بیت بابل چمنش بجای و در زمین ۖ کنت غرق کشتی بدریا صین ۖ و دیگر آنکه غلو
 بطور هنرل باشد چنانچه درین ابیات کلیم که در مذمت اسپ گفته نظم خدا ایگنا اسپ که داد و بجا
 زنا توانی هرگز ز رفته رو پسیم ۖ به کون شست چو سراز سکنری برداشت ۖ بچوب زکات
 سه قوه مستند اله بر وزن کسند رنگه باشد مرا سپ را بزر دی مال و یعنی حیران وار و نام قریه است از
 قسما سر قنداب سه غا و فرخ و او یعنی مشرق و یعنی غرب نیز آیه ۱۲ سه دنگ چوبی باشد بهیست سر و
 گردن اسپ که بران شلغوک را بگویند تا برنج از پوست بر آید ۱۲ برمان * * *

تو گوئی نشسته است کلمه مذهب کلامی عبارت از آنست که شش شصت و سه دلیل و
 برهان باشد بر طریق اهل کلام که سخن نشان بهترین و مدلل می باشد و اگر شصت و سه دلیل
 قیاس نقضا باشد از مذهب نقیسی نامند اما شال مذهب کلامی کقولہ تعالی لو کان فیہما الہتہ
 الا اللہ لفسد تائیدی اگر در آسان زمین خدایان متعدد میبودند هر آئینه فاسد میشدند این هر دو
 چون فساد سلوات و ارض که لازم تعدد الہست باطل باشد لزوم آن نیز باطل بود و ممکن لیل
 چنین است که اگر چند خدا میبودند آسمان زمین فاسد میشدند و لیکن آسمان زمین فاسد نشد
 نتیجہ و ہد کہ خدا یکی است و چنانچہ درین بیت انوری بیت از تو نگریزد کہ تو در قالب عالم
 جانی و یقین است کہ جان ناگزیر آمد و صورت دلیل درینجا نیست کہ تو در قالب عالم
 جانی و قالب را از جان گزیر نیست نتیجہ و ہد کہ عالم را از تو گزیر نیست و لہ منافع بیان
 در زمین دیر ماند پس است این یک آیت دلیل دومست و توکل دلیل درینجا نیست کہ
 منفعت رسانی باقی و پایدار میماند و تو منفعت رسانی نتیجہ و ہد کہ باقی و پایدار خواہی بود
 اما شال مذهب نقیسی کقولہ الثابتہ من قصیدہ یختار فیہا الی النعمان بن منذر و قد کان مرع
 آل جفنة بالشام ففکر النعمان من ذلک شعر خلقت فلم أشک لخلق ربی و دیس
 و راوا اللہ لم يطلب و لکن کنت قد بلغت عنی جنایة و لعلک الوأشی عشی و الکذب
 و لکنی کنت امرؤ لی جانب و من الارض فی شتر او ذمہب و ملک و اخوان اذا ما حترم
 حکم فی اہلہم و اقرب و کفعلک فی قوم اراک صفتہم و فلم تر عجم فی محرم کک ادبوا و
 حاکم کردہ بشوم و صحراب بشوم
 حاصل معنی ابیات آنست کہ مرا بر مدح آل جفنة ملاست مکن کہ احسان برکن و از دنیا بچہ خوبی را
 کہ مدح تو میکنند و تو بر آنها احسان مینا و از ملاست نمیشماری پس چنانچہ مرع اینها را در احسان

لہ قولہ مذهب کلامی عبارت از آنست کہ شش شصت و سه دلیل باشد از آنست کہ در شش شصت و سه مذهب کلامی یافتہ
 میشود و چنانچہ در مذهب کلامی عبارت از آنست کہ شش شصت و سه دلیل و برهان باشد بر طریق اهل کلام که سخن نشان بهترین و مدلل می باشد و اگر شصت و سه دلیل
 قیاس نقضا باشد از مذهب نقیسی نامند اما شال مذهب کلامی کقولہ تعالی لو کان فیہما الہتہ الا اللہ لفسد تائیدی اگر در آسان زمین خدایان متعدد میبودند هر آئینه فاسد میشدند این هر دو
 چون فساد سلوات و ارض که لازم تعدد الہست باطل باشد لزوم آن نیز باطل بود و ممکن لیل
 چنین است که اگر چند خدا میبودند آسمان زمین فاسد میشدند و لیکن آسمان زمین فاسد نشد
 نتیجہ و ہد کہ خدا یکی است و چنانچہ درین بیت انوری بیت از تو نگریزد کہ تو در قالب عالم
 جانی و یقین است کہ جان ناگزیر آمد و صورت دلیل درینجا نیست کہ تو در قالب عالم
 جانی و قالب را از جان گزیر نیست نتیجہ و ہد کہ عالم را از تو گزیر نیست و لہ منافع بیان
 در زمین دیر ماند پس است این یک آیت دلیل دومست و توکل دلیل درینجا نیست کہ
 منفعت رسانی باقی و پایدار میماند و تو منفعت رسانی نتیجہ و ہد کہ باقی و پایدار خواہی بود
 اما شال مذهب نقیسی کقولہ الثابتہ من قصیدہ یختار فیہا الی النعمان بن منذر و قد کان مرع
 آل جفنة بالشام ففکر النعمان من ذلک شعر خلقت فلم أشک لخلق ربی و دیس
 و راوا اللہ لم يطلب و لکن کنت قد بلغت عنی جنایة و لعلک الوأشی عشی و الکذب
 و لکنی کنت امرؤ لی جانب و من الارض فی شتر او ذمہب و ملک و اخوان اذا ما حترم
 حکم فی اہلہم و اقرب و کفعلک فی قوم اراک صفتہم و فلم تر عجم فی محرم کک ادبوا و
 حاکم کردہ بشوم و صحراب بشوم
 حاصل معنی ابیات آنست کہ مرا بر مدح آل جفنة ملاست مکن کہ احسان برکن و از دنیا بچہ خوبی را
 کہ مدح تو میکنند و تو بر آنها احسان مینا و از ملاست نمیشماری پس چنانچہ مرع اینها را در احسان

گناه نیست مدح من هم محسن خود را در شمار گناه نیست و این کلام بر صورت تشبیه است که
 فقها از قیاس می مانند و آن قیاس کردن جزئی است بر جزئی دیگر مثل آنکه گویند هر چه در
 مطهر باشد و سرکه ملایع است پس سرکه مطهر باشد و ازین تعلیل است این رباعی ابو الفرج رومی
 رباعی گفته که زخروی دل من نیست پدید به اندوه بزرگ تو در چون گنجید به گفت که
 ز دل بیدیه باید نگرید به خرواست بد و بزرگما توان دید به دل را بیدیه قیاس نموده
 بهان طریق که مذکور شد حسن تعلیل و این صفت چنانست که برای صفتی مناسب آن را
 نماند که حقیقت علت آن نباشد و وصف مذکور از دو حال بیرون نخواهد بود یا ثابت فی نفسیه
 غیر ثابت اگر ثابت است مقصود از بیان علت در اینجا اثبات علت برای آن وصف خواهد بود
 و بس و اگر غیر ثابت است مقصود از بیان علت اثبات آن وصف خواهد بود اما وصف ثابت
 که مقصود از قای علت برای او باشد فقط بر دو گونه است یکی آنکه وصف مذکور از در
 و عادت علتی باشد غیر علتی که شاعر او عاقل نماید دوم آنکه علت واقعی او ظاهر نباشد و اما وصف
 غیر ثابت که مقصود از بیان علت اثبات آن وصف باشد نیز بر دو گونه است یکی آنکه وجود
 آن وصف ممکن باشد دوم آنکه از متناهیات بود مثال قسم اول چنانچه درین بیت خاقانی
 بهیت تاجشم تو زخمت خون عشاق به زلف تو گرفت رنگ ماقم به سیاهی
 زلف صفتی است ثابت و علت آن در ظاهر معلوم نیست و شاعر آنرا چنین معطل کرده
 که بسبب کشتن عشاق سیاه پوشیده و از لطافت این قسم آنست که بواسطه تشبیه و
 استعاره حاصل آید چنانچه درین دو بیت امیر معزی نظم آن زلف شکبار بران روزه
 چون بکار به گریخته است کوتهی از دوسه عجب مدار به شب در بهار میل کند دوسه کوتهی به آن
 چون شب آمد و آن روزه چون بهار به کوتهی زلف صفتی است ثابت و علت آن در ظاهر
 معلوم نیست و شاعر اول زلف را شب تشبیه داده و بعد از آن علت کوتاهی آنرا او عاقل نموده
 طه و مثال قسم اول چنانچه درین بیت الخمری مثال که مصنف بر آن قسم اول این که در میان قسم دوم بود و در میان قسم دوم و اول

و درین بیت خاقانی سبب ز آتش روزگار خوان در غم خویش شست * با دو که آن دید
 ساخت عروص و دست چنار * در غم خویش شستن از خوان استوار ه سرخی رنگ دست و
 این صفتی است ثابت در از خوان و علت آن ظاهر نیست اما شاعر حرارت روز را علت آن ادعا
 نموده مثال قسم و ووم چنانچه درین بیت و له در و داع شب هانا خون گرسیت *
 روست خون آلود زان بنمود صبح * علت سرخی روی صبح شفق است و شاعر چنین معقل نموده
 که در و داع شب گریه کرده است و چنانچه درین دو بیت ابیر معزی نظم زان عینین در
 زده و ارتافته است * کز سیم یافته است یکپناه در زون * تا چون لم بدان سپید در آفتاب
 دل کز شرم رچاه بدان عینین رس * تا فتن زلفت و صفتی است ثابت و علت آن زمین و آتش
 معشوق است و شاعر علت دیگر برای آن ادعا نموده مثال قسم سوم کفره شعور یا و انشی حنست
 فیما اساده * بنحی خدارک انسانی من لغسرت * یعنی ای سخن چین که بدی تو در حق ما
 هین نیکی شد از بیم تو مردم چشم من از غرق بخت یافت یعنی از بیم سخن چینی تو گریه نکنم و پوشیده
 نمائند که بدی سخن چین ممکن است که در حق بعضی نیکی شود اما چون متعارف نیست که بدی نیکی شود
 علت نیکی شدن بدی سخن چین را در مصرع ثانی ادعا نموده پس نیکی شدن بدی صفتی
 غیر ثابت و علت مذکور ثابت آن شد و مثال قسم چهارم چنانچه درین بیت ابیر خسرو بیت
 بخانه تو همه روز با مراد بود * که آفتاب نیار و شدن بلند آجا * با مراد بودن همه روز صفتی است
 غیر ثابت و بر اثبات امکان آن بلند شدن آفتاب را علتش قرار داده و درین بیت
 خاقانی بیت صیگوئی زلفت شب را عاشق است * کز دم عاشق نشان بنمود صبح *
 عاشق شدن صبح صفتی است غیر ثابت و متمتع دوم سرور را علت عاشقی ادعا نموده و اثبات
 آن کرده تا کید المرح به المرح درین صفت بر دو نوع است نوع اول آنکه
 از صفت دمی که از چسبندگی نفی کرده باشند صفت مدی برای آن چسبندگی است که تقدیر و غل
 آن مدد در آن دم چنانچه درین بیت نابینه شعور و لا عیب نیم غیران سیوفهم * بهین قلوب
 یعنی در آن سیوف

من فرائع الکتاب یعنی نیست می درین جامه غیر ازیکه دم شمشیرهای ایشان ریخته است
از یک ضربت دوز در محاربه پوشیده مانده که شاعر صفت عیب را از ان جماعت نفی کرده
در خجتن دم شمشیر در محاربه که صفت مدح است از ان صفت منفی استثنای نموده و سابع را از ان
این استثنای توهم آن میرود که قائل بعد از مدح اراده دوم دارد و چون در سنجشی فوض نماید
بداند که تاکید در مدح است زیرا که در خجتن دم شمشیر از کثرت ضرب دالات بر کمال شجاعت دلیری
میناید و قریب باین است این بیت مختاری بیت گرسن شمال چون بحر شعر موزون است
چراست بحر کفش را عطا و ناموزون که گویا از شمال مدح ناموزونیت را نفی کرده و
ناموزونی عطا را از ان استثنای نموده اگر چه ادوات نفی و استثنای مذکور نکرده اما از سون کلام
بر متامل ظاهر است نوع دوم آنکه صفت مدحی را برای چیزی ثابت کند و از عقب آن صفت
مدحی دیگر با دوات استثنای مذکور سازند کقولیه صلے الله علیه وآله انا فصیح العرب بیدا فی زمن نریش
و فصحا یحجم لطف دیگرین نوع افزوده اند و ان این است که صفت دوم که بعد از ادوات
استثنای استدر اک مذکور شود باید که در مدح کامل تر از صفت اول باشد چنانچه درین بیت
بیت رایت شیره تدرو سن لیک عقاب جمله پر پرچم شمشیر غراب گون لیک سها معرکه
و نوع دیگر از لطائف شعرائع عم آن است که صفت دوم بهیشتی واقع شود که اسلوبش در ظاهر سکو
زم بود و چون دارند مفید بکمال برج باشد چنانچه درین بیت سلمان ساوجبی بیت
هر آنکه نام تو بر دل نوشت گشت عزیز مگر دم که دوست و یکشد خواری و چنانچه در
بیت سعدی بیت میتوانی که نیای زور سدی باز و لیک بیرون شدن از خاطر و توانی
لفظ بیرون شدن توانی در ظاهر دالات بر عجز دارد اما مقصود از ان کمال و پستی مرغوبی
مشوق است تاکید التیم بایشبه الممدوح و این نیز بر دو نوع است بجان طریق که

له قوله هر آن که نام تو از نظم ظاهر این مثال مثال منزه از نوع اول معلوم میشود مگر بعد از این نظر فرق بین ظاهر بگوید چه در
اول صفت اول را می بودن و نفی آن ضرر است و درین مسئله چیزیست از انانیت بلکه صفت اول مدحی و ثانیست شمشیر

تاکید التیم بایشبه الممدوح

که در تاکید المرح شرح داده شد اول آنکه صفت مدحی را از چیزی نفی کنند و صفت مذمی از آن
 مدح منفی برای او استثنای نمایند که قولا فلان لاخیر فیہ الا انہ لیس فی الحسن الیہ یعنی چیزی
 در فلانی نیست مگر آنکه بدی میکند با کسی که نیکی با او کرده باشد دوم آنکه برای چیزی صفت مذمی
 ثنایت کنند و عقب آن صفت دوم دیگر با ادوات استثنای مذکور سازند که قولا فلان فاسق الا انہ جاهل
 استدراک درین هر دو صفت قائم مقام استثنایست که قولا هو جاهل لکن فاسق و شعرا بجمع
 درین صفت تصرّف کرده اند بغایت لطیف در آن این است که اول صفت مدحی برای چیزی
 ثنایت کنند بعد از آن چیز دیگر یا آن صفت ضم کنند بطریقی که آن مدح عین ذم گردد چنانچه
 درین بیت فخری بیت همیشه خیم تو در سایه هوائی بود و ز بسکه بر سرش از بهر
 استخوان آید و درین بیت یکلم بیت طاعت ما هم بسوی آسمانها میرود و در مختصر
 بعضیان هم ترا دو سه خود و استقباع و این صفت چنان است که مدح را بخوی
 ستایند که از یک مدح دیگر حاصل آید چنانچه درین بیت ابو طیب شعر بیت من الاعمار
 بالوجیه بهشت الدنيا بانک خالد یعنی تو آن قدر عمر عدارا غارت کرده که اگر فراهم آری
 حاوی آن شوی دنیا بدو هم بقای تو بهشت داده شود و پوشیده نماند که نهاد این بیت مدح
 مدوح است بشاعت چه غارت گرا عمارتی باشد مگر مقابل و شجاع و مدح دیگر آنست که دنیا ظواهر و
 دوست میدارد و بسبب آنکه ذات او موجب نظام و صلاح دنیا است و لفظ بهشت مفید

و

طه قوله و استدراک درین هر دو صفت اخیر یعنی درین هر دو صفت بجای استثنایست که سجا الا حرف لکن متصل
 شود اگر چه الا هم در مقام مبنی لکن است و فرق در میان استثنای استدراک این است که در استدراک تو هم فاسق و کلام سابق
 استدراک دفع کرده میشود و در استثنایست که از حکم استثنایست که خارج مینماید و این بر دو نوع است متصل
 و منقطع در متصل استثنایست که از یک جمل میباشند و در منقطع عکس این و این نوع آخر و حقیقت استدراک
 است کما لا یخلفا علما من لم یصل سلیم و در کتب تقیم نه اما ظهیری من سوق کلام المصنف اتانے الواقع در
 نوع اول استدراک نیست بلکه بدو آن تسلیم استثنایست که در استدراک خود را بدیده واقعی که بدی کردن با حسن را فرضاً
 داخل نموده از حسن استثنایست که خارج نموده و بطور مقصود در پرده قفا خواهد ماند و همین است استثنای متصل
 هو الحق المخرج و بعد از عن قبح استثنایست که توله بهشت داده شود و این داده شود و چکیده جامه ناخشن است و در
 باید نوشت چه دنیا درین مقام فاعلی است و شمشاد

یعنی من هم بزبان او حرف میزدم یا زبان او را می‌گفتم هر دو معنی درست است توضیح
 و این صنعت را محتمل بضاعت نیز گویند تعریفش آنست که کلام احتمال دو وجه مختلف داشته باشد
 چنانچه شاعر در حق امیری که عمر و نام داشت گوید شعر خاطری عمر و قبا بیست
 عینیه سوا یعنی عمر و برای من قبا ی دوخت کاش هر دو چشم او مساوی میبود یعنی منیا بود
 یا کور هر دو احتمال صحیح است و چنانچه درین بیت مختاری بیت زهر محض است عیش
 شیر نیم و خون صرف است با و نه نام و زهر عیش است و خون با و نه یا عیش نه است و با و نه
 خون است هر دو احتمال دارد و نعمت خان عالی در وقایع حیدر آباد و ادین صنعت داوود
 الهذل الذی یرا و یر الجهد و این صنعت چنان است که کلام بطور نهل باشد اما مراد
 اذان نهل جد بوده نه نهل چنانچه درین دیباچه لا اعلم اذا خرجت عالم اندیشه کنید
 اسه سورکنان زاتم اندیشه کنید با تحفه دنیا ملکند آسیرش و اذا تشکحت بهم اندیشه کنید
 و درین دو بیت سنائی بیت میت که با و نه و کاد ن را و نه بدو خطا و داد ترا
 زن که دارد بسوی محمد آن را و نه و محمد آن کند نه محمد خدا و اگر چه این بیتها بطرین
 نهل واقع شده اما مفاد آن همه حکمت است تجاهل عارف سکاکی این صنعت را
 شوق العلوم ساق غیره نام نهاده و گفته که چون این صنعت در کلام ربانی وارد شده
 تشبیه این را به لفظ تجاهل خوب نمیدانم و تعریف این صنعت از نامی که سکاکی وضع کرده ظاهر
 و غرض از تجاهل عارف فاعله و نکته میباشد چنانچه در ضمن مسئله معلوم گردد و یکی از شاعران
 عرب در مرثیه برادر خود گفته شعر ایا شجر الخا بور بالک مورقا و کانک لم تجزع علی ابن طرس
 یعنی ای درخت خا بور ترا چه شده است که برگ آورده گویا تو در ماتم این طریق جزع نمود
 و مقصود ازین تجاهل بیان شدت جزع و ماتم اوست و چنانچه درین بیت بحر ی شعر
 ألح بزن سری ام هنوز مصباح و ام ابتیا شها لفظ لفظی یعنی ای ایا لسه برن است
 که سرایت کرده یا فروغ چراغ است یا ششم مشوقه است از منظر روشن و فاعله تجاهل و غیا

توضیح

الهذل الذی یرا و یر الجهد

تجاهل عارف

مبالت در مدح تبسم مشوقه است شعر باشد یا طبیعت القاع غلغله ایلائی من مشک
 ام یلی من البشر یعنی قسم میدهم شما را بخدا ای آهوان صحرای من گوید ایلی از جن
 شماست یا از جن بشر است و مقصود ازین تجاہل کمال و لذت و جرات است و عشق محبوبه و ازین
 قبیل است این بیت شاپوریت نمیدانم تو خواهی بود یا گردون چنین دامنم که دامنگیر گردد
 خون من تا محسوس بانی را و مقصود ازین تجاہل یا غفلت و بیداد مشوق است و له
 خوش آنکه شب کشی و روز آغیم بر سر که آه این چه کس است و که گشته است این را
 در اینجا تجاہل را نسبت به مشوق داد قول بالموجب و این صنعت چنانست که لفظ را
 که در کلام غیر واقع شده باشد بر خلاف مراد قائل حل کند کقولہ شعر و قالوا قد صفت
 لنا قلوب و فقد صدقوا و لکن عن دوادی یعنی میگنید یا ران که و لهای ما صفا
 داشته است تحقیق که راست گفته اند لیکن از محبت من صاف است یعنی محبت مرا از دل
 خود دور کرده اند و چنانچه درین بیت انوری بیت دوستی گوئی نه از دل میکنی بد است
 یگوئی که از جان میکنم و طر او دین صنعت را اطرا و نیز گویند و تعریفش چنان است
 که در کلام نام مدوح و نام آباء او را به ترتیب ولادت ذکر کند کقول علیه السلام الکریم بن
 الکریم ابن الکریم الکریم یوسف بن یعقوب بن اسحق بن ابراهیم و گاه ای اوابای
 مدوح به مدوح آیند چنانچه درین ابیات حاجی محمد جان قدسی نظم بهار گلشن دین محمد عزیزی
 ضیا و چشم علی نور دیده زهرا بهار خرمی خاطر حسین حسن به سرور سیه زین اسباده
 شمع هر که فروغ شمع شبستان با قزو صادق به غریب خاک خراسان علی بن موسی
 تعجب و این صنعت چنان است که در کلام از همیشه تعجب اظهار نمایند براس فائده و
 غرضی چنانچه درین بیت کمال اسمیل بیت ای عجب شمشیر و از چه سبزه زنگشته
 چون همه ساله ز خون لعل میازد و خورشید فائده تعجب در اینجا مبالغه در غریزی شمشیر
 مدوح است و درین بیت کلیم بیت سرور سایه کی میمن نباشد یارب و انهم خاک نشین

بنوعین

احادیث

نوعین

در پی آن بالا چیست ؟ فامده تعجب در اینجا باشد در کثرت خاک نشینان مشون است و درین
 بیت خاقانی بسیت عجیب است این رکاب و میگوئی که کام از ما و نوشنغ و دیدار و مقصود از
 تعجب در اینجا زمین پیا له و شراب است و درین بیت میرصیدی بسیت عجیب دایم او طالع ساعه خود
 که در ساختن نمیند گردیده باشد به حاصل تعجب در اینجا شکایت بی ثمری است و درین بیت نفیر
 که در نقبت سرور او صیا علیه السلام گفته نظم بنده یا خدای عجزی که ماده ام خود حقیقت کار به
 بنده دلین عجایب قدرت به بشر و این غلبه اسب آمار به فامده تعجب در اینجا باشد در معنی است
اعتراض درین صفت چنان است که قبل اتمام شدن کلام لفظی را ذکر کنند که معنی مقصود است
 تمام باشد و این را حشو نیز نامند و حشو بر سه قسم است یکم آنکه کلام را از رتبه بیدار و دوم آن که
 موجب حسن کلام شود سوم آنکه در حسن و قبح متوسط باشد اول را حشو قبیح نامند دوم را حشو ملیح
 سوم را متوسط و حشو قبیح در کلام بلغانی باشد اما مثال حشو ملیح درین بیت انوری بسیت
 گر بخندم و آن پس از عمر سیت گوید زهر خند به در بگیرم دان بهر روز سیت گوید خون گری به
 لفظ پس از عمر سیت و بهر روز سیت در هر دو مصرع حشو ملیح است زیرا که معنی مقصود به اتمام است
 و مقصود بیت آنست اگر بخندم مشون میگوید که زهر خند کن اگر بگیرم میگوید که خون گری کن اما
 حشو در اینجا فامده دیگری بخند و آن این است که با وجود کثر خندیدن و بیشتر گریستن من چنین
 میگوید و این بانه در میر جمی مشون است و مثال متوسط چنانچه درین بیت بسیت رومی است
 که یوسف مصری غلام اوست به آینه بنده است که فولاد نام اوست به لفظ یوسف مصری
 غلام اوست حشو متوسط است اما مثال حشو قبیح چنانچه درین بیت بسیت گرمی رسم زخمت معذوم

اعتراض

رکاب پیا له باشد بهشت پہلو و از اب ۱۲ و دیدار یعنی پیدا و ظاهر هم آمده اب ۱۲ و اولی مثال حشو قبیح درین بیت گرمی
 شرط دوم جز است مصرع ثانی علت جز او زخمت حشو قبیح است زیرا که گرمی رسم زخمت کرده شود و حشو زخمت میاست اگر معذوم
 متعلق گردد و حشو ثانی بی بطین و مثال حشو قبیح نیز ازین دو بیت باید در اول به از حشو قبیح گرمی به غیر از گرمی و حشو و حقا به لفظ
 حشو قبیح است چنانکه در مشون است و در حشو هم درین کلام یکبار است این جوابی قبیح است زیرا که در حشو باید اضافت توصیفی مقدم
 نگفته شود دوم به ندیم و قبح شب نامر خود را به دوست خود و یان و دوم به وقت شب حشو قبیح است زیرا که درین بیت به از حشو قبیح
 است و در این شعر در اول مثال پس وقت شب محض یکبار غایب اند اما علم به صواب از آنکه در اول و بعد از حشو قبیح

زیرا که در چشم دوم صنایع سه است + و درین موقت صنایع سنوی است اتمام پذیرست
چشم دوم در بیان صنایع که در الفاظ بکار میرود و قبل از شروع
در مقصود گوئیم که سالکان سالک بلاغت را واجب است که مراعات معنی را بر لفظ مقدم دارند
و بحسب رعایت صنایع لفظی معنی را تابع لفظ نهند اما از جمله صنایع لفظی است جناس بین اللفظین
و این را تجنیس نیز خوانند و آن تشبیه و تلفظ است و تلفظ و تقارر معنی و این صنعت
بچند قسم می آید اول تجنیس تمام و آن چنان است که حروف هر دو لفظ مذکور در نوع و
عدد و بیات و ترتیب متفق باشند پس اگر هر دو لفظ از یک نوع باشند مثل آنکه هر دو اسم یا هر دو
فعل یا هر دو حرف باشند از تجنیس مائل گوئید کقولیه عز و جل یوم تقوم الساعة یقیم المحجرون
بالکوفه غیر سیه و چنانچه درین بیت خاقانی که در مدح دو کس گفته است این مین مرآت
جائے مین + و آن بسیار مرآت حرز بسیار + مین اول یعنی دست راست و مین دوم
یعنی قسیم است و بسیار اول یعنی دست چپ و دوم یعنی قونگری است و درین بیت مسعودی
بیت چون ناسه بے فویم ازین ناسه بے نوا + شادی ندید یکجکس از ناسه بے نوا + ناسه
اول یعنی نئے دوم نام حصاری است که مسعودی در آنجا مجوس بود و درین بیت عبد الوہاب
بیت زدست چنگ نوازت شدم چونالان عود + زلف رشک فشانستم چونوزان
عود + اما اگر آن دو لفظ از ناسه مذکور از دو نوع باشند یعنی یک اسم و یک فعل بود در نحو
این تجنیس مستوفی گوئید چنانچه درین بیت ابونعیم شاعر مائت من کرم الزمان فانت
یحیی لک فی یحیی بن عبد الله + لفظ یحیی اول فعل مضارع و دوم اسم مصدر است و درین
بیت کمال السکسلیت امید لذت عیش از مدار چرخ مدار + که در دیار کرم عیش از آدمی زیار
مقصود درینجا لفظ مدار است که اول اسم مکان است و دوم صیغه نهی و اگر یکی ازین دو لفظ متجانس

۱- یوم تقوم الساعة است و در آنکه قائم فراید تمامت قسم خواهند خورد گناهکاران که در دنیا و آخرت
۲- آن چیز که اگر در زمان فوت شدند زوایای بن عبد الله ندهند شهادت تمام کنند ۱۲ شهادت

زانند و قلب است این بیت خاقانی بیت اول است طریقت نکستن + از آلوده آرد
 گسستن + و اگر یکی از دو لفظ تجنیس قلب در اول بیت دیده در آخریت واقع شود از
 مقلوب مخفی خوانند کقوله شعر لاج آوار از بند است + من کف نه فی کل حال + و چنانچه درین بیت
 فقیر بیت رام شد دل بان بیت طشدار + لبش آفتوگر است در لفظ مار + و نوعی از تجنیس قلب
 است که چون حروف تمام بیت را به ترتیب قلب کنند همان بیت حاصل شود و این مقلوب
 مستوی نامند و این هر سه گونه است یکی آنکه از قلب صریح بیت مصرعه دیگرش حاصل آید کقوله
 شعر امانا الاله + هلا انا + بیت مذکور از تقارب مرجع است دوم آنکه از قلب صریح
 همان مصرع بینه حاصل شود چنانچه درین بیت امیر خسرو بیت شکر و نرازدی ذرات برین
 شد مهر و بلبل لب بر مومش + سوم آنکه از قلب تمام بیت حاصل آید کقوله شعر مودت تدوم
 کل هول + و هر کس مودت تدوم + و در کلام ربانی نیز واقع شده در یک فکیر داخل فی تکلیف
 و گویند شخصی بیکه از افاضل گفت که کلاسه یافته ام که مقلوب مستوی است در آن این است که
 مرادی دارم آن فاضل فی البیدیه گفت برآید یارب درین نیز مقلوب مستوی است و در جوابش
 از هر نوع تجنیس که باشد چون پہلوی هم بیارند آنرا تجنیس مکرر و مروج و مودت نامند کقوله
 جتیک من است با سبأ تو لهم من طلب شیا و جود و جود من قریع یا با من و ج چنانچه درین بیت
 انسانی بیت در کوع و جود و جود و آو کرد + در نیم و قعود و قعود و آو کرد + و حکیم سدی بیت
 همی بود با دلبر و جام جم + که روزی نشد از دستش کام کم + خاقانی بیت مرا کف کفین است
 ایضات ازین منزل + مرا مقدر سقر است الا مان ازین منشا + و حکیم قطران ترکیب بندی گفته
 که تمام ابیاتش شش سلیقه است و این بیت از اجاست بیت لاله شری یافته رسم از تو
 هنگام بهار + آبی ازین یافته زردی بسا + تیر تیر + تیر تدوم یعنی بهر است و چون دو لفظ در صورت
 کتابت موافق باشد آنرا تجنیس خط نامند کقوله سجان و هو طبعی و طبعی و اذا حضرت فیه لشقین و
 تو له علیکم بالابکار فانهن اشد حیا و اقل حیا و چنانچه درین ابیات سنائی لطم حن و فیر

عنه انما مدحش کردن ۱۱

۱۱

اشتیاق

ردایع خیر علی

این سر برده * زخمها خورده و همها کرده * چشما چشمها ز دیدارش بهمها شهما ز گفتارش
 و لکن تخمین است اشتقان و شبهه اشتقان اما اشتقان است که دو لفظ ایک آمده شستن باشد
 و اصل حروت هر دو موافق هم باشد و در اصل معنی متفنن کتوله بجان فاقم و چاک - الدین القسیم
 لفظ اتم و قسیم شستن انداز قام یقوم و چنانچه درین بیت سانی بیت داود من شیر از جهان همه را
 جز فطامن نداد فاطمه را * لفظ فاطمه شستن از فطام است و درین بیت خاقانی بیت
 چند گوئی که ز وصلش بشکب * من شکبم دل و جان بشکب * و لاشی خیس ریزه که اهل سخن
 با سن قران کنند و قمریان من نیند * و شبهه اشتقان آن است که آن هر دو لفظ شمایه یکدیگر باشند
 اما ماده هر یک جدا بود کتوله قلای قال ای لعلمکم من القالین ای من البصنین و لفظ قال از
 قول است و قالین از قلی یعنی نبض و چنانچه درین بیت خاقانی بیت خضر ابا می که چون
 لشکر کشد و جهان کشاید * و درین بیت عنصری بیت گریزی ز تافت و فرخ * اندر و عطار
 خدای تاب * و نوعی از تخمین است که با اشاره حال آید و از لفظ ظاهر نشود کتوله شعر
 خلقت لجمه موسی با سمیه * و بهارون اذا ما قلیا * یعنی بر شیده شدیش موسی نام شخص با هم او
 و بارون مغلوب که نوره باشد و از اسم موسی استره مراد است و این تخمین نام است بارون
 نوزده تخمین قلب فافهم رد العجز علی الصمد و تعریف این صنعت برداشتن بعضی از مصطلحات
 عروض موقوف است بایده دانست که در اصطلاح عروضیان جزو اول را از مصرع اول بیت
 صدر گویند و جزو آخرش را هر دو من نامند و جزو اول را از مصرع ثانی ابتدا و جزو آخرش را
 ضرب و عجز خوانند و اجزا وسط هر دو مصرع را آشو گویند پس گوئیم که این صنعت بر چهار قسم می آید و
 هر قسمی متون بسته نوع دیگر و اما قسم اول آن است که در صدر بیت لفظی که مذکور شود در عجز نیز آید
 آن نمایند و این اعاده بسته نوع متصور است یکی آنکه جان لفظ که در صدر مذکور شده در عجز نیز تکرار

سطح نظام بریدگی که از شیر خور دو سالگی یعنی شکستگی مفارقت از خیر نشاد * * * * *
 بیت فی مدح الجواد * آن جواد که جادوان از جود * میرسد فیض او بهر موجود * * * * *

مذکور گردد و دوم آنکه در عجز بطریق تمجیس ذکر نمایند سوم آنکه بطریق اشتقاق یا شبه اشتقاق
 در عجز مذکور سازند مثال نوع اول از تقسیم اول کقوله شعری الی ابن اعمی بطیلم وجه
 و لیس الی داعی اندک به سرع یعنی در پانچم زون بر سر عم خود شتاب دارد و بر
 سائل که خواهند عطا است شتاب ندارد و چنانچه درین بیت مسود و عد بیت شیدا شده است
 چرا ای نهی به زنجیر دوز لغت بر من شیدا + مثال نوع دوم از تقسیم اول کقوله شعری
 و عانی من ملائکما رفقا + فداعی الشوق قبلکما و عانی + و دعانی اول صغیه شیدا سر حاشا
 یعنی اثر کانی و و عانی دوم شوق از دعوت است و معنی بیت این است که بگذارید مرا آید
 ملامت گرد ملامت کردن ماکه از روی سفاقت که داعی شوق مرا از زمین شاد دعوت کرده است
 و چنانچه درین بیت امیر خسرو بیت جان سپر ساخته ام ناوک و کز گران ترا + تا همه خلق بداند
 که من جان سپرم + جان سپر دوم بمعنی سپارنده جان است و درین بیت عنصری بیت
 یگانه زمانه ندرستی و لیکن + نشد یکس از زمانه یگانه + یگانه اول بمعنی وحید و دوم بمعنی
 دوست است مثال نوع سوم از تقسیم اول چنانچه درین بیت بحر بنی شعری ضرب ابجد عتباتی الساع
 فکنا نری ملک فیها ضربا + ضرب بمعنی طبایع و خصال است و ضرب بمعنی مثل و مانند یعنی خصایص
 چند اختراع کرده در مروت و من در ان خصال مثل ترا نمی بینم و لفظ ضربا بمعنی ضرب که صدر
 و عجز واقع شده شبه اشتقاق است و بیانش در بحث تمجیس گذشت و درین بیت نهانی
 بیت بگوشتش گشت قدر هر یک در پیش یار افزون + من سبکین زبون تر میوم هر چند
 میگویم + لفظ میگویم شوق از گوشتش است اما تقسیم دوم از رد المعجز علی بصدر کانت که فطی که
 در حشو مصرع اول واقع است در عجز نیز مذکور سازند بهمان سه نوع که گفته شد یعنی بگوشتش
 یا با اشتقاق مثال نوع اول از تقسیم دوم کقوله شعری اول لقا جی و انیس قوی + بنا
 بین اینفقه و انضار + تنوع من شمیم عمار بنجد + فاما بعد اینفقه من عمار + یعنی میگویم
 برین خود در حالتی که قافله با قرو و س آید در مابین اینفقه و انضار که دو موضع است از بنجد فاما

بر دار از بوی عسار بخند که بعد از شام عراری نخواهد بود یعنی از اینجا حاصل خواهد بود و عسار
 یا لکسرگی است بر درنگ و خوشبو که در حوالی نجدیم میسرید و مقصود تکرار لفظ عراریست و ازین قبیل
 است لفظ سلم درین بیت خاقانی بیت ما را که کت سلم اینجا به خوشید نمی شود سلم
 و لفظ افسانه درین بیت بهر خسرو بیت خسرو است و شب و افسانه مار و هر بار به قدس
 افسانه و حقیقت بجای بخیریت تحقیق و معانی دل مشال استقانی گفته خواهد آمد اما چنانکه
 گردید و پس بر سر افسانه رود و مثال نوع ثانی از قسم دوم کتوله شعر و اذابلایل فصاحت
 بلغا بها و فاقف ابلا بل با حصار بلا بل و بلا بل اول جمع بلبل است و ثانی جمع بلبل یعنی خزان
 اندوه و ثالث جمع بلبله بالضم یعنی ابرین شرب و معنی بیت این است که چون بلبلان فصاحت
 نمایند بلغات خود نفی غمها را بکن برنجین شراب از عراری و چنانچه درین بیت لمولف
 یوسف است بیاد رکون جلوه فروشن و زاهد از گوشه خلوت دل خود را باز آر و مثال
 نوع ثالث از قسم دوم چنانچه درین بیت امر القیس شعر اذالم لم یخزن علیه سانه
 فلیس علی شی سواه بخزان یعنی هرگاه مرد خازن و ضابط زبان خود بر خود نباشد بر چیزها
 دیگر هم خازن و ضابط نخواهد بود و لفظ یخزن و خزان از مشتقات است و درین بیت فقیه
 بیت زبان لبسته را دستی است در کار و دنان کمت گیران را به بند و لفظ بسته و بند و
 از یک ماده مشتق است اما قسم سوم از ردیحه علی الصدا آن است که لفظی که در عرض واقع شود
 در عجز نیز ذکر کنند همان سه نوع یعنی تکرار یا تخیس یا اشتقاق مثال تکرار چنانچه درین بیت
 ابو تمام شعر و من کان بالبیض الکو عب مفرما و نماز لمت بالبیض القصب مفسر ما
 یعنی کسی باشد که سفید ناپستان مشتاق است و من همیشه بسفید قطع کند و مشتاقم یعنی
 بشمشیر شتاقم و در فارسی این نوع خاصه مطلع اشعار مرون است و مثال تخیس این بیت
 حریری صاحب مقامات شعر فشقوت بایات المثنائی و مقفون بزات المثنائی
 مثنائی اول سوره فاتحه و مثنائی ثانی یعنی تارمای غرایر است جمع شنی در ناس نجات است
 و این بیت عبدالواسع حبیلی بیت در عاشقی و دلبری ای دلبر شیرین و من رنج جو فرامدم

که مقید بجهت قید یا تاسیس باشد بکار میرود و کوله بجانۀ قائماً اُیستیم فلا تقهر و اما السائل فلان
 تنه در اینجا التزام حرف تا قبل از آنکه بمنزله حرف روی است نموده و الا تقهر را با تنه
 و اشال آن نیز قافیه میتوان کرد و چنانچه درین بیت ادستاد بیت شد بر تع آن روی
 چو من زلف شب آسا به سحران قید آجل اللیل لباسا به شاعر در تمام این غزل این
 سین را قبل الف روی التزام نموده و الا آسا را باید اوتنها و اشال آن نیز قافیه میتوان
 کرد و شرح این قسم در علم قافیه مذکور شود انشاء الله تعالی و ازین قیل است حذف جنی
 از حروف تجنی در کلام لازم گرفتن چنانچه درین رباعی حذف الف لازم گرفته شده لموه
 رباعی خورشید سپهر سردی ختم رسل * در سبک عسل سپهر خیز و کل * در شمع خرد هیت
 زخمش گلشن قدس * جبریل بود در چمنش یک لب لعل * و ازین باب است ذکر چیز را
 در هر بیت یا هر مصرع لازم گرفتن چنانچه کمال سبیل قصیده گفته و در هر مصرع آن لفظ
 مورد التزام نموده و این دو بیت از اینجا است نظم ای که از هر سر موی تودی اندر رویت *
 یک سر موی ترا هر دو جهان نیم بهاست * و دهنست یک سر موی است بهنگام سخن *
 اثر موی ترگانی تو در دهن پیدا است * و کاتبی نیشا پوری قصیده دارد که در هر مصرع آن
 لفظ شتر دججره را لازم گرفته و این مطلع از آن قصیده است بیت مرا غم است شتر بار
 دججره تن * شتر دلی نکم غم کجا و ججره من * و دایر خسرو را قصیده است که در هر بیتش ذکر
 سپش و قیل و گس و گلگ است و لازم گرفته این بیت از اینجا است بیت پلین شاهی
 و زاقبال بلندت دور نیست * اگر سپش گرد و پلنگ افکن گس گلگ شکار * و مخبر سلطانی
 درین رباعی لفظ سایه را در هر مصرع لازم گرفته رباعی چون سایه نه شستم نه شستم بے تو *
 در سایه غویشتم گستم بے تو * تا سایه وصل برگزینی رسم * چون سایه بخاک بپاشتم بی تو *
 و حکیم خاقانی درین نه بیت لازم گرفته که در مصرع ثانی هر بیت چهار چیز مذکور سازد و نظم
 له و مخفف و باشد اب له گلگ لفتح هر دو لام و هر دو کاف فارسی پندۀ است معروف و بر لبی افکن گوید

جمع آمده بهر خدمت و پاس + ادریس و سیح و خضر و الیاس + بسته کمران چو حلقه قدح
 کینه و وسام و زال و رستم + مرسوم خورشید هزار دیوان + چون حاتم و حسن و صیف و نعمان + مستقی
 جرعه وقت تحیل + حیوان و فرات و دجله و نیل + پانگ گربگاه اوج + جودی و حراد مان و شهاب
 روزی طلب آمده و مادام + دیو و ملک و پری و آدم + در صورت جسمی آمده پاک + اردل و عقول و
 نفس و ادراک + از چشم درضاش گشته مشهور + خلد و مستور زمانی و دور + استاد و صلیح و عدل با هم +
 آب و گل نار و با عالم + و ازین قبل لزوم است منقوط و غیر منقوط و رقطا و خفا منقوط آنست که جمیع
 الفاظ بیت یا فقره شش مثل بر حروف معجم باشد چنانچه درین بیت شش فیض بنی بن
 جشن + جنبش فیض بنی زین جشن + و غیر منقوط آنست که تمام کلام شش مثل بر حروف معجم باشد
 و اتم حروف تصید و تبیین صنعت دارد و این بیت از آن است مولفه فقیر بیت
 کحل مردم گرد راه دلدل رهوار او + هر دو هر را هر دو یک همواره دارد سر سه و رقطا
 آنست که در هر کلمه یک حرف منقوط و یک غیر منقوط به ترتیب بیارند چنانچه درین بیت
 زلف سیاه تو جان من دزدیدی + ای دزد بدیدیم چو تو جان دزدی + و خفا آنست
 که در کلام یک کلمه تمام منقوط و یک کلمه تمام غیر منقوط به ترتیب بیارند چنانچه درین بیت
 بیت علم بنشین دهر بین دل را + روح جبین دهر بین گل را + و ملحق یا بین صنعت است
 تقطیع و موصل اما مقطع آنست که حروف کلمات بیت در کتابت با هم نه یوندند و موصل آنکه
 هیچ سطر در کتابت جداگانه نوشته نشود و درین غزل بیت اول مقطع و بیت دوم موصل
 بدو حرف و بیت سوم سه حرف و بیت چهارم چهار حرف و بیت پنجم پنج حرف آمده
 مولوی جامی غزل رخ زده دارم ز دوری آن در + زده داغ درم درون دل آفر +
 چون کاست گوی شب فرقت تو + میوه تو که باشد بدینگونه لاغری خط خضر و جد کعبت
 شکایت + نت سیم و دل بیت تگاشکر + بخت نیم قیم حبت + بهشت مخلد نصیب حق +

کحل

زلف

مقطوع و موصل

بلهاسی گفتم فصیحی + بطاعت صبیحی بگیو سنبر + سبح قال السکاکی هونی الشکر کا لقانیة
 فی الشعر اما اقسام سبح در نظم نیری آید و سبح بر سکه قسم است مطرف و متوازی و موازنه - اما
 سبح مطرف آنست که کلمه آخر از دو فقره نشود وزن مختلف و در دو متفق باشد کقوله غزل
 انکم لا تخرجون لیل و قارا و قد خلقکم اطوارا و در نظم فارسی چنانچه درین دو بیت سنائی
 نظم شیریزدان چو بر کشاوی چنگ + روی مامون شدی چو پشت پلنگ + پیش خورش
 بگاه جنگ و نبرد + همچو مردم گیانودی مرد + اما سبح متوازی آنست که کلمه آخر از دو فقره
 نشود در وزن و هم در وی متفق باشد کقوله سبحانه فیها سرور فوقه و اکواب موضوعة
 و در نظم چنانچه درین بیت سنائی بیت خیر از تیغ او خراشیده + سلسلش همه سلسله
 و اگر جمیع الفاظ در دو فقره نشود و مصرع نظم بر سبیل تقابل متحد الوزن و القوافی بیارند
 آنرا ترصیع گویند کقوله فهو یطیع الاسماع جواهر نظم و یقرع الاسماع بزواج و عظم و در نظم
 چنانچه درین بیت ابوالفرج بیست بزم و بزم قضا کوشش و قد خربش + بزم و
 حزم بود جنبش درین آرام + در لفظ آخر هر دو مصرع رعایت سبح فوت شده بجهت آنکه
 بیت مطلع نیست اما سبح موازنه آن است که کلمه آخر از دو فقره نشود وزن متحد و در دو مختلف
 باشد کقوله تعالی و تبارک مصفوة و زکاة بیوشة و این در نظم نمی آید چه کلمه آخر در نظم
 بلند می آید و قافیهاست ۱۲۵

له قوله ملک من حیث مرشدا که اعتقاد پیدا کنند بر این خدا تعظم را حال آنکه تحقیق پیدا کرد و شمس را طر بطور
 له قوله مردم گیانودی و درین چنین روید و آن زیر و تو شایر باشد چنانکه لیل و آن
 بنزد نوی سر اوست فرموده دست در گردن هم کرده و پایها در یکدیگر محکم ساخته و این را مردم گیانودی گویند که
 و چه سیه سنگ کن در زمان که دست بود طول نوشته شد ۱۲۵ له قوله فیها سر را طر و حیث است تنهایی بلند و کوزای ناه ۱۲۵ و چه سیه
 قد بزم الخرم فتح مای حلی ستواری و بر شاری و اندیشه کردن در انجام این موم و در این وزن بقدر امکان در اصل مثل آن
 از مخرج و خزان نمی فریاده کلمه که در نظم واجب است که قافیها اگر از آخر خبر را است مسلم لیکن این تسلیم مانع آمدن سبح در
 در نظم نیست چه در غیر مطلع و بیت تنوی ممکن است که عروض مغرب یعنی غیر متفق الوزن و مختلف الروی باشد چنانچه درین بیت
 مسود و سیه که بر اطراف بودی از احوال + که بر نگاه بودی از ایمان + حال ایمان متفق الوزن و مختلف الروی است و اگر از
 آخر و موم مراست مسلم نیست زیرا که در نظم نظم است و در هر دو کلمه قافیة ندارد و علاوه برین وقتی که سبح موازنه در نظم خواهد آمد
 تا کلمه در وی از سبح موازنه است نیز در نظم خواهد آمد حال آنکه مصنف رحمة الله علیه شایسته نمائند و نظم هم بیان نمود و اندک علم و تجربه را

چ

اینجا
نویسند
نویسند

نویسند

واجب است که قافیه داشته باشد و نوعی از سجع سوازند آنست که جمیع الفاظ و فقره نشر
یاد و مصرع نظم بر سبیل تقابل در وزن متحد و در ردی مختلف بیارند و این بمنزله ترصیع است
در سجع ترازوی کوفه تامل و آیتها الکتاب المستبین و هدایتها البصیرا الطبیق و در نظم
چنانچه این بیت خاقانی بسیت رشک نظم من خور و حسان ثابت را بگوید دست نرسد
سبحان و اهل را قفا و درین دوبیت مخماری نظم بخشی به طین و کای بهر قیاس و چرخ
بهر سبیل و جهان بهر حساب و که از سیاست تو برافتد بزرگ و چرخ از یاد تو در آید به خطا
و صاحب تلخیص این را مماثلته نام کرده و مسکاکی در مفتاح العلوم این نوع را نیز داخل
ترصیع شمرده اما حق آنست که در ترصیع اتحاد و وزن و قافیه مشروط است و در اینجا اتحاد
قافیه مفقود و کشیده مانند که مراد از وزن در میقام وزن عروضیان است که قوافی حرکات
در آن لازم نیست مثل مکینم وزن فاعلن نه وزن عریفان که قوافی حرکات در آن نیست
مثل نصر بر وزن فعل و مثال ترصیع این دوبیت نیز نیست عبد الواسع حبیلی آسایش
آفاق شد رخسار بزم آسایش آو و آسایش خشنان شد دیدار روح افزای آو و لهجی محبت
او دولت جمشید نخواهم بی صورت او طلعت خورشید نه بنیم و شمس اعظم سجع نظمی را گویند

که در هر بیت قصیده یا غنمستل سه سج میارند و چهارش قافیه صل قصیده یا غنمستل باشد
 چنانچه درین ابیات خاقانی نظم عید است و پیش از صبحدم خفته بخمار آمده و بر چرخ ووش
 از جام جم یک نیمه دیدار آمده و عید هجایون فرنگی سیم زین برنگر و ابر و زال زرنگر بالا
 کسار آمده و درین قصیده تمام بهمین سیاق است فقیر نظم آن مه نگر ز نایب عرشید دیدار
 آمده و بر برگ گل آکنده خوی از سیر گلزار آمده و شوریدگان سرکفت در دیده نم در سینه کف
 از بهر سودا بسته صفت یوسف بازار آمده و غنچ و دلال و دلبری ناز و داد و کافری
 از بهر حسن آن پری اعوان و انصار آمده و درین قصیده نیز نایش مسج است و دو القافیتین
 شکر را گویند که دو قافیه داشته باشد چنانچه درین بیت سانی بیت عقل و فرمان
 کشیدی باشد و عیش و ایمان چشیدی باشد و اوله فی الحقیقه بیت نور علیش کشنده
 کوثر و مایه شش کشنده کافر و دگای سده قافیه آرند چنانچه درین بیت و له فیض او و صفا
 شکسته روح و فضل او در وفا سفینه نوح و دگای ردیف ایمان دو قافیه آرند و این را
 دو قافیتین مع الحاجب نامند چنانچه درین رباعی مغزی رباعی ای شاه زمین بر آسمان
 داری تخت پست است عدد و تا تو کمان داری تخت و جمله سبک آبی و گران داری تخت
 پیری تو بد نیش و جوان داری تخت و دشمنای عرب دو قافیتین شکر را گویند که بر هر یک
 از آن دو قافیه که بایستد معنی و وزن بیت تمام باشد و این نوع در فارسی دیده نشده
 متکون عبارت از نظمی است که در دو بحر یا بیشتر خوانده شود مثلاً سحر طلال مولانا املی شیرازی
 مشعل برین صفت است و هر بیتش دو قافیتین آورده و در قافیه دوم رعایت تخیس کرده
 درین ابیات از این خاصست و مثلاً ای شده در خانه جان منزلت و خانه جان یافته زان
 له قله غنچ و دلال و الم غنچ اول سکون ثانی و حیم یعنی نادر و شوه و غمره که آن حرکات چشم دارد و باشد و دلال و غنچ و غمره
 و نازا همان مملی یا مان و دیوان انصار یا فتح یاری و هندگان و گوی از احباب مولی صل الله علیه و سلم که در ایام هجرت
 سوره میخواندند و در سوره سوره ابرمان و غیاث الله قوله سکینه فتح اول و کسر کاف یعنی آلام و سایش و سبک
 و نام دختر حضرت امام حسین رضی الله تعالی عنه و در غنچ یعنی اول و فتح کاف نام دختر نوشته ۱۸۴

و در القافیتین

متکون

بیتها مشتمل بر بیست و پنج است فافهم اما از شعرهای عجم سیان اعداد عبارت از آنست که
 اعداد را بر تریب یا غیر تریب در کلام مذکور سازند چنانچه درین بیت غزالی بیت
 یک دو شده از سه حرفش چار اصل و پنج شعبه و شش روز هفت اختر نه قصر و شش منظره
 مراد از سه حرف لفظ جام است که در بیت ماقبلش ذکر کرده و یک دو شدن بمعنی مضاعف شدن
 است و له دل هر دو جهان سه بار پیود و یک اهل درین میان ندیده است و تنسیق
 الصفات و این صنعت چنانست که موصوفی را با صفات توالیه ذکر کنند کقولی سبحانه
 هو الله الذي لا اله الا هو الملك القدوس السلام المؤمن المهيمن العزيز الجبار المتكبر و چنانچه
 درین بیت امیر معزی که در تحریف است گفته بیت پاک دندان تیزنگ آهخت گردن
 خر و گوشت و سخت سم حکم توأم بین پشت هم گنده یال و توشیح داین صنعت چنانست
 که چون حروف اوائل ابیات قصیده یا قطعه یا غیر آن فراهم آرند بیتی یا مصرعے یا فقره
 حاصل آید و از حروف اوسط و ادخاریات نیز عبارتی یا ابیاتی چند برمی آید مثل قصیده شهر و
 سلمان ساوجی و اهل شیرازی که از هر دو سه بیتش بیتی مشتمل بر صنعتی از صنایع شعر
 حاصل میشود و مطلع بدین صنعت است مشجر و مدور و مربع و امثال آن درین از قبیل
 باز بچه طفلان است و باید دانست که شاعر را واجب است که چون متوجه بصنایع لفظی شود
 رعایت معنی را مقدم بدارد و الا شکی نیست که شکر صنعت لفظی باشد و در بعضی در بعضی نشود
 مثل گئی یا فو که است که عقد جواهر در گردن او بسته باشند اللهم ارزقنا الخوص فی المعانی
 و جنبنا عن الجهل و اهدنا الصراط المستقیم بحمد و آله الطیبین الطاهرین المعصومین الحمد لقیته
 الثالث فی علم العروض باید دانست که شعر عبارت است از کلام موزون متقنی که

نقل

بیت الصفات

نقل

نقل
در بیان علم العروض

۱۱ اشاره به شش روز است که از فرشتگان عالم در آن شب ۱۲ اب ۱۳ موزون مصرع و سطر و غزل و مثنوی و رباعی و
 و این گردانیدن ۱۴ مثنوی گواه دیگران و مهران ۱۵ م عروض یا قفع نام علیست که میلان شعر باشد و
 و فتنی الارب و کشف اللغات و بالغنم خطاست ۱۶ اناض الا غلاط غرق نیوی غلیظم آبادی

بقصد تکلم صد دریا بد و بعضی قافیه را داخل تعریف شعر شمرده اند و گفته اند که رعایت قافیه
 در شعر برای تحقق نفس شعر نیست بل از برای امر عارضی است مثل مطلع بودن شعر یا قطعه
 یا قصیده بودن آن و سکاکی در مقتضای این قول را در حجاب داده و بعضی بر آنند که قصد
 تکلم نیز در شعر لازم نیست و این قول مردود است زیرا که پنج شکله در عالم نیست که گاهی
 کلام موزون بی قصد و شعور از صد و دریا بد پس اگر قصد تکلم مقبّر نباشد لازم آید که هر شکله را
 شاعر خوانند و این صحیح نیست و بدون این فن خلیل ابن احمد است که اوزان را از اشعار
 عرب تبعیث نموده مقرر در پانزده بحر ساخته و ادعای حصر درین اوزان نمودن دور از کار است
 چنانچه سکاکی در مفتاح میگوید و الزیاده علیها تادی برفع صوت نقل للطبع استقیم ان زیاده
 علیها ما شاء و لا حاکم فی هذه الصناعة الاستقامة الطبع و اما مقدمات و مطالب این فن را
 در پنج خیابان ذکر کنیم **خیابان اول** در بیان اوزان بحر و شرح اصول و ضوابط و دور
 آن بدانکه اوزان اشعار بر سه از وی استقر و ضبط خلیل ابن احمد به پانزده مجسمه راجع
 میشود و این بحر را در لفظه چند منظم و مضبوط ساخته و آن الفاظ را اصول افایل گویند و اگر
 نیز نامند و آن ده لفظ است و اوزان خماسی و شست سباعی است اما خماسی فعولن فاعلن
 و سباعی مفاعیلن فاعلاتن مستفعلن مفاعیلن مفعولات بنضم التاء و بلا تونین فاعلاتن
 پس فاعلن و این افاعیل از سه چیز ترکیب یافته سبب و و تد و فاصله و هر یک از این سه
 بر دو گونه است اما سبب کلمه دو حرفی است پس اگر آخرش ساکن است سبب خفیف گویند و
 اگر هر دو متحرک اند سبب ثقیل نامند اما و تد کلمه سه حرفی است اگر وسطش ساکن آید آزاد و مفعول
 و اگر آخرش ساکن باشد و تد مجموع نامند و فاصله اگر سه حرف متحرک متوالی و چهارش ساکن است
 از آن فاصله صغری گویند و اگر چهار متحرک متوالی و پنجش ساکن باشد فاصله کبری خوانند
 پس فعولن از و تد مجموع مقدم بر سبب خفیف ترکیب یافته فاعلن عکس آن و مفاعیلن

مرکب از دو تدمجوع مقدم بر دو سبب خفیف و مستفعلن عکس اوست و فاعلان مرکب است
 از دو تدمجوع میان و دو سبب خفیف و فاعلان مرکب است از دو تدمجوع مقدم بر فاعله
 صغری و متفاعله عکس اوست و مفعولات مرکب است از دو سبب خفیف مقدم بر و تدمجوع
 مفروق و فاعلان عکس اوست و مستفعلن مرکب است از دو تدمجوع مفروق میان و دو سبب
 خفیف و بعضی بر آنند که فاعله وجود ندارد و آنچه را فاعله صغری میانند اجتماع سبب
 ثقیل و خفیف است و آنچه را فاعله کبری میخوانند اجتماع سبب ثقیل و تدمجوع است
 لکن و افعال صنعت انکار را بمعنی نمی کنند و سرلین از بحث زحافات بر فطن خبر
 معلوم خواهد شد اما اسامی بحر ازین قطعه ظاهر میشود و لوافه قطعه بحر که شعر اندران
 مشخص شد * بود شازده ز در و درختان * طویل و مدید و بسیط است و کامل *
 و گردانرا نگه رل پس نهرج دان * رجز جدا ازان منسرح با مضارع * سبب خفیف است
 و بحث فروخوان * پس از مقتضی صیغه بحر تقارب * کونین قطعه ظاهر شود صورت
 آن * و اگر آنکه مشتق بود از تدارک * ز عکس تقارب پیدا آید آسان * و بدانکه غلیل
 ابن احمد بنای عروض را بر پانزده بحر گذارشته و بعد از او ابو الحسن خفیش بحر را از دهم
 که سسی بتدارک است پیدا کرده و ازین بحر بعضی از یک رکن حاصل آید و بعضی از دو رکن
 اما آنچه از یک رکن حاصل میشود نهرج و رجز و رل و کامل و داف و تقارب و تدارک است
 و آنچه از دو رکن صورت میگیرد و طویل و مدید و بسیط و سرح و خفیف و مجتث
 و منسرح و مضارع و مقتضی است بدانکه بیت در بحر طویل چهار فاعل و مضاعفین تمام
 میشود و در بحر مدید چهار فاعل تمام میگردد و در بحر بسیط چهار مستفعلن
 فاعل تمام می پذیرد و در بحر سرح بدو مستفعلن و مفعولات تمام می شود و در
 بحر خفیف هم بدو فاعلان و مستفعلن فاعل تمام میگردد و در بحر منسرح چهار
 مستفعلن مفعولات تمام میشود و در بحر مجتث چهار مستفعلن فاعل تمام میگردد

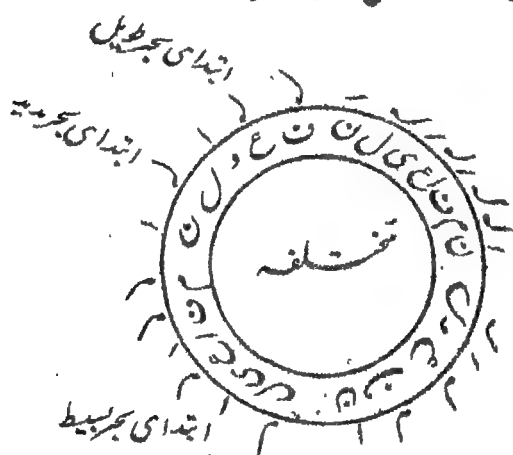
و در بحر مضارع چهار متفاعیلن فاع لاتن تمام میشود و در بحر مقضب چهار متفعولات
 مستغفلن اتمام می پذیرد و این عکس منترج است و هر یک ازین نه بحر مرکب از دو کس
 و در بحر وافر بهشت متفاعلتن تمام میگردد و در بحر کمال بهشت متفاعلن اتمام می پذیرد
 و در بحر نزع بهشت متفاعیلن تمام میشود و در بحر رجز بهشت مستغفلن تمام میگردد
 و در بحر رمل بهشت فاعلاتن اتمام می پذیرد و در بحر متقارب بهشت فاعولن
 تمام میشود و بعد از خلیل ابو الحسن خنسن بحر متدارک را پیدا کرده و بیت درین
 بحر نیز بهشت فاعلن تمام میگردد و هر یک ازین هفت بحر مرکب از یک کن بهشت
 پوشیده نماند که هر یک از ارکان بحر را جزوی از بیت گویند و اتم اجزای بحر بهشت جزو
 و چنین بیت را مثنی گویند و آنچه شش جزو دارد مدس نامند و هر چه چهار جزو دارد مرج گویند
 و اشعار تازی ثلث و شنی و موصوفه نیز آمده اما شعرای محم فخر مثنی و مدس را استعمال نادره
 و بیت مثنی و مدس مرج دو حصه میشود و هر حصه را مصرع گویند و جزو اول از مصرع اول را
 صدر خوانند و جزو آخرش را سر و ض نامند و جزو اول از مصرع ثانی را ابتدا و جزو آخرش را
 ضرب و بحر نامند و اجزای وسط هر دو مصرع را حشو گویند و حشو در مثنی و مدس میباشد و مرج
 حشو ندارد و ثلث را بعضی بنزله مصرع اول می شمارند و جزو اولش را صدر و جزو آخرش را
 عروض و وسطش را حشو نامند و بعضی بنزله مصرع دوم میگیرند اولش را ابتدا و آخرش را حینه
 گویند همچنین شنی را دو اعتبار کرده اند و شنی حشو ندارد و از جمله بحر سریع و خفیف است
 است یعنی مثنی نمی آید و مدسی که اصلش مثنی باشد آنرا بحر خوانند باعتبار کم کردن جزو
 از آن و هر بحر که در ارکانش تغییر راه نیابد آنرا سالم گویند و آنچه تغییر گردد آنرا
 فراحت چنانچه بجای خود نکر شود باید دانست که بعضی از بحر متفک از بعضی دیگر میشود و سبب آنکه
 ارکان عشره مذکوره بتقیم و تاخیر اسباب و او تا دو فواصل بعضی از بعضی دیگر حاصل میشود مثلاً کن
 له توله غیر مثنی بود استعمال آنرا ثلث است و دره اند چنانچه مثال مرج از اکثر بحر در حالیم محم غیر موجود است

بحر
 مثنی
 و
 مدس
 مرج

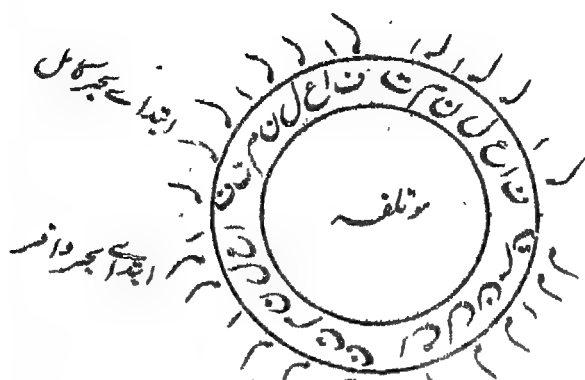
بحر
 مثنی
 و
 مدس
 مرج

مفاعیلن را که مرکب از دو تدمجوع مقدم بر دو سبب خفیف است چون هر دو سبب آورابر
و تدمجوع مقدم ساز میشتغلن میشود و اگر و تدرامیان دو سبب در آری فاعلاتن میگرد
و همچنین مفاعیلن را که مرکب است از فاصله صغری مقدم بر دو تدمجوع چون عکس کنی
مفاعیلن ترکیب میاید و قولن را که و تدمجوع مقدم بر سبب خفیف است چون عکس نمائی
فاعلن میشود پس بحر طویل را که مرکب از قولن مفاعیلن است چون از سبب خفیف قولن
آغاز نمائی و تدمجوعش رایه آخر اندازی لن مفاعی لن فو بر وزن فاعلاتن فاعلن
می آید و این بحر مدید است و اگر از سبب خفیف اول مفاعیلن شروع کنی و اما قبلش رایه آخر
اندازی عیلن قولن مفاعیلن و وزن شتغلن فاعلن میشود و این بحر بسیط است و همچنین بحر سریع و
خفیف و منسرح و مجتث و مضارع و مقضب از یکدیگر حاصل میشود بشرط آنکه چهار بحر اخیر را هم
مستسل اعتبار نمائی نه ششم زیرا که سریع و خفیف زیاده از مستس نمی آید چنانچه در صدر مذکور
شد پس اگر شتغلن شتغلن مفعولات که اصل بحر سریع است از شتغلن دوم آغاز کنی و شتغلن اول را
با خر در نمیشتغلن مفعولات شتغلن میشود و این بحر منسرح مستس است و اگر از سبب خفیف
دوم شتغلن ثنائی شروع کنی و اما قبل رایه آخر اندازی شتغلن مفعولات مستغلن مس
بر وزن فاعلاتن مس تغلن فاعلاتن میشود و این بحر خفیف است و اگر از و تدمجوع شتغلن
ثنائی بهمان طریق ابتدا کنی علن مفعولات مستغلن علن مست بر وزن مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن
میگردد و این بحر مضارع مستس است و از اینجا ظاهر میشود که مس تغلن در بحر خفیف و فاع
لاتن در بحر مضارع غیر مستغلن و فاعلاتن متصل است زیرا که تغلن و فاع در انفکاک این دو بحر
مقابل و تدمفروق مفعولات می آید پس و تدمفروق باشد لا غیر و ترکیب این درای ترکیب
شتغلن و فاعلاتن متصل است و اگر بحر سریع را از مفعولات آغاز نمائی مفعولات شتغلن
می شود و این بحر مقضب مستس است و اگر سبب خفیف دوم مفعولات شروع کنی مفعولات
مس تغلن مس تغلن مفع بر وزن مس تغلن فاعلاتن فاعلاتن می آید و این بحر

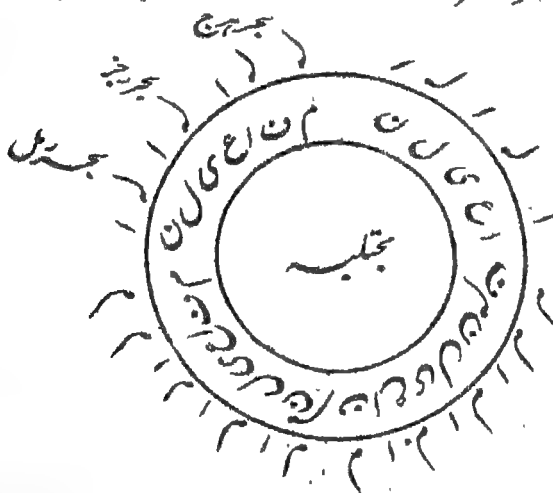
مبحث سدرس است و در اینجا نیز تفخ در مس تغلن و تد مفروق دارد و بهمان دلیل که مذکور شد
و غلیل ابن احمد برای سهولت تفهیم الفکاک بحر را از یکدیگر سپنج دایره وضع نموده و هر
هر دایره نامی مناسب مقرر ساخته و بر دو دایره میم علامت متحرک و الف علامت
ساکن است بدانکه بحر طویل و مدید و بسیط از یک دایره است و معنی از یک دایره بودن
که مثلاً فعلن مفاعیلن را چهار بار بر خط دایره بنویسی پس اگر آنرا از فعلن آغاز نمائی و بخوانی
بحر طویل میشود اگر از لن شروع نمائی و بخوانی لن مفاعیلن فعلن بر وزن فاعلان فاعلان
میشود و آن بحر مدید است و اگر از عیلن شروع کنی و بخوانی عیلن فعلن مفاعیلن مفاعیلن
شست فعلن فاعلان میشود و آن بحر بسیط است و این دایره را مختلفه گویند و وجه تسمیه اختلاف
ایرکان است که بعضی نحاسی و بعضی سباعیست

و بحر کامل و دوازده دایره است چه اگر متفاعلن را بر خط دایره مثلاً چهار بار بنویسی
و از متفاعلن آغاز نمائی بحر کامل است و اگر از عیلن شروع کنی و بگوئی عیلن متفاعلن
بر وزن مفاعیلن می شود و این بحر دوازده دایره است و دو بحر را موقوفه نامند
و وجه تسمیه اتفاق و اختلاف ایرکان است که بر دوسباعی است

و بحر مزج در جزو رمل از یک دایره است زیرا که اگر فاعلین اشلا چهار بار بر خط دائره نویسی
 و از مفا آغاز نمائی بحر مزج میشود و اگر از عین شروع کنی و بگوئی عین مفا بر وزن مستفعلن میشود
 و آن بحر جز است و اگر از لن شروع کنی و بگوئی لن مفا بر وزن فاعلان میشود و آن بحر
 رمل است و دایره این هر سه بحر است و وجه تسمیه جلب ارکان از دایره اول است

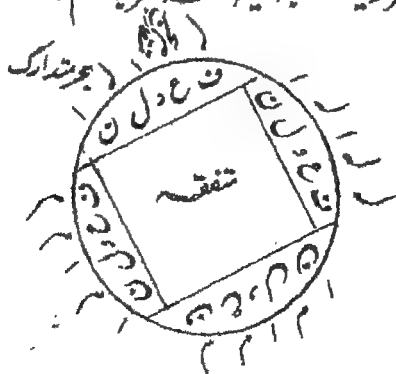

و بحر سریع و منسرح و خفیف و مضارع و مجتث و مقتضب از یک دایره است چه اصل بحر سریع
 مستفعلن مستفعلن مفعولات آمده و اگر این را بر خط دائره نویسی و از مستفعلن دوم آغاز کنی و بگوئی
 مستفعلن مفعولات بحر منسرح مسدس میشود و اگر از تفعّل شروع نمائی و بگوئی تفعّل مفعولات
 مستفعلن بر وزن فاعلان بر وزن فاعلان بر وزن فاعلان میشود و آن بحر خفیف است

و اگر از علن شروع نمائی و بگوئی علن مفعولات مستفعلن مستفعل بر وزن مفاعیلن فاعل لاتن
مفاعیلن میشود و این بحر مضارع مدس است و اگر از مفعولات آواز نمائی و بگوئی مفعولات
مستفعلن مستفعلن بحر متقضب مدس میشود و اگر از عولات آواز نمائی و بگوئی عولات مستفعلن
مستفعلن مع بر وزن مس قفع لن فاعلاتن فاعلاتن می آید و آن بحر محذوف مدس است
باین قرار این شش بحر از یک دایره حاصل آید اما شرط آنست که همه مدس الاجزا باشد و دایره
این شش بحر را شنبه گویند و وجه تسمیه شنبه است قفع لن فاعل لاتن متصل با فاعلاتن و مستفعلن متصل است

اما بحر مقارب تنها یک دایره دارد و آنرا منفرد گویند و ابو الحسن خنیش ازین دایره بحر متدارک را
استخراج کرده باین طریق که چون چهار قولن را مثل خط دایره نویسی و از آنها غزلی بحر مقارب
است و اگر از لن شروع نمائی و بگوئی لن فاعل بر وزن فاعلن میشود و آن بحر متدارک است و
این دایره را متفقه نیز گویند و وجه تسمیه متفقه نظر بر عدم اختلاف است از حیثیت ارکان

خیابان دوم در بیان تغیراتے کہ دارکان مجبور واقع میشود

آنرا در اصطلاح این فن زحان خوانند و زحان در لغت دور آقا دان خیریت از اصل خود

سهم از حرف گویند تیری که از نشان دود افتد باید دانست که مدار تغییرات ارکان بر سه قسم است

اول آن که متحرک را بر اساس که برگردانند دوم آنکه بعضی از حروف رکن را که کنند سوم آنکه خضری را

حروف رکبہ بنف اسند و غ و مجمر تمذات و ز جاتی کہ در اکا بعشہ و اربع مشو و از و

ستة السبعين وخمسة اذ ان ايات الله تكبر على ان يحصى

۱۔ اگر جی رہی ہو کہ جب اس کا ایک مرتبہ کھانا کھا کر وہ صحت مند ہو جائے

پندرنی ایله دما دیه جایین یم نه هر وانی بیدام بیری دارو بیدامه مار بورت

از سان لرون مای معاف من و چون سر و صیان رسی را له جنب رجان میز کوی

فلینستند به سستی و دیر بر همان وزن که ماوس باشد بابران معافان بصر را به بعضی بنویسند

سازند و اخبار بعضی به بجز کامل است و عصب عبارت است از سبیل نمودن لام مقفان و

نقل کردن آن بنفایملین دین اختصاص بحج و افراد دود و وف عبارت از مسکن تا مقول

و منقول نمودن بمفعولان و این زحاف در سه بحر وقوع می یابد سر و شرح و مقضب اما

جس انت کہ ساکن را از سبب خفیی کہ در اول رکن آید ساقط کنند پس در فالن فعل مجسین

و در فاعلان متصل فعلان میانه و در متفعلین متصل و منفصل متفعلن میانه و منقول بفاعلین بیگرو

و در مقولات معمولات ماند و مقول بفعولات شود و در فاعلاتن متفصل غنیمت می آید بحسب آنکه

خداوند خدای ماکرم بسیار است و از اینها در مرقوم در اول کتاب است نه در حقیقت پس ضمن ذکر حضرت

و اما در هر سطر و مقدار که بهر یک خفیف و محتمل و منسرح و مقفوف واقع شود اما حکم است

۱- ساک : جامه را از دوش خفه کند و آواز بگوید : واقف شد مرا قطران کس مستغفر است یا نبول

مفتا گے مفتا ہونگے۔ مفتا ہونا یعنی شکر و نیکوئی کا اظہار ہے۔

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين

دستور و سر و منصبی آید و در بحر شریف و جنتی آید بیت الله سبحانه و تعالی در آن درج

مقصود است و سائن چهارم او از دند مغز و است نه از زینب اما لفظ عبارت است از اسفا

و اما در این باره
و بیان در این باره
و بیان در این باره
و بیان در این باره

۱۲۱

مکتبہ اسلامی
دہلی

وقت
ایستادن

حسن
نور دین درویش
آغا آکوتا شیدا
فاضل و شیراز

طی
چیدان
نیزان

کتاب در فضیلت نماز و کعبه
یا باز در فضیلت ۱۲ تن
از ائمه

ساکن بمقتضای پس در مفاعیلن مفاعیل و در فاعلاتن منفصل متصل فاعلاً بضم آخر میمانند
 بی نقل و این زحافات در بحر طویل مدید و هزج درل و خفیف و محبت و مضارع واقع میشود اما بعضی
 اسقاط ساکن پنجم سببی را گویند پس در مفاعیلن مفاعیلن و در فاعلاتن فاعلاتن و در فاعلاتن فاعلاتن
 و این زحافات در بحر طویل و مدید و هزج و مقارب و مضارع و قو ع میاید اما **لشعشعش**
 عبارت است از اسقاط متحرک و تد مجموع فاعلاتن و در اسقاط متحرک مذکور اختلاف کرده اند
 بعضی بر آنند که عین ساقط میشود و بعضی بر آن که لام و بعضی گفته اند که ساکن تد مجموع که است
 ساقط شده قبل او ساکن میگردد و در صورت اول فاعلاتن و در دوم فاعلاتن و در سوم مفاعلاتن
 بسکون لام میماند و در هر سه صورت منقول بمفعولن میگردد و این زحافات در بحر مدید و خفیف
 و درل و محبت می آید و در مضارع نمی آید بهیبت آنکه در اینجا تد مفروق است نه تد مجموع اما
 قصر است که ساکن سببی را از آخر رکن بیندازند و قبل او را ساکن سازند پس در مفاعیلن
 مفاعیل و در فاعلاتن متصل منفصل فاعلاتن و در فاعلاتن فاعلاتن و در فاعلاتن فاعلاتن
 میماند و این را بمفعولن نقل میکنند و باقی را بحال خود میگذارند و قصر در بحر طویل و مدید و هزج
 و درل و مقارب و مضارع و خفیف و محبت می آید اما قطع است که ساکن تد مجموع را که در آخر
 رکن باشد بیندازند و قبل او را ساکن نمایند پس مستفعلن مستفعلن مانند منقول بمفعولن شود
 و در فاعلاتن فاعلاتن منقول لمفعولن عین و در مفاعیلن مفاعیلن منقول بمفعولن و قطع در
 فاعلاتن چنانست که بهب خفیف از آخرش بیندازند و ساکن تد مجموعش را ساقط نموده
 و قبل او را ساکن کنند و درین صورت نیز فاعلاتن بسکون لام میماند و منقول لمفعولن میشود و این مضارع
 در بحر جز و کامل و درل و متدارک و بسیط و مدید و سریع و خفیف و مقضب و قو ع می یابد و در
 مضارع بلطت تد مفروق واقع نمیشود و در خفیف و محبت و قو ع قطع در فاعلاتن خواهد بود
 نه در مس تفعیل منفصل اما و قصص است که مفاعیلن مضارع را ضبن کنند یعنی تا ساکن او را
 بیندازند درین صورت مستفعلن مجنون شبیه میشود و منقول بمفاعیلن میگردد و این زحافات

فعل
بعضی
کامل
و ناقص

بعضی
کامل
و ناقص

فعل
کامل
و ناقص

فعل
کامل
و ناقص

فعل
کامل
و ناقص

اختصاص بحر کامل دارد اما محفل آنست که مفاعلتن منصوب را قبض کنند یعنی لام ساکن
اورا بنید ازند درین صورت مثل مفاعیلن مقیوض میشود و منقول بمفاعیلن میگردد و درین
مختص به بحر وافر است اما نقص آنست که مفاعیلن مضمر را مطوی کنند یعنی چهارم ساکن
اورا ساقط نمایند درینحال مستفعلن بماند و منقول بنفیلن میگردد و درین نیز خاصه بحر کامل است
اما کسف بسیم جمله آنست که وقف و کف را در مفعولات جمع کنند یعنی تایی اورا اول وقف
کنند و بعد از آن ساقط نمایند و کسف در بحر سریع و منسرح و مقضب می آید و منقولش مفعولن
میشود و اما شکل عبارت است از جمع میان ضین و کف در رکن فاعلاتن متصل و در خصوص
فعلات بضم تایی مانند و این در بحر رمل و مدید و خفیف و محض می آید اما در بحر مضارع
بحال ندارد و بحیث آنکه ضین را در و راه نیست اما حذف آنست که سبب خفیف را از آخر رکن
بیندازند پس در مفعولن فاعلی بماند و منقول بنفیلن بسکون لام شود و در مفاعیلن مفاعی منقول
یفعلون و در فاعلاتن فاعلاتن منقول بمفاعیلن و درین زحاف در بحر مدید و خفیف و نه رج و دل
و مضارع و محض و طویل و مقارب می آید و احداً آنست که در مجموع را از آخر رکن ساقط
نمایند و در مستفعلن مستقماند و منقول بنفیلن بسکون عین شود و در مفاعیلن مفاعی منقول بنفیلن
بحر یک عین و در فاعلاتن فاعلاتن منقول بنفع و آن زحاف در بحر سبط و کامل در جزو متدارک مطرود است
و در بحر دیگر که مستفعلن متصل دارد شاذ و در مس تفعیلن منفصل نمی آید بحیث آنکه و تد
مفروق دارد اما اصلم آنست که و تد مفروق را از مفعولات بیندازند و مفعولان بماند منقول
بنفیلن بسکون عین گردد و این در بحر سریع و منسرح و مقضب می آید و قطف عبارت
از جمع میان عصب و حذف در رکن مفاعلتن و در خصوص مفاعیلن بماند و منقول یفعلون گردد
و درین زحاف مخصوص به بحر وافر است و ابرتر آنست که حذف و قطع را در مفعولن جمع کنند و در بحر
نفع بماند و بهتر در رکن مفاعیلن اجتماع حب و تحزم است و تشریح این هر دو عنقریب مذکور شود
و درین زحاف در بحر مقارب و نه رج واقع میشود و اما بتبلیغ آنست که الف در خفیف

عظیم
راؤ
نقص
شیخ
سہیل

...

فصل ششم در بیان

فوائد بیہی

مجلس

پیشہ ورانہ

بہارِ نبویؐ

مجلس

ندائیں خیر و برکت
۱۲

کتابخانه

مجلس

۱۰۰

بین ۱۲۸۵

۱۵۰

محکمہ تعلیم

بسم اللہ الرحمن الرحیم

۱۲-میں

الحمد لله رب العالمين

منه انكور
على العرو

4

122

۱۰۸

بسم الله الرحمن الرحيم

آخر رکن نیز آیند و در اینجا لغت معایین معایلان و فاعلین فاعلان و فاعلاتن متصل و
 منفصل فاعلاتن منقول بفاعلیان گردد و این در هرج و مرج و مضارع و متقارب و مدید
 و طویل و مجتث امکان وقوع دارد اما اول آنست که الف در و تد مجموع آخر رکن نیاید
 کند پس مستغنی است فاعلان و فاعسلن فاعلان و متفاعلین متفاعلان شود و این زحمت
 در بحر خبر و متدارک و بسیط و کامل و سرح و منسرح و مقضب و واقع میشود و در سرح
 و ضرب بیشتر وقوع می یابد و در حشو کمتر و در صدر و ابتدا ممنوع اما ترفیل آنست که سبب
 تخفیف در و تد مجموع آخر رکن نیز آیند پس مستغنی است فاعلان شود و فاعلین فاعلاتن و
 متفاعلین متفاعلاتن و این زحمت در شمار فارسی نادر الوقوع است اما جمیع بدال
 جمله آنست که هر دو سبب تخفیف از رکن مفعولات بیندازند و تمامی ادراک کنند لالت
 ماند و منقول بفاع شود چون الف فاع را ساقط کنند معیاند و از آن نحو خوانند و این بحر
 سرح و منسرح و مقضب فاعل دارد اما حجب با فاع است که هر دو سبب را از رکن فاعلین
 بیندازند درین صورت معیاند و منقول بفعل بسکون لام میشود و این در غیر بحر هرج نمی آید
 اما خرم عبارت است از استقاط متحرک اول از و تد مجموعی که در صدر رکن واقع شود و این
 زحمت در هر موضعی بقی فاعل اعتبار آن موضع می یابد و وقوع این کشته در رکن صدر و ابتدا
 بیاید اما اگر فاعلین را خرم کنند بی تغییر دیگر آن را ا شلم گویند و اگر فیض را با خرم در فاعلین
 جمع نمایند اثر خرم بنام نشانه خوانند در صورت اول فاعل منقول بفعل بسکون سین میشود و در صورت
 دوم فاعل بضم لام میماند و منقول بفعل میگرد و چون سباعی فاصله دارد که فاعلین باشد
 خرم کنند فقط آنرا اعصیب گویند و اگر خرم را با عصب در و جمع نمایند آن قسم نامند و
 در اینجا فاعلین بسکون لام میشود و منقول بفعل میگرد و اگر فاعل را با خرم در و جمع سازند
 اجم گویند و بصورت فاعلین میماند و سباعی غیر فاصله دارد که در و تد مجموع در اول او باشد چون جم کند فقط
 له قولم خرم نامند الخ - اگر رکن جنسم در ضو بیت افتد از آن سخن ناسند ۱۲ * * *

افعال
در این
یا در و تد
میشود

تفیل
بزرگ کردن
کنند

جمع
برین
اعض

حجت
ضی کردن
کاف

بازمان
بازمان
بازمان

بازمان
بازمان
بازمان

بازمان
بازمان
بازمان

بازمان
بازمان
بازمان

اگر رکن جنسم در ضو بیت افتد از آن سخن ناسند *

نامند چنین استماعی نیست مگر مغایلین و در صورت خرم فاعیلن میانه و منقول بمفعولن میگردد
 و چون خرم را با قبض در وجهی کنند شتر خوانند و در خیال فاعلن میانه و چون خرم را با کف در
 وجهی سازند آخرب گویند بجای محجه و در اهلله و درین صورت فاعیلن ضمیم لام میانه و منقول بمفعولن ضمیم
 لام میگردد و چون جیب را با خرم در وجهی نمایند ابتر نامند و در خیال فاعیلن میانه و منقول بمفعولن ضمیم
 میگردد و در وقوع این زحمت در بحر مقارب و طویل و نهج و وافر مضایع است و اجتماع
 حذف و قصر را در مغایلین اتم گویند در مضیوع مضاع میانه و منقول بمفعولن ضمیم و چون
 خرم را با اتم جمع کنند فاعیلن میانه نیست بیان تغییرات فاعیلن بر سیل استیفا و استقصا و
 پوشیده مانند گاهی میان دو حرف رکبی از ارکان معاقبه واقع میشود و گاهی مراقبه نام
 معاقبه است که سقوط آن هر دو حرف مجاز نباشد و مراقبه است که نه سقوط هر دو
 مجاز باشد و نه ثبوت هر دو مجاز بود و در ذکر بحور و امثله آن اشارت برین هر دو در
 مواقع کرده آید خیابان رسوم در بیان کیفیت تقطیع اختار فارسی و شرح قومندان
 بیاید و است که تقطیع در لغت پاره پاره کردن چیز است و در اصطلاح عروضی است که
 اجزای بیت را از هر چه که باشد با جزای ارکان آن بحر بنجد بطریقی که متحرک در برابر
 متحرک و ساکن در برابر ساکن بیاید و اتفاق در نوع حرکت لازم نیست و در تقطیع حرف
 ملفوظه متبصر است نه مکتوبه چنانچه الف صد و ده بجای دو حرف محسوب میشود مثل دم بردن
 فعلن بسکون عین دو او که بیک او بنویسند در تقطیع بدو او حساب میکنند و گاهی
 حرکت را بجای حرف و گاهی حرف را بجای حرکت می شمارند و التقای ساکنین چون در وسط
 مصرع واقع شود پس اگر ساکن اول حرف مدو ساکن دوم فون است فون را در تقطیع
 ساقط مینمایند و اگر غیر فون است آنرا متحرک می سازند و مثال همه اینها ازین بیت معلوم میشود
 حکیم **اسدی** ز **شون** **جیش** **فون** **هی** **خوردول** **و** **تا** **گشت** **ب** **ز** **لفش**
 لحنی اول باشد دم فون شون چون بار شود وزن فاعیلن مثالش شعر حکیم اسدی بود که در پس قول مصنف که مثال همه اینها ازین بیت

نوشته شده است
 این شعر در
 خط برسان در
 هر دو سخن
 ازین
 قسم بریده ۱۲ میزان
 قطع نیم دان
 ضعیف کردن است ۱۲
 اینجا بیان می

معلوم شود که این بیت

ای بر د اول به تقطیع چنین کنند ز شوقی فعلین لبشس چو فعلون ہی خور فعلون و دل
فعل و تا گش فعلون ت زلفش فعلون ہی بر فعلون و دل فعل و بعضی از قدما ساکن دوم را
اگر وسط مصرع بیاید اگر چه غیر حرف مد باشد نیز ساقط ینمایند چنانچه در کلام فردوسی در شیخ
عطار قدس سره یافته میشود اما تا آخرین این را نمی پسندند و مولانا ظهیری در ساقی نامه
میتی ازین باب آورده و مورد وطن شده بیت مذکور این است **ه** بدستم ده آن شک
یا قوت را **ه** که سازم علاج عقل فروت را **ه** جیم علاج را **ه** بقدرت در تقطیع قطع باید کرد
تا بیت موزون شود اما اگر دو ساکن در آخر مصرع جمع شوند هر دو را بحال میگذازند خواه
آن دو ساکن وزن بعد از حرف مد باشد و خواه غیر آن چنانچه درین بیت انوری **ه**
فلظ را سوخت حکمت بر در سهو **ه** چرا را سوخت امرت بر سر چون **ه** تقطیع هر دو مصرع
مفاعیلن مفاعیلن مفاعیل میشود و چون سه ساکن جمع شوند مثل لفظ سوخت و در بیت مذکور
درین صورت یکی را از آخرین ساقط کنند و یکی را متحرک سازند و اول را بحال گذارند
و این در جایی است که اجتماع سه ساکن در وسط مصرع باشد اما اگر در آخر مصرع سه ساکن
یا نزدیک یکی را ساقط و باقی را بحال گذارند چنانچه درین بیت حافظ این پیک نامور که رسید
از دیار دوست **ه** آورد در حرز جان ز خط مشکبار دوست **ه** تقطیعش مفعول فاعل است

لله بر د بان قاعده متحرک شد که حرف موقوف در وسط شعر اگر غیر وزن بعد باشد در تقطیع متحرک شود عام از یک حرفی از هر دو ساکن بود
زن باشد چنانکه در مثال مذکور است یا اول باشد دوم وزن باشد چون دیار و در و سپهر یا اول مد باشد دوم وزن باشد چون ایستادن و ایستادن
مفعول الاعداء بعد از مدیه بود و چون دوم ساکن ممکن نیست چه حرف مدیه آنکه حرف علت ساکن حرکت را قبلش موقوفی که
بما قبل آن هم ساکن است حرکت از کجا خواهد آمد که موقوفیت خواهد کرد و نقدان توافق حرکت را غیر مد و وزن لازم طلب نمیکردند و دوم را اگر
غیر وزن باشد که بعد از موقوف ساقط ینمایند چنانچه قرأ الزمان بدر جایی پای لفظ شتاب را در بیت قصیده جیسان طاهر از تقطیع دور کرد و بیت مذکور
بیت ساقی آن ظاهر بودی نقاب آورد و چون در باب مذکور در کتاب شتاب در پائین آمدن شتاب و در بحر بحرین است و در تقطیع شتاب باید از
نمناز که در قیام طبع را بقدرت در تقطیع موقوفی هم باید فاعل و کل کرده من و از انسان انداخت و همچنین هم در فاعل درین بیت فاعلی
نمناز یک مقام فاعل باشد و فاعل هم در فاعل و کل کرده من و از انسان انداخت و همچنین هم در فاعل درین بیت فاعلی
و این در کلام او بسیار واضح شده از جمله است **ه** ای نقاب وقت شعله جال نگاه **ه** عکس تو را کمتر رسد صریحاً بجاه **ه** و سبب اول است
که این بند خرج همین باد و است ادراک آن نمیتواند همین را بنمونه بخواند حاصلی هم درین معنی خطه بخورد و میگوید **ه** ای رنگ جان بهار این هم
بیرنگی هست **ه** خاک از مقدم تو خون شدن عادت دارد **ه** اما گاهی یاد هم در کلام این معنی می فرماید چنانکه ظهیری در تفسیر کلام
اول لایق است و خواه با قوت شریکی در سبب در اندیشه مندان **ه** ای فانی **ه** ای انسان **ه** ای نمون **ه** ای عارف **ه** ای مدبر **ه** ای پیکر **ه** ای
تا آخرین ساکن در ساقط ینمایند بلکه من در اندازند اگر چه اینهم غیر مناسب است کلام خود را از ادخال چنین محذور باید داشت و محذور اولی

نکته نام جان مثل فروت ساکن

مفاعیل فاع لات میشود و اعل وصل اگر مفعول نشود در تقطیع ساقط مینمایند چنانچه درین بیت و لم
 من از بیگانگان هرگز نمانم که با من هر چه کرد آن آشنا کرد و اگر مفعول نشود ساقط نگردد
 چنانچه درین مصرع ع من از دل و جان بنده جانانه شدم و دمای که دهر ساقط می شود
 دمای گریه و خنده و بسته و درفته و مانند آن گاهای ساقط و گاهای بجای یک حرف و گاهای بجای
 دو حرف می آید و مثال هر سه این بیت است فقیر کشته لب جانانه ام و ز آید جوان پیر
 شده پیانه ام و درین بیت دمای کشته بجای دو حرف در تقطیع می آید دمای جانانه ساقط
 و دمای لفظ شده در حساب یک حرف تقطیعش چنین است کشته ربیع فاعلاتن لی بی جان فاعلاتن
 نان ام فاعلن زاب حیوا فاعلاتن پر شده بی فاعلاتن مان ام فاعلن و او خواب و غور
 و خوش و غور شدید و مانند آن ساقط میشود همچنین داؤ تو وجود و او عطف در جای که مفعول
 نشود ساقط است و حرف شد و قائم مقام دو حرف است بالجمله چنانچه در تلفظ آید در تقطیع ساقط نگردد
خیابان چهارم در تفصیل اوزان بحر و مسئله آن نباید دانست که هر عیب که زحمت
 در ارکان او راه نیابد آنرا سالم گویند و اگر زحمت داشته باشد مزاحمت نماند و بحر سبب حاکم
 تنوع با نواع متعدده و شکل با اشکال مختلفه میگردد و ما از انجمله آنچه میان شعرا عجم متداول است
 بتفصیل مذکور سازیم پوشیده نماند که بحر دایره مختلفه و متعلقه را قدامت عجم اصلا استعمال
 نموده اند و از متاخرین اول مولوی جامی در بحره کامل شعر فارسی گفته و از آن باز این بحر
 در شعر عجم شیوع یافته و بحر سکه دایره دیگر در میان اینها شایع و متعمل است مگر بحر مقضب
 از دایره مشتبه که آنرا نیز به ندرت آورده اند و مقصود از شیوع در استعمال کثرت است پس اگر
 کسی بطول ندرت و شاف و در بحر مکرر و مکرر گفته باشد حکم مستقل بودن آن نمیتوان کرد
 مثل این حسنل که در بحر بسیط گفته شده فقیر آینه دم زنگر ز صفا تو آب شود ز شرم من
 لقای تو به بیت مذکور از بحر بسیط من مطوی مجنون مقطوع است در کن تغزلن مطوی
 و فاعلن مجنون مقطوع آمده مثل این بیت که در بحر طویل سالم گفته ام ز به بر جمال تو

جهانی تماشائی + ز لعل می آلودت نظرست و شیدائی + پس بجوری که نزد شعرا عجم
 منزوک است طویل و مدید و بسیط و داف و مقتضی است و استعمال اینان هرج و مرج و
 رتل و سرب و خفیف و ثقیل و مضارع و منصرف و متدارک و متقابل است و بجز کامل و غیر
 از سالم در فارسی نیافریده اند و بنای زحافات اورا در اجزای بیت درای طریق شعراست
 عرب گذشته چنانچه در هر موضع اشاره بان کرده شود و باین سبب اوزان اینها در شعر
 جا ما غیر اوزان عرب است و در بعضی جا ما مطابق بحر هزج شعراست عرب این بحر را
 مسدس و هزج استعمال کرده اند و قصه عجم شمن و مسدس آورده اند شمن را سالم و عزرا
 تیری آرند اما سدن را سالم نمی آرند و ص و ض ضرب این بحر را زیاده بر سه قسم نیافریده اند
 سالم یا مقصور یا محذوف مگر در اوزان رباعی چنانچه بجای خود مذکور شود اما در صدر و ابتدا
 و حشو آن زحافات بسیار می آید و اوزان بسیار ازان حاصل میشود هزج شمن سالم
 خاقانی گوید **تار آشک من هزج شکر در است پنهانی** + که هست راز ناخونی است
 با دلا و پیشانی + تقطیعش تار سی اسن مغایلن کن مشرب مغایلن شکر در شش مغایلن
 است پنهانی مغایلن انجم و در اینجا جمیع ارکان سالم آمده هزج شمن **اخریب**
مکفوف محذوف خاقانی گوید **در دی که مرا هست بر هم نفروشم** +
 گر عافیتش صرف دهم هم نفروشم + بر وزن **مغایلن مغایلن مغایلن** و در اینجا صدر و
 ابتدا **اخریب عرض** و ضرب محذوف و حشو مکفوف است هزج شمن **اخریب**
گفتی که بخاقانی وقتی شکری بخشم + بخشود نیم داند وقت است گرم بخشی + بر وزن
 مغفول مغایلن مغفول مغایلن و در اینجا صدر و ابتدا **اخریب عرض** و ضرب سالم و
 حشویک **رکن سالم آمده هزج شمن اشتر** + وقت را غنیمت دان هر قدر که توانی +
 حاصل از حیات ایجان این دم است تا دانی + بر وزن **مغایلن مغایلن** چهار
 بار است و در اینجا صدر و ابتدا **اشتر عرض** و ضرب سالم و یک حشویک جزو اشتر و

هزج شمن

اخریب یک رکن

یکجز و سالم آمده **نهرج مشن مکفوف مقصور محذوف** مولوی روم قدس سره
 فرماید **س** نهی باغ نهی رانغ که بتکلف زبالا + نهی صدر نهی بدربارک و تقاطع
 اینجا همه اجزاء مقصور آمده مگر عروض ضرب که محذوف و جزو ماقبل ضرب مکفوف است و تته
 اوزان نهرج مشن در رباعی مذکور شود **نهرج مسدس مقصور شیخ نظامی** گوید **س**
 سخن گوهر شد و گوینده خواص + بستنی در کف آید گوهر خاص + بر وزن مفاعیلن مفاعیلن
 مفاعیلن و درین وزن اختلاف عروض ضرب در قصر و حذف جائز است **نهرج مسدس**
آخرب مقبوض شیخ خاقانی گوید **س** هرغم که در آسمان حشر کرد است + غوغا بدول
 من آورد است + بر وزن مفعول مفاعیلن مفاعیلان و در اینجا صدر و ابتدا آخرب و عروض
 و ضرب مستیع و مشو مقبوض آمده و گاهی درین وزن زحان هم تغییر می یابد چنانچه درین بیت
 و له باد انش من ساخت و بر گاری + دانش بکراست و دهر نامرد است + اینجا صدر آخرب
 و ابتدا آخرم و عروض سالم و ضرب مستیع آمده و مشو مصرع اول مثل بیت سابق و مشو مصرع
 دوم اشتراست **نهرج مسدس آخرب مکفوف** انوری گوید **س** تا کار کس آن نیست
 که او خواهد + کارت بهمان یاد که آنخواهی + بر وزن مفعول مفاعیلن مفاعیلن و درین وزن
 اگر مشورا جای مکفوف و جانی مقصور آید جائز است **نهرج مسدس آخرب مقبوض**
 انوری گوید **س** چند آنکه مرگ است در دوزخ + دناستدن هر چند آن است + هر دو
 بر وزن مفعول مفاعیلن مفاعیلن می آید و ضرب درین شیخ است **نهرج مسدس آخرب**
مقبوض محذوف شیخ نظامی بیت از چهره و زلف پر بخت + در دامن اثر دماست
 بگفت + بر وزن مفعول مفاعیلن مفعولن + و اینجا صدر و ابتدا آخرب عروض و ضرب محذوف
 و مشو مقبوض است و درین وزن چندین زحان بجای یکدیگر می آید چنانچه درین بیت انوری
س ای زین نسل آهین سم + ای کوسن گوش خیران دم + بر وزن مفعولن
 مفعولن **نهرج مسدس** آنکه درین بیت عروض سالم و ضرب مستیع است و اینجا صدر و ابتدا آخرب عروض ضرب هر دو

نهرج مسدس آخرب مقبوض
 نهرج مسدس آخرب مقبوض

فاعلن فحولن میشود و در اینجا صدر و ایتدا احرم و عروض و ضرب محذوف و هشتم شتر آمده
 و درین بیت جای **ه** ای خاک تو تاج سربلبدان **و** محجون تو عقل هوشندان **و**
 اینجا عروض و ضرب مقصور و باقی مثل بیت اول است و درین بیت فقیر شیرین کاره کند
 چو بنیاد **و** صد مزدور آورد چو فرهاد **و** اینجا عروض و ضرب مقصور و باقی مطابق بیت دوم است
 و نکته درین وزن اینست که اگر صدر و ایتدا اخر بآید خوش قبولش خواهد بود و اگر اخرم
 آید خوشتر اشتراک خواهد بود و لا فیه عروض و ضرب یا مقصور خواهد آمد یا محذوف و این
 اختلاف زحافات را عوام سکنه شعر گویند بحر رجز دین بحر انصهای بحر اکثر مشن سالم
 استعمال کرده اند بخلاف شتر است عرب که مشن کمتر آورده اند و سس مرغ و نلث مثنی
 بیشتر و شعرای بحر سس این را هم نیاورده اند و همچنین مزاحفت از غیر از محجون و مطوی
 کمتر استعمال نموده اند رجز مشن سالم خاقانی گوید **ه** مرغان ماهی در وطن آسوده
 الا که من **و** بر من جهانی مردوزن بخنوده اند الا که تو **و** تقطیع من مرغان استغفلن **ه** در
 وطن مستغفلن آسوده **و** ان مستغفلن **و** لاک من مستغفلن **و** الت و اینجا چهار کلام سالم آمده
 و استاد عبدالواسع جلی رجز مشن سالم مضاعف آورده و بر شازده رکن ینا گفته و قصیده
 سبع درین وزن گفته این بیت از اینجا است **ه** دارم زبس نیزنگ او دل چون دمان
 تنگ او آه از دل چون سنگ او و زنا زو شتم و جنگ او **و** تاکی چو زیر چنگ او زاری کنم
 در چنگ او و ز عارض گلرنگ او چون گل دریده پیرهن **و** رجز مشن مطوی محجون
 خاقانی گوید **ه** خانه دل بچار حد و قف غم تو کرده ام **و** حد و فاهمین بود و ز صد پیر
 بر وزن مستغفلن مفاعلن چهار بار است و در اینجا یک رکن مطوی و یکی محجون آمده من اوله
 آخره و اگر چنین را بر طی مقدم آرند وزن چنین میشود **ه** فان کمان هر سحره بکوسه تو میگردد

بحر رجز

بحر مشن سالم

بحر مشن مطوی محجون

اله قولیه و شتر است بحر سس این را هم الت و سس آمده و شتر است بحر سس این را هم الت و سس آمده و شتر است بحر سس این را هم الت و سس آمده
 عیب تر از هر عیب است لایم بود که این را هم تبحر کمتر استعمال داخل کرده است **ه** شمشاد **ه** **ه**

چونست ره سوی توام بیام دوری نگریم و در نشی عکس بیت سابق است و در خبر ثمن
 مطوی مولوی روم قدس سره فرماید **م**رده بدم زنده شدم گریه بدم خنده شدم و
 دولت عشق آمد من و دولت پانده شدم و تقطیعش مقتلن شست بار است و در اینجا
 جمیع ارکان مطوی است رجز مسدس سالم **ا**ی از رخت ماه فلک گشته خجیل و
 پیش قدت سروهی پای بگل و تقطیعش شش مستفعلن تمام میشود و رجز مسدس
 مطوی **ا** در برم آن ماه نیاید نفس و شکوه ازان ماه مرا هست بس و در نشی
 شش مقتلن تمام میگردد و زحافاتی که شعری عرب درین بحر بکار برده اند مطبوع
 فارسیان نبوده اند احتمال نکرده اند بحر مل شعری عرب این بحر را نماند و در
 فصای عجم ثمن و مسدس آورده اند و عروض و ضرب درین بحر زو نغوزان عجم سالم نمی آید بلکه
 اکثر مخدوف مقصور یا مقطوع یا مشعش یا مسنن رمل ثمن مقصور امیر معزی گوید **ا**
 تاخران زخمیه کا فورگون بر کوه سار و مفرش زنگارگون بر دشتناز مرعزار و تقطیع
 چنین میشود تاخر از د فاعلاتن خیم ای کا فاعلاتن فورگو بر فاعلاتن کوه سار فاعلان انحر و نجا
 عروض و ضرب مقصور و باقی اجزا سالم آمده رمل ثمن مخدوف مضری گوید **ا**
 روی او ماه است اگر بر ماه مشک افشان بود و قد اوسر و است اگر بر بردارستان بود
 و در اینجا عروض و ضرب مخدوف و باقی شل بیت سابق است رمل ثمن مشکول
 خاقانی گوید **ا** غلامی تو را را خبر از جهان بر آمد و اگر سه زلف کم کن کره فرست اما
 بردن فعلات فاعلاتن چهار بار است و در اینجا یک بحر مشکول و یک بحر و سالم ترمیم آمده
 رمل ثمن مخبون مقصور و نواجیه حافظ فرماید **ا** یکم هر نفس از دست فراق فریاد و
ا گر ناله زارم نرساند تو باد و بر وزن فاعلاتن فعلاتن فعلان و در اینجا عروض مشعش
 مقصور و ضرب مخبون مقصور و مشوبون و صدر و ابتدا سالم آمده و درین بیت بابا فغانی
ا این که از وصل توام غم نخیز مقصود شکفت و گل آن است که با غایت ساخته ام

پیشین

مخفی

مخفی

مخفی

مخفی

مخفی

مخفی

مخفی

مخفی

مخفی

مخفی

مخفی

مخفی

مخفی

مخفی

عروض مقصور و ضرب محذوف و باتنی مثل بیت سابق است رمل شمن مخبون مقطوع
 مرزا صائب گوید عاشق از طعنه آغیار چه برآورد و آتش از سوزنش خار چه برآورد
 تقطیعش مثل بیت سابق است مگر عروض و ضرب که مقطوع آمده بر وزن فعلن بسکون عین
 رمل شمن مخبون شیخ سعدی گوید مردمان عیب کنندم که چرا دل تو دادم باید
 اول تو گفتن که چنین خوب چرانی بد بر وزن فعلاتن هشت بار مگر صدر و ابتدا که سالم آمده
 و بعضی از فصحاء عجم این وزن را بر شانزده جزو گذاشته اند یعنی شمن را مصداق کرده اند
 چنانچه خواجه عسکری گفته سه رنگ رخسار و درگون دخت و قد و عارض و
 خال بت ای سرو پری روی من به شفق و کوکب شام و سحر و طوبی و گلزار بهشت
 و بلال و طرب چشمه کوثر تقطیعش شانزده فعلاتن تمام میشود از آن جمله صدر فاعلاتن آمده
 و این وزن را عوام هندوستان بحر طویل گویند رمل مسدس مخبون شش مقصور
 اندری گفته سه روی عیش و طربستان است روز بازار گل و ریحان است
 بر وزن فاعلاتن فعلاتن بسکون عین و دیگر زحافات در اوزان رمل مسدس مثل
 شمن است که شرح داده شد و آهاده آن تحسین حاصل است بحر سریع سالم این بحر را
 هیچ یک از شعرا عرب و عجم استعمال کرده اند و فارسیان عروض و ضرب این بحر را کمتر
 مطوی موقوف یا مکسوف آورده اند و بحر مسدس اختیار کرده سریع مطوی موقوف
 شیخ نظامی گوید شیر گله داشت که چون بوگرفت به سایه خورشید برآه گرفت
 تقطیعش چنین میشود شیر گله مقتول و آتش که چو مقتول بوگرفت فاعلاتن الخم و در اینجا
 عروض و ضرب مطوی موقوف و باتنی مطوی آمده سریع مطوی مکسوف مولوی جامی

له قوله و باتنی مثل بیت سابق الخم درین عبارت تسلیح است چه در بیت سابق ابتدا رمل و در اینجا مخبون است همچنین در بیان این
 بحر نیز شش افزون است و شش و سه بر وزن فعلاتن هشت بار الخم درین شعر صدر و ابتدا سالم است پس وزن فعلاتن
 هشت بار طویله خواهد شد و شش فاعلاتن فعلاتن فعلاتن ست و دیار ۱۲ شمتاد *

رمل شمن مخبون مقطوع

رمل مسدس مخبون شش مقصور بحر طویل

مطوی موقوف

رمل مطوی مکسوف

فرماید **۵** شیر خدا شاه ولایت علی **۶** صیقلی شرک خفی و علی **۷** بر وزن مفتعلن مفتعلن
 فاعلن و در اینجا عروض و ضرب مطوی مکسوف و باقی مطوی آمده خاقانی حلقه اگر کم شود
 از زلف تو **۸** حاتم جم خوابی تا و ان آن **۹** وزن مصرع اول مفتعلن مفتعلن فاعلن و
 مصرع ثانی مفتعلن مفعولن فاعلات آمده و یک رکن جشود درین مصرع مقطوع و ضرب مطوی
 موقوف آمده و باقی مثل بیت سابق است و این تغییر زحمت را عوام سگته شعر خوانند و چنانچه درین
 بیت و له قمری از دوستان خاموش گشت **۱۰** فاخته از لکن فرو ایستاده **۱۱** وزن مصرع اول
 مفعولن مفعولن فاعلات و مصرع ثانی بر وزن مفتعلن مفتعلن فاعلات آمده و سیرج مطوی
 مقطوع مجدوع **۱۲** ای گل رویت سبیل خیز **۱۳** حلقه زلفت آتش نیز بر وزن مفتعلن
 مفعولن فاع و در اینجا صدر و ابتدا مطوی و عروض و ضرب مجدوع و جشود مقطوع آمده و درین
 وزن گاهی مکسوف بجای مقطوع و مخور بجای مجدوع آرند چنانچه درین بیت فیکر
 یغ بکف از ناز بیا تا نشده عمرم سپری **۱۴** بر وزن مفتعلن مستقبل نع سیرج مخبول مکسوف
۱۵ ای نازنین در کوی ما گذر کن **۱۶** ای مدحین بر روی ما نظر کن **۱۷** بر وزن مستفعلن
 مستفعلن فاعلن و در اینجا عروض و ضرب مخبول مکسوف و باقی سالم آمده و این وزن را
 فارسی مستعمل نیست بجز منسرح سالم این بحر نیز شش **۱۸** عرب و عجم ترک کرده اند و بجز
 مشن نیارده اند و عجم سدش را کمتر استعمال نموده اند و سر و ض ضرب را بوقوف
 می آرند یا مکسوف یا مجدوع یا مخور منسرح مشمن مطوی مکسوف موقوف انوزنی
۱۹ نوش لب لعل تو تمیت شک شکست **۲۰** چین سر زلف تو رونق عیش شکست لطف عیش
 چنین بشود و نوش لبی مفتعلن لعل تو فاعلن تمیت شک مفتعلن که شکست فاعلات الخ
 و در اینجا رکن مستفعلن همه با مطوی آمده و رکن مفعولات در سر و ض ضرب مطوی موقوف
 و در جشود مطوی مکسوف آمده منسرح مشمن مطوی موقوف مکسوف خاقانی
۲۱ عشق بفیض دپای بر بنط کبریا **۲۲** بر دیدست نیست هستی ما از ما **۲۳** بر وزن مفتعلن فاعلات

نسخه شرح منظوم کسوف موقوف بحضرت سالم بن محمد بن کسوف - شرح منظوم منظوم مجدوع

نسخه شرح منظوم کسوف موقوف بحضرت سالم بن محمد بن کسوف

مقتلن فاعلن و این عکس بیت اول است قابل و در حسن مطلع این قصیده زجات را تغییر
 داده و گفته گیرم چون گل نه ساخته نوین لباس + کم ز نقشه لباسش دوخته نیلی و طایفه
 صدر درین بیت مقطوع آمده و باقی مثل مطلع مذکور است و درین وزن تغییر ز جانی عجیب
 از سحر و سحر سلمان دیده شد درین سه بیت که از یک قصیده است مسعود سعد
 هر که ثنائی ترا حد و نهایت نهاد + بحر فلک را بجهت میان و کران + بنغم اندر نشاند
 ز جگر برگزشت + حد کشیده حمام نوک زدوده نشان + چنان قناد این دران چو چا
 در برگ گل + چنان گذشت آن اوزین چو سوزان از پریان + بیت اول منشرح
 مطوی موقوف است بر وزن مقتلن فاعلن مقتلن فاعلات و بیت دوم نیز همین وزن
 است مگر صدر آن که مجنون آمده نه مطوی و مصرع اولش بر وزن مفاعلن فاعلات
 مقتلن فاعلات و مصرع دوم بدستور بیت اول است اما در بیت سوم رکن مستفعلن همه جا
 مجنون آمده و وزن اینست مفاعلن فاعلات مفاعلن فاعلات منشرح مثنی مطوی
 مجدوع فا قافی گوید بافتن ریمان نه معجزه باشد + معجزه او دین که آهین با
 بر وزن مقتلن فاعلات مقتلن فاع و در اینجا عروض منخور و ضرب مجدوع آمده و باقی اجزا
 مطوی منشرح مسدس مطوی مثالش شاه جهان باد تا زمانه بود و ذکر کرش

فصل در بیان
 منشرح مسدس

له قوله نیلی و طایفه و پائمال کردن و کبر داد و بهره در آخر بای موقوف چهارم که بر مخرج و غیر آن نیز از
 و بعضی بیشتر و نالین لباس از غرض آمده و باقی مثل مطلع مذکور درین مقام است چه در مطلع موقوف
 و عروض و ضرب کموت است و درین بیت منشرح مصرع اول کموت و عروض موقوف و منشرح مصرع ثانی موقوف و منشرح
 کموت است از محمد عبدالاحد ششاد و بیت اول منشرح از درین مقام اختصاص دارد و در این بیت چنان باید
 بیت اول منشرح مثنی مطوی کموت موقوف است مصرع اول بر وزن مقتلن فاعلن مقتلن فاعلات و دوم بر وزن
 مقتلن فاعلات مقتلن فاعلات و در بیت دوم صدر مجنون مصرع اولش بر وزن مفاعلن فاعلات مقتلن فاعلات مصرع
 دوم بدستور مصرع دوم بیت اول است و در بیت سوم رکن مستفعلن همه جا مجنون آمده مصرع اول بر وزن مفاعلن فاعلات
 مفاعلن فاعلن مصرع دوم بر وزن مفاعلن فاعلات مفاعلن فاعلات از محمد عبدالاحد ششاد و بیت اول منشرح از درین مقام
 تقطیع چنین میشود بافتن ریمان نه معجزه باشد معجزه او دین که آهین بافتن ریمان نه معجزه باشد

خلق شادمان بود و بر وزن مفتعلن فاعلات مفتعلن و در اینجا همه اجزا مطوی آمده مصرع
 مسدس مطوی مقطوع ^{علی خاوردن فاعلات مفتعلن} بسکه بویت اسیر شد جانم و اگر بگذاری گرخت تو انجم
 بر وزن مفتعلن فاعلات مفعول و در اینجا عرض و ضرب مقطوع و بانی مطوی آمده و این
 و در وزن نزو شعر عجم کثر متعل است بحر مضارع سالم این بحر نیز یک از اشعار
 عرب و عجم نیارده اند و درین بحر جنس و شکل را بحال نیست بحیث آنکه فاع لاتن و مفعول
 مفروق دارد و جنین عبارت از انقطاع ساکن سببی است و میان یا و ذن مفاعیلن
 درین بحر مرا قبه است یعنی ثبوت و سقوط هر دو متجاوئ نیست مضارع مثنی اُخرب
 خاقانی گوید از تو و فانیاید دانی که نیک و نام ^{باید خواند} و ذن جفا نخیزد دانم که نیک طانی
 تقطیع چنین میشود از تو و مفعول فانیاید فاع لاتن دانی که مفعول نیک و نام فاع لاتن
 انجم و در اینجا کن مفاعیلن اُخرب آمده دفاع لاتن سالم و حکیم خاقانی در مطلع و دیگر اشعار
 این غزل زحافات را تیز داده و آن امنیت و له کردی غمت با ما عهدی چنانکه دانی
 ماند یا نکه بر سر آن عهد خود نمائی و از خون من نواله فرستی برای سحران ^{باید خواند} و یکره بخوان
 و صلح ناکرده میبانی و در مصرع ثانی مطلع و مصرع اول از بیت دوم خوشگفوت آمده و یک
 هر دو بیت مثل بیت سابق است مضارع مثنی اُخرب مکفوف مقصور پس مغزی
 گوید گفتیم مرا سه بوسه ده ای ماه مهربان و گفتا که ماه بوسه کرداد در جهان و بر وزن
 مفعول فاعلات متاعیل فاع لاتن و در اینجا صدر و ابتدا اُخرب خوشگفوت عروض و
 ضرب مقصور آمده و درین بیت و له از پائی او بعینه شود و در بساط و در دست او خلق شود

له قول بانی مطوی آمده الم خوشگفوت موقوف است زیرا کردی گرخت ویت اسیر کردن فاعلات بسکن تا بیت
 پس درین وزن قید موقوف هم نداده کردن است ۱۲ محمد عبدالاحد شمشاد و له قول در مصرع ثانی مطلع انجم
 مصرع ثانی مطلع چنین است ماند به مفعول که بر فاعلات را عهد مفاعیل خد نمائی فاعلاتن و قطع مصرع اول از
 بدینگونه است از خون مفعول من نواله فاعلات فرستی به مفاعیل اسی سحران فاعلات خوشگفوت مکفوف آمده تا
 در عروض فاعلات مقصور است و عروض بیت سابق فاع لاتن سالم پس ماثلت کجا ۱۲ محمد عبدالاحد شمشاد

مثنی اُخرب

نزدیک

مثنی اُخرب

مثنی اُخرب

در گن * عرض مقصور و ضرب مخدوم و باقی مثل بیت سابق است و بدین بیت انوری
نام شب از حقیقه ایام بستر و از رای تو جازت یابد که آفتاب به مصرع اول بوزن

مفعول فاعل لات متاعیل فاعل کن و مصرع دوم بروزن مفعول فاعل لاتن مفعول فاعل لان آمده و اول آخرب مفعول محذوف است و دوم آخرب مقصور مضارع شمن مکشوف مقصور

گر آن طره هست مشک با چون نداد بوسه و در آن چهره هست ماه چرا در کشید روئے
بر فتنه معانیل فاع لان چهار بار و درینجا رکن معانیل بکفوف در کن فاع لان مقصود

و انچه شده مضارع مصدر استخرپ مفعول انوری گویند ناملك جهان را مدار
باشد و فرماده آن شهر یار باشد و بروزن مفعول متقابل فاعل لاتن در اینجا یک ركن

فایع لان ازل من در حو لم تنده و درین بیت خاقانی که در جویدر خود گفته ے
هم طبع او چو تیره خراشنده * هم غوی او برنده چو مشارش * یک کن فاع لان ازل

[illegible]

درین روز منقول مغایل فاع لان و دره بخا صدر و ابتدا آخرب و نحو مکون ع و من

شمن را چون سگسل غایب از قاع لادن بجزویم میگذرد از منافین بجزوشت و این
 مرد عرب اکثر مسکس و مریج آورده اند و فرسای عمر غمرازشنم ناورد و اندودن

خوبیل در محال نیست بجهت آنکه ساکن چهارش از وید و مروت است نه از سب و دورین

آسمان جبین تو بود ملک ز سره فروید زمین تو بود قطیض جبین می شود
اسکله مغایعلن که همی ۱۱ غلاتن ساجی مغایعلن نت بود غلاتن انم دور بجا همه اجزا

بیت میخون مجنون

ضعیف مسدس مخنون بحر خفیف

مجنون آمده محبت شمن مجنون مقصور خاقانی گوید بر همان نشوم و رشوم بوفاک
 همین دم کمان نخورم و در خورم بکوه گياه بر وزن مفاعیلن فعلاتن مفاعیلن فعلاتن
 دوباره در اینجا عروض و ضرب مجنون مقصور و باقی مثل بیت سابق است درین وزن
 گاهی خبری در شعث آرنده و گاهی عسرون مخدوف و ضرب مقصور یا بالعکس آرنده چنانچه
 درین بیت جمال الدین عبدالرزاق نماند تیسکه در ترکش قضا که فلک دسوی دلم
 بسر انگشت امتحان نکشود و وزن مصرع اول مفاعیلن مفعولن مفاعیلن فعلن مصرع ثانی بر وزن
 مفاعیلن فعلاتن مفاعیلن فعلاتن آمده و گاهی عروض یا ضرب یا هر دو درین وزن مقطوع
 آرنده چنانچه درین بیت و که بدان صفت که بود در پلور لعل ناب بدان صفت که بود
 آب بر میان آتش و در اینجا ضرب مقطوع آمده و باقی مجنون و مقصور است و درین بیت
 عنصری بیت هندو ز لشکریان راز خون مردان شان دسم ستوران لعل است و تنها حملا
 وزن مصرع اول مفاعیلن فعلاتن مفاعیلن فعلاتن لبکون عین و مصرع دوم بر وزن مفاعیلن
 مفعولن مفاعیلن فعلن لبکون عین آمده و در اینجا عروض شعث مقصور و ضرب مقطوع و
 صدر و ابتدا و هر دو مصرع مجنون و در شش مصرع دوم یک خبر و مجنون و یک بر شش
 آمده و دستگاه این بحر در فارسی زیاده برین نیست بحر خفیف و این بحر را شعر اعجم
 غیر از مسدس نیاد و ده اند و صدر و ابتدا و شش یا سالم یا مخنون می آید یا مسدس و عسرون
 و ضربش گاهی مقصور یا مخدوف و گاهی شعث و گاهی مقطوع و گاهی مجنون آرنده و درین بحر
 نیز مطوی و مجنون نمی آید همان علت که در بحر محبت گفته شد خفیف مسدس مجنون
 ایضا بوسه زن زن در او را و در نزد لب چو شکوه را با تقطیعش چنین میشود اسی صبا
 بو فاعلاتن سرن زن مفاعیلن و را و فاعلاتن الخ و در اینجا صدر و ابتدا سالم و باقی مجنون آمده

طه قوله همین الخ همین لفتح میم و کسر یاوی معروف در عربی بمعنی سست و ضعیف و مجازا بمعنی فقیر
 و خوار ۱۲ ع قوله دم الخ دم بالفتح و تخفیف میم در عربی بمعنی خون و در فارسی بمعنی نفس و این شعر
 و فریب و مکر و جبرعه و اندک از اب و غیره ۱۳ ع

خفیف مسدس مخجون مشعث مقصور حکیم سنائی قدس سره در منقبت سید اوصیا
 علیه السلام گفته هم نبی را وصی و هم داماد و چشم پیغمبر از جانش نشاد و بر وزن
 فاعلان مفاعیلن فعلا ن و در اینجا صدر و ابتدا سالم و مشجون و عرض و ضرب مشعث
 مقصور آمده و درین بیت خاقانی چون کنم چون بگستان امید دیده ام را نصیب
 خارا فناد و عرض مخجون مقصور و ضرب مشعث مقصور آمده و باقی مثل بیت سابق است و
 تشیث در عرض و ضرب این بحر کثیر الوقوع است خفیف مسدس مخجون مقطوع
 حکیم سنائی فرماید اگر نداری کلام دستورست که بر دناست از سر دور و بر وزن فاعلان
 مفاعیلن فعلا ن سبکون عین و درین بیت صدر سالم و مشو و ابتدا مخجون و عرض و ضرب
 مقطوع آمده بحر مقتضب و ازین بحر غیر از یک وزن مطبوع شعراست عجم نیست و
 آن اینست سر و گذار منی فصل نوبهار منی من اگر چه تنگ توام عز و تنخار منی
 تقطیعش چنین میشود سر و کلم فاعلات دار منی متعلق فصل نوب فاعلات دار منی متعلق الیم
 و در اینجا جمیع اجزای مطوی آمده بحر کامل قدای شعری عجم درین بحر اصلا شعر نگفته اند مگر از
 قدما ایسر خرد و دهلوی و از متأخرین مولوی جامی ابتدا نموده و بعده از بعضی دیگر نیز
 غزل درین بحر گفته اند و غیر از شمن سالم اختیار نکرده اند جامی زخند نگهائی حقای اوده
 خوشم که هنوز ازان و ندلم نکرده یکے گذر ز قفای آن دگر رسد و ارقم حروف و
 و مسدس این بحر را نیز گفته فقیر صفا خیالت را چه شد که بماند و آلفته و خجلم ز دخت کز
 و قاسم گذاردت و بر وزن مفاعیلن متعلقن چهار بار و در اینجا یک کن سالم و یکے مضمر
 علی الترتیب آمده کامل مسدس مضمر مذال فقیر گوید چه عیان شوی آسایم روح
 و روان و چه نهان شوی از جان من خیزد فغان و بر وزن مفاعیلن متعلقن متعلقان
 و در اینجا صدر و ابتدا سالم و عرض و ضرب مذال و مشو مضمر آمده بحر متقارب این بحر را
 شعرای عجم بسیار استعمال کرده اند و سالم و مشو و فغان و زلف با نوبع زعافات آورده اند اما غیر از

خفیف مسدس مخجون مشعث مقصور
 بخون مقطوع

بحر مقتضب

بحر کامل

کامل مضمر مذال

بحر متقارب

ششمین
تتکار
مقصود

ششمین
تتکار
مقصود

ششمین
تتکار
مقصود

ششمین
تتکار
مقصود

ششمین
تتکار
مقصود

مشمین اختیار نموده و عروض و ضرب این را با سالم یا مقصور یا محذوف آورده اند متعارف
 مشمن یعنی ششمین مرتبه نیامده زیرا که در بیان نصف اتم می شود و لا جای واقع درین چهار شانزده رکن را کرده اند و متعارف
 مشمن سالم محقق بخاری گوید سه وزن گردد از فعل سپان مغزل و هو اگر دو از گردد
 میدان مغیر و تقطیعش چنین میشود وزن گرهولن و دوازده فحولن ل سپان فحولن مغزل فحولن الخ
 و در اینجا همه اركان سالم آمده متقارب مشمن مقصور حکیم اسدی طوسی گوید سه بیک چشم زد
 از دل سنگ سخت و بلعجز در آورد و بر درخت و بر وزن فحولن فحولن فحولن و در اینجا
 عروض و ضرب مقصور و باقی سالم آمده متقارب مشمن محذوف حکیم مذکور گوید سه
 عروضی ست می شادی آیین او و که باید خرد و او کابین او و بر وزن فحولن فحولن
 فحولن فعل و در اینجا عروض و ضرب محذوف و باقی سالم آمده متقارب مشمن اتم می ریزی
 اریتمانی گوید سه توان گذاشتن آسان از آن کو و گل تا بگردن گل تا باز نو و بر وزن
 فحولن فحولن چهار بار و در اینجا یک جزو اتم و یک سالم تریب آمده متقارب مشمن مقبوض
 اتم مولوی جامی این وزن را بر شانزده رکن بنا نهاده سه زهی جمال تو قبله جان
 حیرم کوس تو کعبه دل و فان سجده ایا یک سجده و ان سینا ایا یک شمع و بر وزن فحولن
 فحولن هشت بار و در اینجا یک رکن مقبوض و یک اتم تریب آمده و بیت شمنش این است
 سه زرد و بخت چه چاره سازم و چو شمع دور از تو میگذام و و تسبیح را در عرض و صر
 این بحر اکثری آرند و نوعی دیگر ازین وزن است که یک رکن اتم مقبوض و یک سالم
 تریب یارند و بعضی از شعرا سه عجم این را شانزده جزو بنا گذاشته اند چنانچه لا ششم
 کاشی غزل درین وزن گفته و این بیت از غزل را تم حروف است که در جواب او گفته
 فقیر زلف دلاویز بر مهر رویت تیره شب است و آتش موسی و جامه صبرم در کف شفت
 سه توله بیک چشم زد الخ یعنی در یک چشم وزن از سنگ سخت بسبب مجزیه درخت و بر آورد و آتش شد و سه توله و نوع دیگر
 ازین وزن است الخ اگر در فحولن قبض را با خرم جمع نمایند فحولن نقول فعل بعظم لام سیانند این تغییر لازم میگویند چنانچه
 خود مصنف در تقسیم خرم بیان نموده پس و در اینجا جامی اتم مقبوض صرف اتم کفایت میکند و مثال هم موافق قاعده نیست زیرا که
 ازلف دلاویز بر وزن فحولن فحولن است و بر وزن فحولن فحولن سالم ۱۲ آتش شد و

ساخته ولین تله بجز ترکیب آن بهم رسانیده اول متعاقبت دوم متعاقباتن و چون غور
 کرده شود متعاقبتن دو فعلن بکسر عین است و متعاقباتن دو فعلن بسکون عین و اول
 بجز متدارک بخون است و دوم مقطوع چنانچه شرح آن تفصیل مذکور شده نیایان پنجم
 در بیان اوزان رباعی - بیاید دانست که رباعی را شعرا سه عجم اختراع نموده اند و از آنرا
 و دو بیت نیز نامند و رباعی بجز در بحر هزج نمی آید و نه زحان در بحر مبرور و دوزن
 زحان بست و چهار وزن بهم میرسد اما زحان فاشن خرم و خرب و قبض و کف و شتم و جیت
 و شتر و شتر و اجتماع خرم و هتم است و در کن مفاعیلن آخر مفعولن میشود و آخر مفعولن و
 مقبوض مفاعیلن و مقبوض مفاعیلن بضم لام و هتم فاعیلن بوقف لام و محبوب فعل بوقف
 و ابتر منع و ابتر فاعیلن و از اجتماع خرم و هتم فاعیلن میماند اما از جمله بست و چهار وزن
 رباعی دوازده وزن است که صدر و ابتر است آن آخر بے آید و در دوازده وزن
 دیگر صدر و ابتر آخر بے آید اما از دوازده وزن آخر بے است که یکجز خوشو
 مقبوض و یکے سالم باشد و عرض و ضرب و ضرب اتم آید و دوم آنکه یکجز خوشو مقبوض و یکی
 سالم آید و عرض و ضرب مثل اول باشد و سوم آنکه هر دو جز خوشو مقبوض آرند و عرض و ضرب
 محبوب چهارم آنکه یکجز خوشو سالم و یکے آخر آرند و عرض و ضرب مثل اول باشد پنجم آنکه خوشو
 مثل اول و عرض و ضرب ابتر آرند ششم آنکه خوشو مثل دوم و عرض و ضرب مثل اول باشد و هفتم آنکه
 یکجز خوشو سالم و یکی آخر باشد و عرض و ضرب اتم هفتم آنکه خوشو مثل چهارم و عرض و ضرب
 ابتر باشد هشتم آنکه خوشو یک جز سالم و یکے آخر و عرض و ضرب محبوب باشد و نهم آنکه خوشو
 بود و عرض و ضرب اتم یا دهم آنکه خوشو مقبوض و مقبوض باشد و عرض و ضرب اتم دوازدهم
 آنکه خوشو یا دهم و عرض و ضرب محبوب باشد و اما از جمله دوازده وزن دیگر که صدر و ابتر
 آن آخر می آید یکے است که یکجز و ابتر و یکے سالم و عرض و ضرب اتم باشد و دوم آنکه یکجز
 خوشو و یکی سالم و عرض و ضرب مثل اول باشد و سوم آنکه یکجز و ابتر و یکی مقبوض و عرض و

در بیان اوزان رباعی

بیش از من در مانده چو نیست + آن به که نوازیم قوای بنده نواز + و له ای آنکه نمودیم جزا
 زار + از کوه غمت بر دل تنگ صدیار + خواهم که به پیش تو بگویم غم دل + چون چاره من بر تو بود
 دشوار + و اما رباعیات اندازان آخرم اینست سه بحرانت خون بسی مراد دل کرد + و دانده
 در سینه من منزل کرد + دیگر تا کی فزایم محنت و غم + کس هرگز این سختی بایدل کرد و له
 یار آید یار آید یار آید + بنشین بنشین بنشین تا کی + یکساعت زان ماهین دور بشین
 تا یابی از جام لب لعلش می + و له جان دادم در راه دفائی صنی + دل کردم قربانش
 بے بیش و کمی + از دستم کار اگر نیاید چه غم هست + در دیده و دل بس است سوزی دنی +
 و درین موقت فن عروض پیرایه اتمام یافت و الحمد لله اولاً و آخراً الحمد لله الرابعه
 فی علم القوافی قافیه عبارت است از چند حرفی معین که آزاد را در آخر مصرع یا آخر هر بیت
 در الفاظ مختلفه مکرر می آرند و حروف مذکور در مطلق قصیده و غزل و در ابیات غزلی
 آخر هر مصرع واقع میشود و در قطعه و باقی ابیات قصیده و غزل آخر هر بیت می آید و صد
 قافیه از حرف آخر بیت است تا ساکن اول که در مقابل او باشد و تحریر که تا قبل این ساکن
 باشد نیز داخل در حروف قافیه است چنانچه درین بیت حکیم سنائی بکرم کامل و دریم
 مائل + جبل شان پیش علم شان مائل + میم مائل و حای جال نیز داخل در حرف مذکور است
 و در این معلوم خواهد شد و این قول طریقی است و در حقش بر آنست که کلمه آخر بیت تمام
 و در این قافیه است و بعضی ردی تنها را قافیه می خوانند و این قول که چه دهمی دارد اما خالی
 له قول در دیده دل این درینجا و درین وزن مفعول آخرب است نه خرم پس موزون بر وزن از دانه آخرم و صدر رشد فی نیست
 از تقطیع معلوم میشود که این مصرع موزون بر وزن دوازدهم از دانه آخر آخرب صدر است که موزونش در رباعیات و از
 مذکور گذشت باز وزن سوم دانه مذکور در موزون ماند و موزون وزن دوازدهم از دانه آخرم صدر در رباعیات
 دانه آخر آخرب صدر و علم آهشت و له قول در آخر مصرع آهشت و در آخر مصرع یا بیت یا چیزی که بشنود از آن مصرع و در بیت
 تا تقریب هذا قوافی حروف را نیز شامل گردد زیرا که در قوافی هر حرف آخر مصرع و بیت در وقت میشود تا قافیه آهشت و له
 قول در الفاظ مختلفه اسم بحسب لفظ و معنی معاً چنانکه در لفظ خاور و باور بحسب لفظ تنها چون قافیه زبان و لسان یا بحسب
 معنی تنها چنانچه در قافیه باز میخیزد یا در دیگر و باز معنی جا و در حروف ۱۲ شمشاد + + +

احده فی القوافی
 احده فی القوافی

و مجهول می آید معروف است که ضمه ماقبل و او و کسره ماقبل یا اشباع داشته باشد مثل دور
 و پور و وید و چکید و مجهول است که بی اشباع باشد مثل زور و کور و بید و امید و جمع میان معروف
 و مجهول زو و قدما و متاخرین جائز است چنانچه درین بیت حکم سنائی با وجود مثل نل پذیر آید
 یکم آمد و یکم دیر آمد و کسره ماقبل یا در لفظ پذیر معروف و در لفظ دیر مجهول است و درین
 و له یکبار آب و گل ز شوقش عور و لغبت چشم و دل ز کنهش کور و ضمه معروف است و ضمه
 کور مجهول و درین ابیات ظهوری عشق آورده درستین مرا و کندی عقل کردتین مرا و
 خلوت خاص حسن و عشق نگر که بیرون کرده اند نیز مرا و خوش ظهوری بنجام جوشیه با
 کرده در غورگی نویر مرا و کسره لفظ ستین و تین مجهول و کسره لفظ تیر و میر معروف است و علم
 از غمش شهر و کوه پر شور است و میکند منع زایم زور است و چه قدر لب ناله نزدیک است
 دل ز طاق صد آن قدر دور است و ضمه لفظ شور و زور مجهول و ضمه لفظ دور معروف است
 و الفی را که با ماله یای روف سازند معروف نمی آید چنانچه درین بیت سنائی
 خلعت کان تراست همچو چنبر و بیتا ندبر و زرتا خنبر و اما حرف قید حرفی است ساکن
 غیر روف که بی فاصله قبل از روی آید پس غیر از حروف مد هر ساکنی که بی فاصله از روی آید
 از ترا حرف قید نامند مثل قافیه درو و سرد و آبر و صبر و فتم و شتم و وجد و زهد و زرم و زرم و زرم
 و شتم و حشر و نشر و قهر و نصر و عقل و نقل و فکر و ذکر و علم و حلم و دأمر و نشر و ننگ

در همه آریا نیان حال همه و او دیای مجهولین و یا و معروف است همانند ایشان مجهولین و بگوید ندارد و
 از اینجا است که در کلام ایشان هزار جا قافیه گویا زور و دیر یا تیر ویده باشی با جمله مجهولین اختلاف روف نزد پسینان چیست
 نیست تا بهیت چه رسد آری و در بعضی تقدیر بعضی الفاظ بود و یا مجهولین بود و درین جهت مجهولین اختلاف روف از عروب
 شمرند و مولانا جامی در هم اشباع مستند و مجهول و اعیبی نوشته عروضا ن خنده زند کوی خوشش است که آن
 کرده است به من نه تنها خفا هم این فرمان شهر آشوب را و کیست در شهر آنکه خوانا نیست و خوب را و بخیر از آنکه خوان
 عصر جای بخیر خراسان آشوب از او و مجهول بود و معروف غیر یافته بود و مولانا در تعلیق آن با خوب مضاعف نه پنداشت و تا بهی سخن
 این افاده حلق اشعر و ضیان است اما کسانیکه سیر کلام متاخرین کرده اند یکسره اندک ایشان جمیع اشباع مستند و مجهولان که
 پس نظیر هم فارسی پیروی پاریان حال کردنی است نه تعلیم و ضیان ۱۲ از اذه الاغلاط موله مولی محمد فیض الرحمن

و تنگ و شهر و شهر و اختلاط حرف قید جائز است چنانچه صاحب گلشن را از گوید
 همه دانند کین کس در همه عمر و نکرده هیچ قصد گفتن شعر و و باید که درین حال
 قرب مخرج را رعایت نمایند چنانچه درین بیت سعدی چه مصر و چه شام و چه بر و چه بحر
 همه روستایند و شیراز شهر و اما حرف تائیس الف ماکن است که قبل از روی آید و میان
 او و روی یک متحرک واسطه باشد و آن متحرک را و خیل گویند مثل خاور و یاور و مائل و سائل
 و تسایل و تجامل و اختلاط و خیل جواز دارد و تائیس در قافیه از قبیل لزوم مالا یلزم است
 چه اگر التزام آن نمایند خاور را با گوهر و مائل را بادل و تسایل با بلبل قافیه میتوان کرد
 چنانچه در حدیقه دوم اشعاری باین معنی کرده شد اما حرف وصل بی فاصله بعد از روی
 می آید چنانچه حرف یا درین بیت سنائی با چو شمع آنکه را نماند منی و در تو خند
 چو گردنش بزنی و حرف ما درین بیت وله لاله غافل تو ای بنده و دل سیه عمر
 کوته و خنده و حرف وصل در کشته یای تکلم یا مصدری یا تکلیری یا خطابی و هم ضمیر تکلم
 و تائیس مخاطب و شین ضمیر غائب و تائیس مضمیر آخر کلمه مثل تاله و تاله و تون مصدری مثل بدین
 و شنیدن) میباشد و اما خروج حرفی است که بی فاصله بعد وصل آید مثل میم در لفظ بردیم
 و خور و یم و یا در لفظ دیدم و چیدم و تا در لفظ دیدت و شنیدت و اما مزید حرفی است
 که بی فصل بعد از خروج آید مثل بر و میس و خور و میس و مثل یا درین بیت عنصری
 باغ اگر بر چرخ بودی لاله بودی شستری و چرخ اگر در باغ بودی گلشن جزا هستی
 از گل سوری ندانستی کسی عیوق را و این اگر خشنده بودی و آن اگر بویا هستی و اما تائیس
 حرفی است که بی فاصله بعد از مزید آید مثل شین در بر و میس و خور و میس و آنچه بعد از تائیس آید

له دانستی است که عروضیان در باب اختلاف حرف قید مختلف الاقوال اند و حق تحقیق آن است که در غنزل و
 امثال آن چه نزد متقدمین و چه نزد متأخرین ترجیح بود و در ثنوی و غیره سلف چندان مضائقه شد و شین و شین
 سه کرای شاه آفاق ستر بعد و اگر سن نماند توانی بفضل و مولانا غنیمت سه نهان در سواد و ابله القدر و غیره
 از جمله مطلع و غیره آلماسینان چنین در ثنوی و غیره هم آمده اند اما مولوی محمد طاهر حسن چون نبوی عظیم آبادی

و حکم ناره است و خواجہ علیہ الرحمۃ بر آنست کہ انچه بعد از وصل آید لفظ ردیف است خواه کلمه
 مستقبل باشد و خواه غیر مستقبل اما جمهور بر آنست کہ انچه بعد از روی آید مادام کہ کلمہ مستقبل باشد
 ردیف نیست و اختلاف سچ یک ازین چهار حرف جائز نیست قسبحہ دوم در بیان حرکات
 حروف قافیہ باید دانست کہ حرکت ماقبل روی را در حالتی کہ ساکن باشد و حرفی از حروف
 قافیہ با او نبود توجیہ خوانند اختلاف توجیہ در توانی جائز نیست و اگر روی سبب اتصال او
 با حرف وصل متحرک گردد و اختلاف حرکت ماقبلش جائز است چنانچہ درین ابیات خاقانی
 چشمه خضر ساز لب از لب جام کوثری * گطلعات بحر جنت آینه سکندری * گرز جمار کعبه را
 رخصت آمدن بود * در حرم خدا ایگمان کعبه کند مجاوری * پوکتگین تونی دولت ایاز تخت
 بنده بدور دولت شک روان غصری * و درین بیت سعدی نیامه در ایام او بر دل *
 انگویم کہ خاری کہ برگ گلے * و حرکت ماقبل ردیف و قید راخذ و نامند و آن در ردیف این
 فتح است و در ردیف و او ضمه و در ردیف یا کسره و در قید نیز هر سه نوع حرکت می آید چنانچہ در
 آن ند کوثر شد و اختلاف صدوی کہ با ردیف باشد جائز نیست اما صدوی کہ با حرف قید باشد
 اختلاف آن در جایی کہ روی متحرک آید جائز است چنانچہ درین رباعی کمال اسماعیل گریز و لم
 یک نفس آهسته شود * از دو و درون راه نفس بسته شود * در دیه از آن آب بھی گردانم * تا هر چند
 نقش تست آن شسته شود * و فتح ماقبل تائیس را رس گویند و حرکت حرف ذیل اشباع خوانند
 و اختلاف اشباع در جایی کہ روی متحرک آید جائز است چنانچہ درین دوبیت سعدی
 ای پادشاه وقت جو وقت قرار شد * تو نیز با گدای محلت برابری * مروی گمان بسر که بسیر سخت
 سله و اختلاف حرکت ماقبلش جائز الخ چه درین صورت حرکت ماقبل روی و قبل حد قافیہ نیست و بر آن در علم
 قافیہ همی مقرر نگردند اندام شمشاد سله اختلاف حدوزده قدم و ثنوی و غیره چند ان میبنداشت غنیمت
 سه خبر باید همین از کار این قوم * بناز و با هزاران شعله بریم * پسینیان اجتناب دارند و از عیوب پندار
 ۱۲ مولوی ظہیر حسن شوق نیوی عظیم آبادی سله قوله و حرکت حرف وصل را انج بعض محققین از حروف
 تائیس و ذیل و از حرکات رس و اشباع را ذیل حروف و حرکات قافیہ نکرده اند و شمشاد سله

بین تفاوتی از کجاست تا یکجا و این را غلو نامند و اگر حرف وصل را جانی ساکن و جائی
 متحرک آرند تعدی گویند و سکاکی این عیب را در وقتی که محل وزن شود عیب میدانند و الا فلا
 نوع دوم اختلاف توجیه و آنرا اقوا خوانند و مثالش در ذکر توجیه گذشت و سکاکی گفته و
 فی الاصحاب من الایعده عیبا لکثرة و روده فی اشعر و الاقرب عده عیبا نوع سوم اختلاف
 روی و این عیب اصلا سمیت بوزن ندارد اگر چه بعضی باین نحو جائز داشته اند که رو در یک حرف
 تازی و یکجا پارسی یا شد یا قریب یا خرج یا شد مثل لب و چپ و شک و تنگ و صبح و سیاه
 و غیاث و داس اما جمهور بر آنند که این نیز بوزن ندارد و این عیب را الکفان نامند نوع چهارم اختلاف
 روف و این در اشعار تازی جائز است اما در فارسی اصلا جائز نیست و شعرای عرب چیل را
 بازول و نیر را بابد و روماند آن قافیه میکنند و بمعنی در میان اینها سازد و در است کما قال
 سکاکی و الروف بالالف لایجامعه الروف بغیر باختلاف الواو و الیا فان الجمع منهنها غیر عیب نوع
 پنجم اختلاف حرف قید یا بعد مخرج مثل عمر و شعر ا قافیه کردن و این چندان معیوب نیست چنانچه
 گذشت و در اشعار بعضی از اساتید نیز آمده نوع ششم اختلاف اشباع در جا که روی مقید باشد
 مثل تجا بل و کابل را قافیه کردن نوع هفتم اختلاف حذف و نورد و در الفتح و این هر عیب
 را ستاد و لکسر گویند نوع هشتم ایطاء و آزاد در فارسی شایگان گویند و ایطاء تکرار کلمه است و در وافی
 بیک معنی اما اگر همه جا بمعنی دیگر آرد ایطاء نگوید بل صنعت شغنیس است و ایطاء بر دو قسم است
 خفی و جلی ایطای خفی آنست که تکرار در و ظاهر نباشد مثل دانا وینا و حیران سرگردان و پیا و پیا
 و مانند آن و ایطاء جلی آنست که تکرار در و ظاهر باشد مثل در و مند و حاجت مند و شمر و آفزون گر مثل
 الف و نون جمع در لفظ یا ران و دوستان و مثل یا و نون در لفظ سیمین و زرتین و نگین و
 شریکین و مثل مادر گلها و باغها و شباه آن و مثل گرد و نگرد و بکن و مکن و ترا و ترا و نظائر آن
 و ایطای جلی قبح و فحش عیوب است و در یک بیت اصلا بوزن ندارد و مگر آنکه بفاصله آید
 لعل قولیه یادمان معلوم نمیشود که مصنف در یاد و یاد بکن که هم فرقی نمید که یاد یا را ایطای و بکن و بکن را ایطای
 جلی قرار داد حال آنکه نزد محققین در هر دو ایطای جلی است ۱۲ محمد عبد الاحد

و قصیده و قطعه و غزل بیاوردند قال السکاکی و عیب الایطار بتقارب المسافته بین کلمه الایطار
 و اما اوقات القصیده و تباعدت المسافته نقل بالاعاب نوع نهم تضمین و تپنجانست
 که قافیه در معنی موقوف بر مابعد خود باشد چنانچه درین رباعی امیر خسرو در حسن ترا کس
 نماند الا که خوشبید که هر صبح برون آید تا به خدمت کند و پاست تو بوسد اما به نائی تو بوسد او
 که تا بوسد پاه نوع دهم آنست که قافیه را در قصیده یا قطعه تغیر دهند و این فحش عجیب
 اما اگر اشارتی بر تغیر نمایند تدارک عیب میکنند چنانچه شیخ افرسی درین قصیده کرده
 نماز شام که از گردش قضا و قدر به زبام چشم میقتضی و خاور به بعد از چند بیت
 اشاره به تغیر قافیه میکنند بنای قافیه را یک الف زیاده کنم بشرط آنکه نگیرند فوده
 اهل هنر سوال کردم از ان نور دیده ابرار که اسی بذات تو آورده کائنات قرار به
 و هر عیبی که اشارتی بدان نمایند عیب نیست نوع یازدهم تکرار قافیه معمول است و قافیه
 معمول آنرا گویند که تحلیل یا ترکیب صلاحیت قافیه بودن بهر ساند چنانچه درین دوبیت
 خواجه حافظ مسم از باد شبانه هنوز به ساقی مانرفت خانه هنوز به میکشی و بغزه میگوئی
 توبه کردی ز عشق یا نه هنوز به و چنانچه درین رباعی لمو لفته گر شمع نه دیجوی پروانه کند
 بر آتش اوزد و دور پروا نکند به فریاد ز شمع من که و س آتش عشق به پروانه صفت سوزم و پروا
 نکند به پوشیده ماند که قافیه معمول اگر چه فی نفسه ضعیفی است اما اجتماع آن در یک بیت
 معیوب است شعبه پنجم در تقسیم قافیه باعتبار وزن بیاید دانست که خلیل بن احمد این قافیه را
 در دو ساکن قرار داده چنانچه در صدر این بحث اشارتی بان کرده ایم و ازین قرار قافیه
 از چهار قسم میروند نخواهد بود اول آنکه هر دو ساکن بلا فصل واقع شوند چنانچه درین بیت سناس
 له قوله معمول آنرا گویند که تحلیل یا ترکیب معمولی یا تحلیل سببی آید یا ترکیب و صفت هر دو مثال قافیه
 معمولی ترکیب آورده که بومین علی الماهر لند ایک مطلع و یک بیت خواجه حافظ شیرازی رفته الله علیه می نگام که مثال
 قافیه معمولی تحلیل هم بود اگر در سه یا بیست و یک دل خوش باد و گرامه شنیدم ناله جانسوز را الله عفاک الله عن شر النواب
 جزاک الله فی الدارین شیراه که در لفظ شیرانی قافیه در اریخت واقع شد ۱۲۵ محمد عبد الاحد عفا الله الصمد لکنوسی

نائب مصطفیٰ بر وزیر غیره کرده و شرع خود را در امیریه و این قافیه را مترادف گویند و هم
آنکه یک متحرک میان آن دو ساکن واسطه باشد چنانچه درین بیت وله و صنف رزم پایه
او محکم له در پی احرسان او محرم له و چنین قافیه را متواتر نامند بر مسم آنکه دو متحرک
میان آن دو ساکن واسطه باشد چنانچه درین بیت خاقانی بوشن صورت برون کن
در صنف مردان در آله دل طلب کردار تلک دل توان شد پادشا له دال لفظ پادشا
و تقطیع متحرک میگردد و این قافیه را متدارک خوانند چهارم آنکه سه متحرک میان آن دو
ساکن واسطه باشد چنانچه درین بیت سنائی زور او بت شکن زرد زازل له دست او
تیغ زن بر اوج زحل له و این نوع قافیه را متراکب گویند پنجم آنکه چهار متحرک میان آن
ساکن واسطه باشد و این را متکاس نامند و این قسم مخصوص بشعر عربی است و در فارسی
غنی آید اما قافیه متبرادف و بجز هزج و معالفتی که عروض و ضرب مقصور یا اتم باشد می آید
و در رمل در حالتی که مقصور یا مشوش مقصور باشد و در مضارع و در حالت قصر و تسبیغ و در سریع
و منسرح در حال وقف و در بجز وقتی که نهال باشد و در تقارب گاهی که مقصور باشد و قطع
میشود اما قافیه متواتر در هزج و قتی که عروض و ضربش سالم یا مخدوف باشد می آید و
در بجز مقطوع و در رمل سالم و مخبون و مقطوع و در مضارع سالم و در بجز متدارک و مقطوع و
تقارب سالم و در رباعی ابر و قومی یا به و اما قافیه متدارک در بجز سالم و مخبون و در رمل
مخدوف و مخبون مخدوف و در متدارک سالم و مخبون و در مضارع مخدوف و در سریع و در رمل
مکسوف و در منسرح مطوی مکسوف و در هزج مجبوب و تقارب مخدوف و کامل است

طه قوله پنجم آنکه اینخ اول قافیه از چهار قسم منصرف کرده و گفت و این قرار قافیه از چهار قسم بیرون نخواهد بود و حاله پنجم هم
بیان میکند شاید مراد اینکه در فارسی از چهار قسم بیرون نخواهد بود فتا مل اللهم استقطع من ضعف الحیا اقطعه الحمد لله الا حمه
عطاء الله الصلح منقض به شاد طه قوله مخبون مخدوف اینخ فاعلان مخبون مخدوف فاعلان مکسر من میشود و
درینجا دو متحرک در میان دو ساکن نیست اصل این که از یاد ذریع فاعلان بحسب فاعلان جمله نیست

قافیه متدارک شدن ندارد و اتم است و له

و مضمر واقع شود و اما قافیه متر اکب در رجز مطوی می آید و بس وقافیه متکاوس در شعر
فارسی می آید و در اشعار تازی هر پنج قسم بانجای شتی واقع میشود و تعداد وقوع این چهارم
در بجزری که بشمریم بسبیل حضرت چه ممکن است که در اوزان دیگر هم واقع شود شعبه ششم
در بیان ردیف بیاید دانست که ردیف عبارت است از یک کلمه مستقل یا بیشتر که در ادوا
مصارع یا ابیات بعد از قافیه آرند و خلاف آن جائز نیست و مثالش این دو بیت
مولانا ظهیری در آه و ناله تقصیری نکردم چه هال فکر تاثیر نکر دم و له خراب یاد
سروش کرده مارا بهوش باس که بهوش کرده مارا بهوش خوا به نصیر الدین طوسی
رحمة الله در ردیف تکرار لفظ معتبر است نه تکرار معنی و استقلال لفظ نیز نزد او در ردیف شرط
نیست اما جمهور بر آنند که ردیف باید که کلمه مستقل باشد و همه بیک معنی آید و جائز است که تمام
مصراع مستقل بر قافیه در ردیف آرند چنانچه درین رباعی مولوی جامی من در غم حیر و دل
بیدار تو خوش تن در غم حیر و دل بیدار تو خوش تا کن چشم سر شک حسرت ریزد
اندر غم حیر و دل بیدار تو خوش و شعرای عرب ردیف را در ادوا خربتا بعت شعرای
عجم اختیار کرده اند و ردیف از مختصات شعرای عجم است اما سکاکی چند بیت خود را که
بطریقی مرثیه گفته و در مفتاح ذکر کرده این دو بیت از بانجاست سکاکی چشم تنگ بر قدی
ایها الزمن یغیا و تو غیر صدری ایها الزمن اری بدور الاقوام طلعن بهم الا
طلوع لبدری ایها الزمن و اختلاف ردیف اشعار در شعرا اصلا جو اندازد مگر در صورتیکه
اشارتی بآن کرده شود چنانچه کمال السمعیل گفته به سیده دم که نسیم بهار سے آید

ساده قولی آید و بس مانع هیچ معنی دارد فعل بکسر عین بخون از فاعل و مجنون مخدوف از فاعل نیز میتواند که قافیه
متر اکب گردد چنانچه خود مصنف رحمة الله علیه در مثال متر اکب بیت حکیم سنائی رحمة الله علیه آورده که از بحر خفیه کسب
مجنون مخدوف است بر وزن فاعلاتن فاعل بکسر عین فاعل و نصف و لای نصف ۱۲ محمد عبد الله عفا الله عنه
ساده قول تمام انجمنی که در مرثیه مرا می زنند از جهت بغاوت و یکدیگر خواهی که سینه مرا می زنند می نیم بدور
اقوام را که طلوع کرده اند بر ایشان آید است طلوع بدور مرا می زنند انشاد

نگاه کردم و دیدم که یارمی آمد و بعد از چند بیت درین قصیده روایت را تغییر داده و اشارت
 بآن نموده و آنکه زهر فال ز ماضی شدم مستقبل و برانام چنین خوشگوار می آید و زهری رسیده
 بجائی که پیش خاطر تو همه بنان سپهر آشکاری آید و اما حاجب عبارت از رویتی است
 که میان دو قافیه آرند و این داخل صنایع لفظی است و مثالش در حدیقه دوم مذکور شد
 الحقیقه الخامسته فی فن المعانی باید دانست که معانی کلامی است موزون که دلالت کند
 بر اسمی از اسما با انواع دلالات حرفی و اشارات لفظی و قید موزونیت و دلالت
 کردن بر اسم بنا بر غلبت است و الا میتوان بود که نشی مشتمل بر معانی باشد و بجا اسم عبارت
 از معانی حاصل شود و چون حصول معنی معانی از کلام بدلالات حروف و اشارات الفاظ
 میباشد و بحث درین فن از تحصیل حروف اسم و تکمیل آن میکنند پس موضوع این فن حروف
 و کلمات تواند بود و حروف را دو ظهوریه صورت است اول صورت لفظی دوم صورت فنی
 سوم صورت عددی و دلالات و اشارات معانی درین هر سه صورت سازد و اگر میباشد
 و مقادیر کمال و نقصان چهار درجه دارد اول آنکه دلالت بر حروف اسم با ترتیب و حرکات
 و سکات کند چنانچه در اسم حسن و در بر حسن از بر اسم نیکوی تودل و از سکون بگزشت و زد
 بر حد فیروزی بفتح و در اسم علی چشم بکش از لف بشکن جان من و بهر تسکین دل بریان
 من و در اسم حسن اگر چه چشم باشد فقد و کان و بگاه بکه شد محتاج سندان و مع
 تاج حسن گفته با تصحیح حرکات فافهم و این قسم اسم و اکمل اصناف معانیست و در دوم آنکه معانی
 دلالت بر تحصیل حروف اسم و ترتیب آن کند و اشارتی با صلاح حرکت و سکون اسم در و
 نباشد و این قسم نیز خالی از کمال و تمامی نیست و اکثر معانی ازین قبیل میباشد چه اشارت
 بحرکت و سکون اسم از محسنات معانیست نه از ضروریات اما درجه سوم آنکه معانی دلالت براده
 اسم نماید و اشارت بر ترتیب حروف در آن نباشد و این قسم خالی از نقصانی نیست و درجه چهارم
 آنکه معانی دلالتی اجمالی کند بر مجموع حروف اسم بی آنکه اشارتی بخصوصیت حرف حرف

الحقیقه الخامسته فی فن المعانی
 در بیان معانی کلامی
 و در بیان معانی کلامی
 و در بیان معانی کلامی

در و باشد چنانچه در اسم شمس یگانہ زد و عالم گزیده ام که سه حرف که چهار صد بشمار است
نام آن یازم از عدد چهار صد شصت و نهم و پنجم خواسته و این قسم ناقص تر و نازل ترین است
مهاست و نزد ارباب این فن هر دو و متر و یک پوشیده اند که از اجزای بیت معانی ضروری
الذکر باشد آنرا اصول گویند و آنچه غیر ضروری بود آنرا لواحق گویند و از اصول آنچه تحصیل
ماده اسم تعلق دارد و آنرا اصول مقومہ گویند و آنچه تکمیل صورت اسم نماید آنرا اصول تممہ نامند
و از لواحق آنچه ملائمت با اصول دارد و آنرا لواحق محسنہ خوانند و آنچه منافرت از اصول
داشته باشد آنرا لواحق مشوشہ گویند و آنچه منافرت دارد و نه مناسبت آنرا لواحق ساقط
خوانند و از این مقدمات واضح شد که حروف و کلماتی که در نظم معانی راجع می یابند نظر
بر معنی معانی از پنج قسم بیرون نیست اصول مقومہ و اصول تممہ و لواحق محسنہ و لواحق مشوشہ
و لواحق ساقط و تفصیل این پنج قسم در ضمن امثلہ بر پوشیده غیر واضح خواهد شد و باید دانست
که چون مقصود از معانی ماده اسم است اساطین این فن علی چند برای آن قرار داده اند
بعضی بر آن تحصیل ماده اسم یعنی حروف آن و بعضی بجهت تکمیل صورت یعنی ترتیب حروف
اسم بعضی برای تحسین یعنی تسبیح حرکت و سکون حروف اسم و بعضی بر سهولت و دشواری
بنابرین اعمال معانی چهار قسم تقسیم میشود اعمال تحصیل و اعمال تکمیلی و اعمال تسبیلی و اعمال
تسهیلی و انواع هر یک از این چهار قسم در جدولی نموده میشود و چون اعمال تسهیلی سبب
سهولت حصول دوشم اول میگیرند و گویا بمنابہ خادم و دگاران دوشم است پس اول شرح
آن پرداختن اول جدول اول در بیان اعمال تسهیلی و آن چهار عمل است انتقال
تحلیل و ترکیب و تبدیل اما انتقال و اشارت کردن است بعضی از اجزای لفظ بر آن تصرف
کردن در آن و این عمل تصرفی است که وسیلہ تصرف دیگر میشود و چنانچه در ضمن امثلہ معلوم
گردد و جزو لفظ مشار الیه از سه حال بیرون نمی باشد یا در اول کلمه واقع میشود یا در وسط
یا در آخر اگر در اول کلمه است تغییر از آن بلفظ سر و لب و رخ و مبداء و اول و تاج و فسر و کلاه

کتابخانه
موسسه
تاریخ و جغرافیہ
۱۳۰۲

میں نے

و مانند آن آنچه دلالت بر ابتدا داشته باشد نماید و اگر در وسط کلمه است آنرا بلفظ اول
 متغیر و مرکز میان دو وسط و نظائر آن تعبیر کنند و اگر در آخر کلمه باشد بلفظ پا و قدم و دامن پایان
 و انجام و اشیاء آن تعبیر نمایند چنانچه در رسم اختیار کردی آشفته و شید اشته شیدایان از
 ساختن بسیر و پایی سر و بی پایان را و در رسم خرید اول فصل بهار است یا کافر و ز ^{ای نهار} _{نهار}
 بود و این باغی و درخ و دار ^{چند} و در رسم فتوح اگر نازد بجا و نو سپهر اسه هر تراهند و
 کلاه خمر بر سر نه و با آن گوشه آبرو و در رسم الیاس آن شوخ که از این نظر ^{نظر} _{نظر} برود
 و بی رود چو مهر کرده نهان باز نمود ^{از دی اس} _{از دی اس} و از به شهر خواسته و چنانچه در رسم محمد
 چون شرف و صفت کلمه داری شاهم گوید ^{سبب} _{سبب} ز آرزویش ^{افسوس} _{افسوس} دارا جوید و غره و سلخ
 و اوج و حقیض و فراز و نشیب و بالا و زیر و صافی و دردی و شایخ و قیج و حبیب و دامن
 و امثال آن گویند و اول و آخر کلمه اراده نمایند چنانچه در رسم شکر الی گفته که رو نماید
 از غره ماه تا به سلخ ^{در دلهما} _{در دلهما} شمار گشت گمرای شرف و در رسم نجیب گریبان ^{بید} _{بید}
 جانم ز شوق دامن افشانی ^{بدوز} _{بدوز} از دامن گریبان را گریبانی ^{در رسم} _{در رسم} سیف ^{این} _{این}
 در سقائین کاسه انگن صاف یا قوتی عقارب ^{در بود} _{در بود} و در دامن هم دران ^{انبار} _{انبار} به در مقام
 دلالت بر احاطه شی نمایند مثل پوست و جامه و مانند آن ذکر کنند و اول و آخر کلمه ازان اراده
 نمایند چنانچه در رسم موسی پوست از ندعی و خراز دوست ^{خواه} _{خواه} آکین خراز و آن پوست
 و در رسم خواجه چو قد خویش را از جامه های نو بیارید ^{خوش} _{خوش} آید بر قد او جامه خود را گذاشت
 بنماید ^{جامه} _{جامه} جامه به است و حرف وسط اگر زیاده بر سیکه مقصود باشد و لها و مرکز را گویند
 چنانچه در رسم ابوسعحاق یک نیمه طو آب شد از شرم دندان ^{کزو} _{کزو} تا گوشه تنه لبش
 و لها و حلوا سوخته ^{در رسم} _{در رسم} ثابت رقیب خواست که باید ز نام دوست خبر ^{چو در} _{چو در} بجا
 و اول بود گشت زیر و زبر ^{و گاهی} _{و گاهی} بر طبق قاعده صر فیان حرف اول کلمه را فا و دوم عین
 و سوم را لام گویند چنانچه در رسم قاسم فا قاف و عین لام و لام نیم ^{در میان} _{در میان} عین و دال

فاسیم به وجانب موسی و گوشه و کنار و پهلوی گویند و از آن گاهی حرف اول اراده کنند
و گاهی حرف آخر چنانکه در اسم آدم ای دل خسته نکایت کن از قسمت خوش به سر
جانب انا و ک خوابان کم و بیش + جانب لفظ ما الف است که در آخر کلمه واقع شده و اگر
از ما آب خواهند جانب او الف است که در اول کلمه واقع گردیده و گاهی این اشارات ^{در} اتفاقا
بواسطه احوال دیگر حاصل شود چنانچه در اسم ویسی آن شوخ بطن ساحری هرنفسی + پنهان زود
بر و زود کشته بس + ساحر که کمان و تیر فریاد کار + از موسی ندیدیم و ندیدیم کسی +
پوشیده نماند که کمان و تیر در لفظ ساحر حاوی الف است و کار فرمودن آن عبارت از
انداختن است و بعد از اسقاط آن لفظ سراز ساحر میماند که وسیله انتقاد شد و چنانکه در اسم
سراج دل را بود که آه باد و فنا دهد + تا جان بخورد از دل تنگته دارد به لفظ تا جان
ترکیب یافته که وسیله انتقاد است و از یک تاج آتش و از دیگری لفظ تاج مقصود است و از
انتقاد آنست که تعیین حرف بزرگ احوال و اوصاف آن باشد چنانچه در اسم کریم آنچه مدان است
او را با گهر یکسان همه + از شکر بنیم شده پوشیده و پنهان همه + ماده اسم لفظ شکر بنیم است
و چنانچه در اسم نعمان در دل من آفتاب طلعت آن سیر به گشته ساکن غیر خود ساکن نخواهد
و اگر + و نوعی از انتقاد آنست که حرف را بزرگ در جاده که در عدد حرف کلمه دارد مثل
ثانی و ثالث و مانند آن تعیین بخشند چنانچه در اسم وحید جهان پراز کرم بار و هر روشن بایه
که بر حساب غایات خود بنماید + از عبارت سابع نیایات خود که به تحلیل ترکیب حاصل آید
حرف و او مقصود است اما عمل تحلیل عبارت از آنست که لفظی را که باعتبار معنی ششم ^و
باشد باعتبار معنی سحالی تجزیه سازند بدو جز و یا بیشتر و مراد از هر جزوی معنی باشد یا
یا از بعضی اجزا معنی مراد باشد و از بعضی لفظ و همچنین اجزا همه مستقل باشد یا همه غیر مستقل یا
مستقل و بعضی غیر مستقل و معنی استقلال جزو آنست که محتاج ضم جزو دیگر از کلمه باشد یا
ما قبل خود نباشد اما مثال تحلیل بدو جزو مستقل که از هر جزوی معنی مراد باشد چنانکه در اسم

در اشارات
تفاوت
در

انتقاد در این
مکان
نکات در لفظ
ساکن

تفاوت
در این
مکان
نکات در لفظ
ساکن

حزیم گوشت شکر تو در دندان به شرف از دور خرم و خندان به دن یعنی خم و دان یعنی
از دانستن است و مثال دو جز مستقل که از هر یک لفظ مراد باشد چنانکه در اسم بدیهه اجزاء
در یک نامش خاص و عام به در بقا باشد شرف قادر شود به لفظ قادر بدو جز و تحلیل یافته
و مراد از هر دو لفظ است نه معنی قابل و اما مثال دو جز مستقل که از یکی معنی و از یکی لفظ مراد
باشد چنانکه در اسم خرم صاف راجح روح پرور در خمار به نیست چون در دو در و دو در و دو
لفظ خمار بدو جز و تحلیل یافته و از اول همان لفظ خرم مراد است و ثانی یعنی امر است از و در
و پوشیده مانده که اگر از اجزای تحلیل لفظ مراد باشد درین صورت تحلیل زیاده بر دو جز و
نخواهد آمد و فائده این نوع تحلیل تسهیل عمل تبدیل یا عمل قلب خواهد بود چنانکه در اسم
گزشت و چنانکه در اسم شاهی کرد تیر غزوات از جو رو کین به در و دل شیدار به
تا زین به در و دل شی دار بهی گفته و لفظ بهی بدو جز و که یکی از آن غیر مستقل است تحلیل
یافته و آن دلالت بر قلب مایکند فافهم اما اگر از بعضی اجزاء معنی و از بعضی لفظ اراده کرده
شود درین حالت تحلیل بسبب جز و چهار جز و نیز ممکن است اما مثال تحلیل بسبب جز و مستقل چنانچه
در اسم علما با بدان زیستن آن خواجہ مجیر خوار صیت به بنده عزابدی یافت به زیگان
تا زیست به لفظ زیگان بسبب جز و تحلیل پذیرفته یعنی نی که آن تازی است و در تازی زی
لا گویند و تحلیل چهار جز و مستقل مثل لفظ مازندران که اسم امان از دو حال شود و چون تحلیل
سبب سهولت اعمال دیگر میشود و در انشای اعمال تحصیل و تکمیلی اکثر خواهد آمد تفصیل اقسام آن
در آنجا گزارش خواهد یافت درین محل از مخالفت تطویل و تکرار بر همین قدر مختصر رفت و تحلیل
در حقیقت از فردوع عمل تنصیص است چنانچه ذکر کرده شود اما محل ترکیب عبارت از آنست که
مجموع اجزاء را که پیش از ترکیب در معنی شریک یک لفظ نبوده باشد و معنی معانی یک لفظ
اعتبار نمایند و مراد از آن معنی باشد نه لفظ خواه آن اجزاء قبل از ترکیب متعلق باشند خواه
غیر مستقل اما مثال ترکیبی که اجزای آن قبل از ترکیب متعلق باشند چنانکه در اسم خرم مرغ

لفظ عربی معنی
از و در و در و در

در و در و در
لفظ عربی معنی
از و در و در و در

مختص

و دای کسان را بتمام آن غنمه + صید خود ساخته بی دانه دوام آن غنمه + لفظ
 ارمان ترکیب یافته و مثال غیر مستقل چنانکه در اسم بیگ گرچه در پیش رقیبان یا آن نخست
 یار + از بیگانها لیک آن ندارد + مستعار + لفظ نهالی به جزو غیر مستقل ترکیب یافته و چنانکه
 در اسم درویشی مرد عاشق از غنمت بختیار از اسم سیمبر + بر دل نشینش تیزی در دانه
 سیمبر + لفظ داشتی در اینجا ترکیب یافته و چنانکه در اسم شیخ طاهر خلایق گویم کسی که شایسته
 دل + خطا گوید بی چون هست فاضل + لفظ کشتی از دو جزو مستقل و غیر مستقل ساخته شده
 و گاهی ترکیب از عبارت فارسی به لفظ عربی مستفاد شود چنانکه در اسم عبیدین بنی هاشم
 آن بنم باید که باشد جاسه او + یا زار تر و درش با سر نه بر پا او + از لفظ تری که ترکیب
 یافته است قاطع زار مقصود است و از لفظ درش تبدیل ای رو برفت با مراد است
 و مولانا شرف الدین علی یزدی در حل مطرز عمل ترکیب را براسه ذکر کرده و منشاء ترک
 این عمل همانا همین باشد که ترکیب در اکثر متفرع بر تحلیل میشود پس در نظر تحقیق زاید بر
 تحلیل نیست بلکه داخل در دست اما در جائی که ترکیب از اجزای مستقل حاصل شود تحلیل را در آن
 مدخل نخواهد بود چنانچه در اسم عمر گزشت و درین صورت ترکیب را براسه علی باید شمرد و
 از اینجا است که مولوی جامی و ملا میر حسین نیشاپوری ترکیب را علی علیه قرار داده اند اما
 عمل تبدیل عبارت از آن است که بعضی حروف را که در ضمن کلمه حاصل شده باشد بعضی از حروف
 دیگر که غیر حاصل باشند بدل نمایند بیک تصرف یعنی استقاط تبدیل ایراد بدل بجای آن از یک
 عبارت مستفاد گردد بی توسل بصورت کتابی و تشابه رقمی حروف و غرض از قید یک تصرف
 احتراز است از آنکه استقاط تبدیل تحصیل بدل بجای آن هر یک از عملی دیگر واقع شود چنانکه
 در اسم سعید از غایت مهر است که در عهد تو دل + پیوسته که از دو چندان گردد و دای
 لفظ عهد بوسیله عمل انتقاد ساقط شده و یای بجای آن توسط عمل حساب حاصل آمده و این
 نوع خارج از عمل تبدیل است و تبدیل را در اصطلاح این فن فاسد خوانند و بدل را کائن گویند

بی لفظ
 ترکیب
 کشتی

ترکیب

اما سوال تبدیل چنانکه در اسم عوض بر لب عوض چون دمان شستی به چشمه حضرت شد
 کناره عوض به چنانکه در اسم سعد دامن هر گل بسوخته خود کشد رین بوستان به
 خاک خوش زد چاک ذیل جمله را ای دوستان به آخر این چهار لفظ که خاک خوش زد و چاک
 باشد و ن بخت را تبدیل یا بد خار و غور و زرد چار حاصل آید و گاهی تبدیل بواسطه تجلیل
 حصول یا بد چنانکه در اسم نبی دیدند نشان قدمت درویشان به خواهند از ان نشان
 ترابی ایشان به از لفظ نشان چون شان را بی ملفوظی سازند نبی شود و لفظ شان را در
 بیت مخاطب ساخته تجلیل کلمه ایشان و گاهی عمل تبدیل تضمن کنایه باشد چنانکه در اسم رشید
 از گردش هر آنچه نیاید تغییر به خواهیم که بد صورت آن ماه میر به دهر را چون قلب کنند
 های او تیرنی یا بد و آنرا به سی که صورت شئی است بدل کرده و چنانچه در اسم مقصود
 باغ را وقت گل از باد مرصع یابی به به بر آب قبا صوف مرصع یابی به از لفظ مرصع چهار
 گوشه مراد است و از لفظ چهار گوشه تبدیل فای صوف بدال غرض است و چنانکه در اسم
 معین مانند زر شود رنخ من تا تو نگری به مسکین بیدل تو کند کمیگری به مراد از کمیگری
 زرخدن مس است و از ان تبدیل مس بعین مقصود است قاتل و چنانکه در اسم اسماعیل
 بعد یکسال ساقیاسینه به سوزدم زان شراب پارینه به لفظ قیاسی ترکیب یافته و آنچه قیاسی
 نباشد سماعی است و از سال که چون سالی ادب لفظ سماعی بدل بود اسماعیل حاصل آید و گاهی عمل
 تبدیل بصرف در صورت کتابی حروف حاصل شود چنانکه در اسم فصیح میداد رقیب آن
 همی قدر آید به کاند رنخ هر کس چو گل از ناز نمند به از حد چو بشد نصیحت آن شوخ گره به
 بر گوشه ابر و زرد سریش انگند به گوشه ابر و زن است و از گره زدن و سریش انگدن
 آن تبدیل زن بفامراد است و گاهی تبدیل بواسطه رتم هندی حاصل آید چنانکه در اسم
 ایوب شمشاد به پیش یار سیمن بر ما به پیسته ز رتم عزت استاده بیا به تصیف عزت
 عرب میشود و چون رای او را استاد یعنی راست نبوسند رتم شش میشود و بواسطه تبدیل

می یابد و گاهی لفظی که در تصرف نمایند تمامی تبدیل شود چنانکه در اسم نعمت میفرود
 یارمانا در رقیبه هر زمان مانع است آن ماه را و بالقیمت داده جان و از او را
 بدایع طرق تبدیل است این تصرف در اسم و از آن رفتن که تفاید آن نکلون شده
 زوشانه و آن شب دراز افروتن شده و برمه چو کشید آن چشم دامن زلف و از زلف و
 آنچه بود کج بیرون شد و کشیدن دامن زلف اسقاط حرف لام است از لفظ دال و از
 مه قمر و از آن حرف را به تخم و از زلف ثانی حرف لام خواسته چون کمی او بیرون رود
 بافت تبدیل یا بدجدول دوم در بیان اعمال تحسلی و آن هشت عمل است اول تخصیص
 تخصیص دوم تنمیه سوم تلمیح چهارم تراوت و اشتراک پنجم کنایه ششم تصحیف هفتم استعاره و
 هشتم عمل حساب اما تخصیص و تخصیص عبارت از و تصرف است یکی از بعضی موقوف اسم
 یا تمام آن بهینه و این را تخصیص گویند دوم قصد مختصا و امتیاز آن حروف بقرینه که
 بوجهی از وجه دلالت بر آن نمایند و این را تخصیص نامند و از هر طرق در نصب ترسیم است
 که صریحا بمل مراد نشان دهند و این بجهت نوع متصور است یکی آنکه تعیین مقصود داشته
 نمایند بی تعرض بحروف و کلمات دیگر چنانکه در اسم کریم کریم و خنده میگذرند و خوشن
 نام جوید شرف زکرده خویش و دیگر آنکه تعیین مقصود بلفظی کنند که متصل با او باشد
 چنانکه در اسم ایاز از تو بهاری چو میدان سوس و از پیش تو حاصل شرف نام تو
 بس و آنچه در مصرع اول با قبل لفظ تو واقع شده حروف اسم است و دیگر آنکه بلفظی بیا
 تر که حروف مقصود متصل نباشد اشارت یاد نمایند چنانکه در اسم جمال تاج مالک
 رقاب کشور حسن و سرحدت بس است تا لب لعل و دیگر آنکه تعیین مقصود از میان سخن
 و فحوائی کلام حاصل آید چنانکه در اسم بهار رونی تو گلخانه روضه حسنستان و نام تو
 بهار است که ندارد و پایان و حاصل این عمل مجز و حروف محفوظ است و جائز نیست که از
 حروف تخصیصی لفظ اراده کنند و از بعضی معنی مثلا اگر راه دریا درین عمل گویند و از راه جان

لعل
 بنی لفظ
 بنی لفظ
 بنی لفظ
 بنی لفظ

جدول دوم

تخصیص
 تخصیص

از کل در وصف

لفظ ادخواهند و از دریایم اراده نمایند جائز باشد و اگر ضرورت آنند که از بعضی جزای لفظ
تخصیصی اراده معنی کنند تا ذهن از و بجز و دیگر متقل شود باید که اشارتی بآن نمایند چنانکه
در اسم آفراسیاب افسر سرباب اگر دریافته + سربازی خوان که بوشنگاشته به سربا
در تازی را س گویند و آن سرباز تحلیل حاصل شده و گاهی در مجموع حروف تخصیصی بجز
حصول تصرفی میکنند و از ادو لفظ اعتبار نمایند و در صورت باید که ایمائی بعد از آن کرده
شود چنانکه در اسم میرامان دیدم همه خرامان زان برده دل و زین سر به معلوم شد
شرف را نام شریف و لبر + و گاهی مجموع حروف دو اسم را مزوج بیکدیگر در یک
محل آند و بجای هر اسم اشارتی کنند چنانچه در اسم حیدر و قوران در توصیف آن
آن درین آئوده چون بینه شرف + گوهر نام قو نام رقیب آرد به گفت + و در اسم
امام وزین من میان در دو غم زار و کشد از جور و کین + از میانم آن یکس این سو
یکس آن سو بین + و گاهی تخصیص بمحل قلب حاصل شود چنانکه در اسم شادی شاه
در پیش رقیبان نتوان گفتن فاش + نام منم که هست دلهایشش + و گاهی
متضمن کنایه باشد چنانچه در اسم امام گه گه چون یاد زار آورده ام + آینه
پیش نظر آورده ام + اما عمل تشبیه عبارت از آنست که از اسم تشبیهی ادخواهند یا از
سمای حرف اسم ادرا ده کنند و باید دانست که هر یک از حروف تنجی را است مثل الف و کاف
و تا و ثانی و اول هر اسمی سمای آن اسم باشد و آنچه را اند بر اسمی است از اینیات آن حرف
گویند و بیانات شانزده حرف با اتفاق و در حرفی واقع شده مثل الم ن و ج و ه و ص
ض ق ک س شس ع غ و در دوازده حرف دیگر که بانی میماند اختلاف است

قصه

له در بعض رسائل بقره نامه نگار در گذشت که شانزده صحیح بے فون است چه زیادت و ن و چه
ندارد گویم که اگر فلات قاعده باشد گویش آنرا لجه و کتا ب اهل زبان مع الوان باشد و کابرین تاریخیم
حساب فون کرده اند ۱۲ از احوال فسطاط و فون نبوی غلیم آبادی + +

نزد بعضی بیانات آن نیرود و حرفیت باعتبار الف محدود و نزدیک بعضی الف مقصور است
 و مقطعات سور قرآنی تقوی قول اخیرست مثل اگر طه حم تیس که در هیچ قرابت با الف
 روایت نشده و ازین قرار عمل تسمیه متورع بکه تورع میشود تورع اول آنکه از اسم حرفت است
 و خوانند تورع دوم آنکه از اسم اسم خوانند تورع سوم آنکه از اسم حرفی بیانات او را زده کنند
 و این تورع از مختصرات مولانا شریف الدین علی یزدی صاحب حلل مطرز است که گشته
 سمیات است که درین کتاب از نتائج طبع او ایراد یافته اما تورع اول چنانکه در اسم شرف
 زین جانب شرع و زان سوی کشف و رانی است درین میان شرف را و گاهی محول
 اسم حرفی با عمل متعانی باشد چنانکه در اسم صاعد نیست این آیه آخر که برضاد اسم
 کف خونی است ز دریائے تن انگارم و لفظ ضاد تجلیل و ترکیب حاصل شده و چنانکه در
 اسم فتحی چون بخواند یا را آواز سنی و بشنوا زنی آن نفس تحسین و سه و از لفظ سین که میل
 تجلیل حاصل آمده حرفش مراد است و درین قسم گاهی اسم را به تشبیه یا جمع و کر کنند و از آن است
 آنرا خواهند چنانکه در اسم مقصود من نیم از ناخوشی خوشین مشوش و بهرین آفاق گشته
 پر ز دل خوش و لفظ نا فاق که تجلیل و ترکیب حاصل شده چون برگردد فاقان شود چنانکه
 در اسم یحیی کو آه بر آید از دل محنت کشت و کو آتش دل مسلم بگردون برکش و چون
 دل گرم بچشش آید وید و گواز دل ما بگیزد یا آتش و از لفظ یا آت جمع مراد است
 اما تورع دوم از تسمیه که از سیمی اسم او خواهند چنانکه در اسم نسیروز بقصد جان و دل
 ناتوان رنج کشی و رنج چو ماه پیاپی نموده ماه وشی و یکبار از رنج چو ماه فی خواسته
 و بار دیگر رو داده کرده و چنانکه در اسم نوری نزد ما حرفی که آن بی قدر و کار است
 راست آخر کس بود بوجه خوانیش رواست و از اسماء حروف آنچه بی الف و یا باشد
 فون است و گاهی لفظ شتمل بر سیم که اسم او مراد باشد معین نه که در نسیازند چنانکه در اسم
 به نام سبی مهر تن از غایت ناز و از دامن سیرین برنخیزد و در اینجا تراوت

ای وین فون
 نام سبی مهر تن
 از غایت ناز
 و از دامن سیرین
 برنخیزد

وسيله تسميه شده و گاهي لفظ حرف را که بمنزله اسم جنس است ذکر کنند و ازان هم سه
 اراده نمایند و هم اسم چنانکه در اسم قاسم چون خواست شرف که نامش آرد بقلم
 و اگر دو حرف را به قانون ستم و از لفظ قانون ستم اسم فون و مسکن را استقاط نموده آنرا مخ
 سوم که از اسم حرف بنیات آنرا اراده کنند و این را صاحب حلال مطر ابداع نموده و باید که
 اشارتی یاراده بنیات واقع شود چنانکه در دو اسم امام و امین لعلش بر بنیات دوجوهر
 زکاتین خویش و نام رقیب گفت گبه گاه از آن خویش و دوجوهر مراد از اسم لام
 عین است چون دوبار بنیات لام را بگیرند امام شود و اگر یکبار بنیات لام و یکبار بنیات
 عین بگیرند امین حصول یابد و چنانکه در اسم عبدا لقادر بنده چون دامن خود را بسط کرد و
 شد تمام بد دل رسید از قصر فضل اسم را داد آن مقام بمصادق قصر اساطع نموده و بنیات
 صادر بجای آن آورده آنرا عمل تلخیص عبارت ازان است که اشارت نمایند بحرف یا بیشتر
 که در محلی معروف مسطور باشد یا مذکور چنانچه در صنایع شعر مذکور شده و آنچه در مختار نشان
 توان داد از دو حال بیرون نیست یا از قبیل کلمات است که در محلی مشهور بطور یا مذکور
 میگرد و یا حرف مفرد است که در مواضع عین از برای علامت ایشان مرقوم سازند مثل
 رتوم تقویم و اصطراب و مانند آن چنانکه در اسم احمد گرفتار فاخته رادریابی و حاجت بخود
 شرف به سنی پاره ترا و در اسم الیاس سوره حسن چو بر صورت خوبت شد ختم بصورت
 خاتم ذکر جمیدت شد نام و خاتم قرآن سوره الناس است و باید دانست که صاحب تخم
 در وضع ارقام تقویم اصطلاحی چند برای اختصار مقرر کرده اند که در عرف ایشان متداول و مشهور
 مثلاً در ثبت کوکب سبعة بحرف اخیر آن اکتفا نمایند شمس و قمر را ش و ر می نویسند علی بن ابی طالب
 بروح دوازده گانه و آیام سبعة و شرف و بیوط و اوج و حقیض و اشال آن چنانچه در علامت
 روز و ول علامت شب و صفر علامت حمل و الف علامت ثور و ب علامت جوزا و ج علامت
 سرطان و برین قیاس سی علامت دلو و یا علامت حوت است و در ثبت ایام هفته

الف علامت یکشنبه و رقم دو علامت دوشنبه و همچنین از براس هر یک که حریف معین نموده
 بجای آن می نویسد و چون در معانی اشارت بآن چیز نمایند زمین منتقل میشود و بحسب آنی که
 مخصوص است چنانکه در اسم شمس ووش مردم تماشاهاهی گل و بید آمدند و قمر است و شمس
 همان گشت چو خورشید آمد در اینجا تراوت و سیله تلخیص شده چو خورشید مراد باشد
 و چنانچه در اسم اولیس نامید ز مهر مشتری میگردد و اما قیمتی است و مشتری دار و مهر
 و چنانچه در اسم فیروز ز نجات با شرف مشتری و ماه بین از دل او ج و صبریت نیج
 بدیباچه تقویم نگار و در اسم صاعد با آنکه دل زمین بر دهم بجان اسیرش
 بیدل صفاست مارا با چشم شیرگیرش و گاهی درین قسم لفظی را که حرف مقصود علامت
 او باشد بعینه ذکر نکنند و مراد او را هم نیارند بلکه در تحصیل آن بعمل دیگر توسل جویند چنانکه
 در اسم طیفور ترکی که فدا به نام او کرده هند و سیه فلک دو خانه بر فور و دو خانه
 زحل که جدی و دلو است کنایه بآن نموده و علامت آن ط و می مقرر است و اما مثال
 آنچه در محلی مذکور باشد چنانکه در اسم بیک ای محرم کعبه آنچه در ره گوئی باید که نهفته
 ذکر آن مه گوئی و آنچه محرم کعبه در راه میگوید لفظ البیک است اما اعمال تراوت نیست که
 از دو لفظ یا بیشتر که برای یک معنی موضوع باشند یک را ذکر کنند و دیگر را نخواهند اسم
 ازینکه در یک لغت موضوع باشند یا در لغات مختلفه چنانکه در اسم شروان
 شرف از نام شریف تو نشان میگوید و لب شیرین تو پیوسته بجان میگوید و در اسم
 بهمن نشانی ز نام بت دل نواز و بهم بر لب جو توان گفت باز از جان روان
 خواسته و از جو هنر و پوشیده نمایند که الفاظ مستعمل بر دو قسم است مفرد و مرکب مفرد اسم است
 یا فعل یا حرف و مرکب یا تام است یا غیر تام و عمل تراوت در جمیع این اقسام واقع میشود
 اما در اسم جنس چنانکه در اسم بهمن گذشت و در مصدر چنانکه در اسم مسعود و خواهم بگویم
 جانان عمری در از گشتن و نا آن دیان و دندان بنیم باز گشتن و از لفظ باز گشتن

عود مراد است و آن مصدر است و در ضار چنانکه در اسم هندی و آشفته حسن است شرف
 در دل اوست جز روی نگار و لب دلدار محو و در اسم بام خوبان ستارگان سپهر ملامت
 است در میان ایشان نگار ماه و در موصولات چنانکه در اسم محمد الدین یکدم مسجد
 بیرون نه پای و سواس ای خطیب و نقش آنان چو که دارند از حضور دل نصیب و لفظ
 آنان مراد است ازین و نقش اول الدین میشود و در فعل ماضی چنانکه در اسم رستم
 زان شاه سوار صفدر میدانی و چون نام سوال کردم از حیرانی و بر طرف سخن فکندیکتا
 ز سوی دلپس گفت تمام گشت اگر میدانی و از موشعرا خواسته و مراد از تمام گشت لفظ تمام
 که مقصود با تمثیل است و در فعل مضارع چنانکه در اسم کجی اگر شرف داد از فراق دوست
 جان و نام نیکو زنده میماند بدان و مراد از زنده میماند لفظ میماند است و در حرف چنانکه در
 اسم یوسف هوس زهد و ورع بود شرف را در دل و از دل چو در آمد دوست آنها رفت
 از در دل قلبی مراد است و در مرکب تام چنانکه در اسم نظام نگار من چو شرف شد ز جان
 کمینه غلامش و گمان نه برده که در دشتان دهنده ز نامش و از لفظ گمان خبر و مامن مراد است
 و در مرکبات غیر تام چنانکه در اسم غیبی از صورت نام اول نشانی روشن چشم بفتح ترزبان
 گوید و در اسم نور الاسلام هست نام آنکه روشن شد بر ویش چشم جان و در ویشانی
 مسلمانی به نیکوتر زبان و در چنین مواقع بزمانی که لفظ مقصود از لغات آن زبان باشد
 اشارت کردن بسیار پسندیده است چنانکه در اسم صدر گذشت و چنانکه در اسم عبدالسلام
 بنده ترکی شدم در زانکه می پریش نام و آنچه اول گفتت بر خوان بتنازسه و السلام
 اما اشتراک است که لفظی را دو معنی یا بیشتر باشد و اشتراک تنهایی ترادف در معانی نیست و اما
 زیرا که مقصود در معنی معانی حروف و الفاظ است و با پژوهش معنی کار نیست و در ترادف
 بحر در یافت معنی حقیقی ذهن از مذکور بمقصود انتقال نیاید و ادراک آن بعد از علم بوضع
 موقوف بقبر نیز میباشد و درین صورت وقت و حقانی که در معانی آید در ترادف تنهایی

میسر نیست و در تدارک این تصور اشتراک را با تراوت ضم میکنند و طریقی است که لفظ
 مشترک بعینه مذکور سازند و مراد از وجوب معنی شمس معنوی باشد و بقصد معنای لفظی که
 مراد از او باشد به اعتبار معنوی دیگر چنانکه در اسم الف بیک گرائی گشت حاصل
 پی چو بر دم بر سر کولیش پس بکر و خانه بگز ششم بجان و دل و هاگوش و درین
 لفظ گرائی بحسب معنی شمس در مقابل سبکی آمده و بقصد معنای در مقابل از زانی و از آن
 لفظ غلا خواسته که مترادف گرائی است و گاهی لفظ مشترک را بعینه مذکور سازند بلکه
 بر سبیل تراوت آند چنانکه در اسم سعدی در خواب شنیدم سحر نام نگار و شوتی که دلم شست
 یکی گشت هزار و ای یاد تو ام فرد مهری بر مهر و دیدار تو باشد که بنیم بیدار و از مهر
 اول بطریق تلخیص خواسته و از دوم لفظ عین و از و بلاخط اشتراک و تسمیه حرف عین
 اما عمل کنایه عبارت از آن است که چیزی را به لفظ غیر موضوع له ذکر کنند و از آن لفظ موضوع
 اورا خواهند و این عمل بر دو قسم است کنایه ابداعی و کنایه اختراعی اما کنایه ابداعی آنست
 که متوف بر ما و ه که بعمل سابق خاص شده نباشد بلکه مواد هم را بصفات و حالات و عوارضی که
 اختصاص بان دارد و نشان دهند بخوی که اندیشه از ملاحظه آن انتقال مقصود نماید و این
 نوع قریب بلغز است چنانکه در اسم خضر زاسما شسته که غشش حاصل است و پس به شرح
 بشنو از شرف ای جبرائیل و او را برابر است بهم مرکز و محیط و نصف محیط مغربش ثلث
 مطلع و پوشیده نماید که حرف را در نصف محیط در اسم مذکور واقع شده و از با اعتبار تا آخر
 مغربی گفته و حرف خا را با اعتبار تقدم محیط مطلع گفته و عدد حرف را ثلث خامی شود چنانکه در
 اسم شمس نام سیم حرف است روشن کنم مفصل و ثانی دو ثلث ثلث و آن هر دو ثلث
 اول و این نوع را با اعتبار حصول اسم معانی توان گفت و لا در حقیقت لغزت و گاه
 در کنایه ابداعی بقواعد و مصطلحات علوم توسل جویند چنانکه در اسم کمال لدین بخائب
 کس کل کام بخید و بی رخ طلب کس برادی نرسید و زنهارد لا تو در کین باش و بگو

مادر شود اذات تعریف پدید برادر اذات الف و لام است و نوعی از کنایه ابداعی
 بطریق تلخیص حاصل میشود چنانکه در اسم علی شیر ماهی که فرشته صورت و حور تھا است
 پیرایه حسن ادب و علم و حیا است به نامش بواسطه شبه و شیر است ولی به شبنم و شیر
 که اولین شیر قد است به فرق درین تمیز کنایه و تلخیص است که در تلخیص حروف یا کلمات
 متشابه این معنی مقصود میباشد و در اینجا واسطه مقصود می شود و از قبیل کنایه ابداعی است
 این معنیات میر حسین شفیعی نشا پوری در اسم معتر آنکه هست از سببش روز بروزم بهتر نام موسم
 هست که زیر قدش نام سر به و در اسم قباد دلا دوری از کار و بار جهان به و دزان آنچه
 باشد رخ دلسران به و آنچه دزان باشد یاد است و در اسم عبیدی چون به عارض سر قد
 آن حور شراد به مریه تابنده نباشد و بس و آناد به ماده اسم لفظ الی الهاد است نام او را
 آزاد گفته و ساقط نموده و الف او را بنده گفته و بلفظ عبد تبدیل کرده و چنانکه در اسم
 لطیف هست بر روی طبق ماه بجای نانش به چرخ فیروزه چو افطار کند بر خوش
 از لفظ فیروزه چون روزه برود و باقی قلب شود لفظ حاصل آید اما کنایه اختراعی است که
 اشارت نمایند به لفظی که بعضی اذ اعمال متعانی حاصل شده باشد یا تجدید حاصل شده با لفظ
 سابق منضم گردد یا ذهن از وجه لفظ دیگر منتقل شود بوجهی از وجه پس کنایه اختراعی
 اشارت نمودن است بتکرار لفظ چنانکه در اسم محمد بخش گفتم چو باز گفتم فرمود به زاول دوم
 از دوم سوم زائد بود به و نوعی از صورت تکرار است که از لفظی معنی اراده نمایند و از ضمیری که
 راجع بآن لفظ باشد معنی دیگر خواهند بطور صنعت استعمال که در فن بدیع نزدیک نزد امر عربیت مقرر
 است چنانکه در اسم سعد رفیم هر چو با او دیدم به زود از خانه نشان پرسیدم به از تم هرگز
 سین و از ضمیر او که راجع به مهر است عین خواسته و مصرع ثانی کنایه ابداعی است چه خانه
 چهارم خانه مهر و محبت است و از چهار حرف دال مقصود است و چنانکه در اسم ابو اسحاق سیاح
 سر قدش رسم نوگر کایشان به نهاده سر بهم و در میان دل نبود به از سر قد و و الف

از روی طبیعت طاعت و از آنکه کسی روز بروز می باشد

خواسته و رسم نو بوست و از ضمیر ایشان که راجع بسر و قد است سر هم گفته و سیدن و قات
 حاصل کرده و از دل حشام را است و درین قسم کنایه اکثر تو سل بد که کلمه خود و خویش و مانند آن
 جویند چنانکه در اسم امام پنجه ز آئینه ام توقع بود آب در عکس خویشین بنموده و در هم
 قوام گزینی شرح جمال تو شرف دار اند ماه بنچو دشود و در ویش آن دامانده از بنچو
 شدن ماه استفاظ رای مرمرا د است و گاهی این نوع کنایه را با تسیمه ضم کنند چنانکه در اسم
 سیف قدرت حرکت کرد و الف بنچو د شد تا دل سر گشته اشش آرس بشمارد از بنچو
 شدن لفظ الف حذف مسامی او مراد است سر گشته درینجا از محسنات معانی است و از
 لطائف این نوع است این معانی اسم آدم محاسب خنهای می وی بر سر کوئی بر خیزد
 شد تا شاگرد آن یاده که هر سوه بر خیزد لفظ شاگرد تجلیل و ترکیب حاصل شده با عمل
 تصحیف عبارت از آنست که بتغییر صورت رقی فی یا بیشتر بهت حصول ماده اسم اشارت
 نمایند و این اشارت را دو طریق است یکی آنکه بصیغه تصحیف باشد و آن لفظ تصحیف
 و مصحف و رسم و نقش و شکل و صورت و نظائر آنست و این نوع را تصحیف ضعیف نامند و دوم
 آنکه اشارت کرده شود بنحو یا اثبات لفظ که مابه الایثار بعضی حروف است از یکدیگر و این را
 تصحیف جعلی گویند و مورد این عمل از حروف همجا است و دو حرف است و درشش حرف
 دیگر عمل تصحیف نمی آید و آن در لفظ کوه عمل مجمع است اما تصحیف وضعی با وضاع مختلفه
 و قوعی یا به از آنجمله کی آنست که صیغه تصحیف را بحال تصرف یا کلمه که دال بر عمل تصرف
 باشد اضافت کنند چنانچه در اسم البو تراب شرف در صورت ایوب مبارک تراجوید که
 از در و شاگرد و در اسم فتح الله در صورت بوسه تو حال عجب است و میر و شرف و
 آب حیانش سبب است و چنانکه در اسم میر حسین چون پیشو سوار بر خیزد شتم ز کین
 سر میر و دو صورت این ماجرا باین و درینجا تصحیف بضمیری که راجع بحال تصرف است
 مضاف شده و گاهی صیغه تصحیف را بی اضافت استعمال کنند چنانکه در اسم یعقوب

گردان بت عفو باشد ای شرف ۴ صورتی زان خوشتر ناید بکف ۴ و در اسم بشیر
 باید کامی که آید بکف ۴ بسی نقش بردل لگاری شرف ۴ و در اسم عمران گردانی نامن
 شکر لب شیرین دهان ۴ دیده پر شکل دهاش بند زان نقشه بخوان ۴ و در اسم ناصر
 نام ترا ای نامور دریادل والا گرد تا نقش کردم بر بصر شد محو از نقشه دیگر ۴ از یک نقش
 مانا خواسته و از دیگر حرف با آن تصحیف جعلی که در آن بجا اثبات نقطه حاجت افتد و نیز
 نقطه بگوهر و خال و دانه و ذره و مانند آن نمایند بطریق می آید یک آنکه حرف همزه را
 منقوط سازند یا بر حرفی که یک نقطه دارد نقطه دیگر بفرایند چنانکه در اسم فضل گرد و در
 فصل شتاز بر عطایت ۴ یک قطره چکد سر و بر آید ز کنارش ۴ و در اسم شیخ و پس
 آبروی تا شود پیدامن در ویش را ۴ میگویم حرف می در هاس اشک خویش را ۴ و در
 اسم خضر تراست بر ورق گل و خال عنبر نام ۴ که گر بصر در آید شرف بر آرد نام ۴ و در
 تصحیف جعلی و وضعیست این معما با اسم شیخ علی آمد سه من چهره پیر از قطره خوس ۴ و دیدم
 رخ او سوال کردم از و ۴ بر ماه ستارها چه تصحیف بود ۴ چون گفت تصحیف دیگر بود
 پی ۴ مراد از تصحیف دیگر لفظ جعلی است که تصحیف رخ علی میشود و طریق دوم از تصحیف جعلی که
 حرف معجز را همزه سازند چنانکه در اسم حسام از چشم من چو ریخت هر آن گوهر که بود ۴ و در
 قطره باز دریا در کشتود ۴ و در اسم مسعود دانهها بهتر تار افشانند و دل بر سر نهاد ۴ و شیخ
 در بزم تو دودش ز سر بگذشته بود ۴ طریق سوم آنکه نقطه را از محله به محله انتقال نمایند چنانکه
 در اسم یوسف خالها داری تو در گرد و بزیرب عیان ۴ از شرف جز صورت بیدل ناز
 از زمان ۴ و در اسم رستم دلدار گر گاهی بند بر سیم اشک مادم ۴ بالا فتاحم خرد با بهتر تار
 دیدم ۴ و از بدایع صورت تصحیف جعلی است این معما با اسم شرف از طرف روی او طره
 برداشت سر ۴ که در بایش طلوع هر دسته چنبر و گرد ۴ هر دسته چیزای عجب هست یکی بر چادر
 از شرف این نکته پرس که تونذاری خبر ۴ در اسم عمران سوختن داغ از غم جانان خوش است

و در طریق کارمانیز آن خوش است به طریق کارمانی که تجلیل حاصل نشد نقیض است
 تا فهم آما عمل تشبیه و استعاره عبارت از آن است که لفظ را ذکر کنند و از آن حرفی یا خبری
 اراده نمایند که با آن لفظ مشابهت داشته باشد بطور تشبیه یا قاعده استعاره که میان
 آن مشروط و مصادیق او گزاریش یافته و چنانچه در استعاره مذکور شده که وجه تشبیه در
 دو استعاره باید که ظاهر باشد در بنیاد نیز باید که مقصود را باند کور مشابهتی علی باشد که میان
 قوم متعارف بود تا ذهن بسهولت انتقال بآن نماید و از حروفی که تحصیل آن باین عمل
 بسیار واقع نمیشود یک الف است و تشبیه آن بقدر دسرو و علم و نخل و نظائر آن کنند چنانکه
 در اسم ابراهیم گفته نه براه است که نام تو ندانیم به نمود قد و خنده زمان گفت بر اسم
 و در اسم حسام حریم چشم مرا سروت آریا را یابد که گذشت از هر آن گوهری که در چشم و در
 اسم حمید را یست و صفت رفیع چون بر اندازد شرف به از حیا دارا بیند از د علمها را همه
 و در اسم خرم هر که زان لب چشید طعم رطب به نخل حرم از بن بیند از د و دیگر از حروف مذکور
 سین است و تشبیهش بآره و دندان کنند چنانکه در اسم سعد گز آره نبی بر سر این بنده بیدل
 حقا که زهر تو نیز دسیر موی به و در اسم حسن شاه لب شیرین و دندانش بگم کن به نشان
 حوز پس آن ترک مہ کن به مراد از شیرین حلواست و رسته دندان نیز گویند چنانکه در اسم
 در اسم شمس از طرف لبش رسته دندان چون نمود به شکل و منبت و ران میان پیدا شد به دیگر
 از حروف مذکور ه نون است که آزا با برو و هلال تشبیه دهند و جمیم و دال و لام را بزللف و صاد را
 به چشم چنانکه در اسم نجم الدین جمال وی بیان و شکل آرویش به شرف چو دید دل و دین
 بباخت در کوشش به و در اسم اختیار تا او دو و هلال و ارجیه از ناخن به من نقش زدم تمام
 نامش ز نیاز به و در اسم محمود و تبم محمود خوبان است نامش هم عیان بود به بجای شکل و دندان
 اگر نقش دمان بودی به و اکثر اشکله این عمل در مطاوی ابحاث دیگر گذارش یافته در اینجا
 همین قدر کافی است آما عمل حساب و آن تثنی بزنج اسلوب است اول اسلوب اسمی دوم

حرفی سوم اسلوب رقی چهارم اسلوب احصائی پنجم اسلوب انحصاری آنا اسلوب اسی
 است که اسم عددی را ذکر کنند و حرفی را از حروف ابجد که اختصاص بآن عدد دارد
 اراده نمایند چنانکه در اسم عماد بهر نظاره تو بکا هفت ششم به خواهم من از دماغ پریشان
 هزار چشم به چون ذکر اسم دارد که سبب از قبیل تصریح است این نوع مستأجنان وقت ندارد
 پیش اگر حصول اسم عدد با اعمال سمائی باشد وقت و لطف می افزاید چنانکه در اسم تاج
 از لوح سینه بنویشتن نام غیر تمام به ترا چو سینه می گشت یا بی از دست نام به در اسم عبید
 نام آن شمع حجب بدست آمد به صورتش چون نهفت پیدا شد به صورت شمع است و از آن
 حرف جیم خواسته و چنانکه در اسم بلال چو گفتش که بلبا بر چه شد نام تو فتم به نهاد بر لب
 رسته دندان به سر رسته دندان سین و لب یا قوت یا است و از تالیف آن لفظی حاصل
 شده که لام از آن مراد است آنا اسلوب حرفی است که حرفی را ذکر کنند و از اسم عدد
 آن حرف خواهند چنانکه در اسم موسی گفتم که صیت نامت ای جان فراق و بلند به افشته گشت
 و مورد این گل افکند به دین گل لام است و از آن لفظی خواسته و در اسم عثمان
 مرا گفتم بنام خویش کن شاد به چشم و گوشه ابرو نشان داد و از گوشه ابرو حرف حاء مراد است
 و از آن لفظ ثمان اراده کرده و در اسم سلیمان لب لعل تو در شمار خود است به تاز نظر
 دمان نه پنداری به از شمار لام لفظی مراد است آنا اسلوب احصائی است که خواص اوصاف
 و احوال عدد را ذکر کنند و از آن اسم آن عدد یا حرف او یا نقش او خواهند از زوج و فرد
 ناقص و تام و زائد و منقطع و هم و تضییف و تثلیث و تضعیف و ماخذ آن که در علم حساب تقریفاً
 آن تفصیل موجود است و این اسلوب جزئیات بسیار دارد که بی دانش علم حساب حاوی آن
 نمیتوان شد و مولانا شرف الدین علی یزدی در حل مطربا شرح و بسط بیان نموده درین
 مختصر تذکره خالی چند ازین اسلوب اقتضای سرود چنانکه در اسم سلیمان سی درسی و پنج درده
 در میان بایک یکی است بدان به مقصود با تمثیل لفظ پنج درده است که پنجاه میشود و از آن

حرف جیم

اسلوب احصائی
 از حروف دماغ
 و از سبب از آن
 خواسته است

نون خواسته و چنانکه در اسم خواجہ زرین سیل سرشک من کرد آہنگ اوج گردون *
 تاہفت طاق دیدم آخر تمام در خون * در حروف احاد آنچه از یکے تاہفت طاق است
 الف و جیم و ما و ز است و آخر را کہ زی باشد تمام گفته و اسم او خواسته و مجموع را در لفظ
 خون آورده و چنانکہ در اسم یعقوب غایت عقل بخشی بازار * پس در اول عدد و زائد
 بین * اول عدد زائد و دوازده است و چنانکہ در اسم قاسم شد تارہ چو ریخت شک
 فرو * کرد این کار ہر جید او * عبارت سدس تازہ تصحیف جلی حاصل شدہ و لفظ تازہ
 کہ شش صد و شش است سدس آن صد و یک میشود و از آن تا خواسته و از ہر یک ششم خواستہ
 چون نقطہ ای او بریزد اسم میشود اما اسلوب انحصاری عبارت از آنست کہ عدد و را کہ در
 معین منحصر و مشہور باشد ذکر کنند و از آن عدد او را خوانند چنانکہ در اسم احمد از خدا در مای
 جنت شد میعاد و کلیم * مفتوح تازہ اسطقات آمد آن ذات کریم * خدایکی در کا جنت
 ہشت و میعاد و کلیم چیل و اسطقات کہ عناصر باشد چہارہست و چنانکہ در اسم منصور
 مستور بودنش و نص میکند شرف * از بہر کشف و غشایر جہات را بہست را از لفظ مستور
 نبص بدل کردہ و شمار جہات مشعر بہ آنست و فقیر در مصطلحات طبی گفته با اسم محمد
 یری کن مزاج از امور طبیعی * کہ از قدر بالا سے ارکان برآمد * امور طبیعی ہفت ارکان
 چہارہست اما اسلوب رقی عبارت از آنست کہ اشارت بہ بعضی از ارقام ہندی نمایند
 و از آن عدد او را خوانند و این بدو طریق می آید یکے آنکہ اشارت نمایند با ثبات صفر
 از برای رقی یا اسقاط صفر از رقی دوم آنکہ ارقام را بیکدیگر ترکیب دهند اما اول چنانکہ در
 اسم سراج در خطہ خوبی چوزمہ خواہی بانج * صفری کم کن را اولین لفظ خراج * چون یکدیگر
 صفر از خاکم شود شین گردد و فقیر در اسم رضا چون دل آشفتمہ ام یکپایہ بالا تر رود *
 می سزد در راہ بی پایان عشقت گر رود * و اثبات و اسقاط صفر گاہی بوسیلہ اعمال گیر باشد
 چنانکہ در اسم جمال تا طلوع ماہ ہر اینش از شون شمال * شد مکرر اولین بر سجہ شمالی را غروب

الکلی غفرانی

الکلی غفرانی

مراد از اولین بزرگ شالی محل است در قم آن در تقویم صفراست و از تکرار غروبش
 اسقاط دو صفر مراد است از سه صد که رقم شین است در لفظ شالی و چون دو صفر از
 رقم شین کم کنند یکم شود و مثال طریق دوم ازین اسلوب چنانکه در اسم حیدر سوال کردم
 از ازان و بر محاسب نام و ز لطف کلمب گهر بار ساخت زیور دست و یکی میانه هشت
 و دو زو رقم دان را شمار کرد و در آورده حرفی از سر دست و چون رقم یک را میان
 دو بویسند دو صد و هشتده شود جدول سوم در اعمال تکلیلی و آن سه عمل است تالیف
 و اسقاط و قلب اما عمل تالیف عبارت از آن است که مواد متفرقه اسم را که بواسطه اعمال
 دیگر حصول آمده باشد بترتیب حروف اسم جمع نمایند و فرق درین عمل و عمل تخصیص آنست
 که در آنجا مجموع حروف حاصله در حکم یک مفرد میباشد باعتبار معنی معنای و در تالیف
 اسم را جدا جدا ایرادی نمایند و در مواضع متعدده در انضمام و الیتیم ایشان مراد میباشد
 مراد از مواد مذکوره در تالیف اسم ازان است که حروف مفرده باشند یا کلمات و تالیف
 به دو طریق می آید یکی آنکه اجزای اسم پیوندی آنکه جزوی در جزو دیگر دخل شود و این را
 تالیف اتصالی گویند دوم آنکه بعضی اجزاء را در بعضی دخل سازند و این را تالیف تفرجی
 گویند اما تالیف اتصالی و آن گاهی از نظم بحسب تقدیم و تاخیر فعلی مستفاد گردد و بی آنکه در کلام
 استخاری بقدیم و تاخیر حروف باشد چنانکه در اسم حیدر بنمای که ابتداء حال است
 دستی زیرا که آخر کار و درین صورت رعایت تقدیم و تاخیر حروف اسم بحسب ترتیب
 چنانکه در بیت مذکور اما اگر قرینه دال بر ترتیب یافته شود و آن بود که مقدم را مؤخر ذکر کنند چنانکه
 در اسم بایزید آن سر زلف که پیوسته نمی پاید و اگر بدست شرف افتد بپاشد و نه
 و از نو این قسم است آنچه ملایر حسین نیشاپوری گفته در اسم محمد مومن میرزا در شرح
 ثنائی شاه جمشید مکان و سلطان فلک میر و در اسم جهان و اگر دون لوس نوشته
 از دل و نه خورشید نهاده دل بهر حسرتی ازان و و گاهی دو عطف دلالت بر ترتیب

در تالیف
 حروف اسم

و وضع اینرا نماید و آنچه بعد از او نموده شود موخر باید داشت و آنچه با قبل از دست مقدم
 باید نمود چنانکه در اسم شکر آمده شرف روی و فایز شکوه بر تاب و زبان میگویند و بجای
 غایت شکر و رضا و فضل و انفضا شمس و دواوی که در معنی شغری یعنی غطف نباشد در معنی
 معانی گاهی یعنی غطف گیرند و گاهی بای هیئت و بر که مراد است علی می آید افاده الهی
 کند چنانکه در اسم غنیمت روی جانان بدین دل دیدن و به که غافل بکعبه گردیدن و
 و در اسم غدا و بر ما فکن اسه شاه کرم چشم غایت و کز درد تو در مانده درین شهر مانیم
 و در اسم ابوسعید از غایت دوستی دهم اورا دل و زبر بر دست بر سر زدن و
 و اوج و فراز و نظارت آن قائم مقام بر می شود چنانکه در اسم سافر چون افسر ماه و مهر
 تا جوش گویند و باید که بود تا جوش مناسب اورا و ان سر راه و تاج اوین و تاج
 که میست دستار او گفته و چون بود تا لیف اتصالی زیاده از دو جزو باشد و همچنان
 که تصریح نمایند تبیین وسط و طرفین از برای ترتیب وسط را اصل سازند و طرفین را با
 ضم کنند چنانکه در اسم علی در طلب شد فلک میر و پای پری و از طغی آفتاب
 و از طغی مشتری و در اسم فتوح قوی آنکه از آغاز و انجام فتح و بین دیار تو زیور
 گرفت و گاهی وسط را میان طرفین آورند چنانکه در اسم سعد و خورشید میر اندازد و
 کل دل باز و هر گاه که عشقت آور در میان و درین قسم گاهی بکر از و تا که مراد
 من و الی باشد توسل جویند چنانکه در اسم صیدین هر کجا ج آن پری باشد و قاف
 تا قاف مشتری باشد و در اسم ابوطالب را از ابر و گوسفند کار است و از سر
 تا لب رخ او و اما تا لیف از برای کشش توسط کلمه در حال آید چنانکه در اسم شاه
 رستم سر دش که طوبی آسا از سدره برگزیده و در شهر تا آید رستم ز سر گذشته و گاهی
 سه سده با کسر دشت کنار سده انتهی دشت کنار سیت بر آسمان هفتم از قاف موس و تاج الفات و منتخب
 و هفتی الالب و کشف و بهار عجم و بالغ غلط است ۱۱ از احسن الاغلاط و

لفظ در بحیل حاصل شود چنانکه در اسم بر مان شدم بآن در حقیقت زمانم خواجسته نشان +
 نهاده ببارم و گفتا طریق در بیان است + و لفظ قلب و دل داشت باه آن درین عمل
 مراد است و راست چنانکه در اسم بختیار آن بت که دل از پاره خار دارد و نهانش ز که بچشم
 یار دارد + و گاهی اوساط کلمه را بوضع و مقام تغییر کنند چنانکه در اسم منصور و بسف و بی طلبین
 که دولت غزیری + در مصر هر محله از تو فرو ده چپش + و گاهی لفظ پرنشدن و بختین
 و مانند آن ذکر کنند و دخول بعضی اجزا در بعضی اراده نمایند چنانکه در اسم علی عید بی رود
 پرنز بلا است + و ز بلا جمله کاست دل بر جا است + و در اسم میر قاسم تا شرف در دست
 بگیرد قلم + بار قلم ایست بر آینه زدیم + ماده نام لفظ قلم آبی است که از آنج حروف
 بیکدیگر حاصل میشود و از غراب تصرفات تالیف و تنزاجی این چند است و در اسم احمد
 دل ناظر و دل ناظر و دل + و ز لب دوست بجز موقوف + و در اسم حمید
 در می آید گویند باید زد ن شرع است و دین + عکس آن گویند شرف گویند شایسته
 این + و در اسم کمال اسم بودی که گل در آب نهند + خوب بودی تو عکس آن حال +
 و در اسم مبارک کام دل است نانت دل زان گرفته در بر + و در شرف نهند جز عارف
 هنرور + و در اسم محمود صورت جو است و بس خواجده والا گهر + افسر ملکش کلاه مثل
 کلاهش سر + و در اسم شاه گر گین می بردیوسف ماباز قیمن بحیل + یارب آن
 گرگ شود طعمه شایین اجل + اما عمل اسقاط که آنرا تخلیص نیز گویند چنان است که
 حرفی یا بیشتر از حروف حاصله را بنید از ندیننه اشارت بدم اعتبار آن گفته تا مقصود آنرا
 غیر مقصود باشد فالص گردد و در اصطلاح این فن حرفی یا بیشتر که از لفظی اسقاط گردانند
 آنرا منقوص خوانند و آن لفظ را منقوص بنده گویند و آنچه بعد از اسقاط باقی ماند آنرا حاصل
 نامند و اسقاط بر دو قسم می آید یکی آنکه منقوص را هم در ضمن منقوص بنده نماند و یک
 تصرف سازند و از وجه اعتیاد بنید از ند و این را اسقاط معینی گویند دوم آنکه منقوص را

در غیر منقوص منه متعین ساخته از وجه اعتبار ساقط نمایند و چنین استقاط را مثلی خوانند
 و در استقاط عینی تخصیص منقوص تنقیض او از یک عبارت حاصل می‌تواند شد بر حکم هیچ علی از
 اعمال اصولی و فردی احتیاج نیفتد چنانکه در اسم قوم مهر را بد در روستا تو خواندیم تمام
 دان در دلش بماند و سلف تمام بود اما در استقاط مثلی تخصیص منقوص بی وسیله عملی
 از اعمال تحصیل صورت نه بند و الفاظی که دلالت بر تنقیص نمایند از اصینۀ استقاط گویند
 و این برد و گونه می‌آید خاص و عام صیغه حاصل است که مفهومش تنقیض زوال جزوی متعین باشد
 از منقوص منه و چنان صیغه دلالت بر تخصیص و تنقیص نمی‌کند مثلاً لفظ ناقص در بیشتر کلمات
 و مختصر دلالت بر نقصان حرف آخر می‌نماید چنانکه در اسم علی در چشم ناقص آید ماه تمام
 و زنی به جز صورت بخوبی اهل کمال معنی به و در اسم کثیر و کثیف کلمه کثیف نادر و نایاب
 یار به زیر بالائی است باقی سخن را بهوشدار به و لفظ محو و هتای دغالی در شباهت آن
 اشکار بر نقصان نابینا طرفین کلمه می‌کند چنانکه در اسم سیف تشنه ایم و جهان پر آب بجا
 با سبب تهمی کنار فرات به و صیغه عام است که مضمناً باشد بر جانشین چیز لاعلی تعیین
 و درین صیغه ناچار است از انضمام امری دیگر که افاده تخصیص منقوص نماید چنانچه در مطاوی
 آتش معلوم خواهد شد و باید دانست که انظر طرق استقاط صیغه نفی است و اگر این بلفظ
 نیست و نبود و مانند آن توجه به منقوص شود و اگر بصیغه نادر و مانند آن بود عائد به منقوص
 گردد چنانکه در اسم بلال به تیغ آریکشی شاید و بی پیوند را گسل به بلا بدلی خوش است
 اما سر در دری ندارد و دل به و صیغه که درین عمل بسیار واقع می‌شود کلمه بی است و آن در
 استقاط عینی بر ادات انتقادی داخل می‌شود و در استقاط مثلی بر لفظ منقوص یا آنچه دال بر
 باشد می‌آید چنانکه در اسم یعقوب رقیب چون شرف از روستا یا شرف خرم به عقوبت
 تو اگر بی نهایت است چه غم به و چنانکه در اسم احمد صبح مرد و بی صبر مانی از غم یاز
 له نشو و فسخ ناست و بلکه خطاست بعدی گوید یکی در میان گلی نشسته یافت به و چون آری در پیش نیا گوئی که با لاف از جهل کلام

بنام دوست صبحی کن و شراب بیار و در اسم قطب اشک خونی در گریبان تو خسم
 پنهان کنم به قطره بی ره رفت و در دامن محبوب اوقتا ده و دیگر الفاظ که مشعر بر سقوط
 منقوص باشد مثل رفتن و شستن و باختن و تاختن و گدختن و افتادن و کشادن و خفتن
 و چیدن و بریدن و دیدن و پریدن و پوشیدن و پاشیدن و شکستن و گسستن و شستن
 و نهفتن و زیان کردن و بر باد دادن و زدودن و سایر آنچه بوجه ازوجه دلالت
 بر نیستی و جدائی نماید چون فراق و وداع و دوری و مجوری و شباهه آن و اسناد این
 افعال گاهی بمنقوص منتهی کرده شود و گاهی بمنقوص و گاهی بلفظ دیگر غیر این هر دو دو گانه
 بشکلم یا مخاطب یا غائب بر سبیل افراد یا جمع بصیغه ماضی یا مضارع یا امر یا نهی چنانچه اکثر
 ازان در ضمن آئینه ماقدم گذارش یافته و چنانکه در اسم حسین دل بنده از حبس غم میرانند
 رقیب از کین آئین بر نشانند و در اسم محمد گر باز کنی ز محرومی روست و دامن تو
 گیرم و امانت ندم و در اسم سلطان لب ساقی و لطف حید او و گر بود کوکبش
 می میان و در اسم مسعود و دوش از بزم لباس خویش را تر ساخت گل و رخ کشادی پیر
 بر آفتاب انداخت گل و لفظ کشادی تخیل یافته و از داس مراد است و پیر این در دران
 بر آفتاب اندازد آفتاب بالا خواهد بود و مقصود به تمثیل لفظ رخ کشادی است و گاهی صیغه اتفاق
 را بطریق لغت آورند و آنچنان است که منقوص نه را با صفتی ذکر کنند که مشعر باشد بر اسقاط منقوص
 و این صفت یا لفظی مفرد باشد که دلالت بر اسقاط تعیین منقوص نماید یا لفظ مرکب بود که بعضی
 اجزایش بر منقوص دال شود و بعضی بر اسقاط آن چنانکه در اسم جمشید چون دید شرف کرشمه ساتی و
 از جام تری زپا درآمد شیدا و لفظ تری که صفت جام است هم دلالت بر همین المعنی میکند و هم بر اسقاطش چنانکه
 در اسم بهمن ووشینه شرف نام شریف تو بیان کرد و بهرین دل سوخته بود آنچه عیان کرد
 لفظ دل سوخته در معنی معنائی لغت لفظ بهرین واقع شده اگر چه در معنی شری لغت شکلم است
 و لفظ دل دلالت بر تعیین منقوص میکند و لفظ سوخته بر اسقاط آن و چنانکه در اسم منوچهر

در آفتاب چو گرد و جان تیر اندازد چو چشم خویشتن از نام خویش گوید باز به لفظ تیر انداز
 تیر انداز که صفت جوان و آرم شده دلالت بر تعین الف دارد و لفظ انداز بر استقامت
 و چنانکه در اسم هر مزرغبی تو سوخت جان شرف نام نیک یافت به بحران جانگداز ترا نزد
 آما عمل قلب عبارت است از تغییر ترتیب حروف و تقدیم و تاخیر کلمات حاصل اسم آن تیر
 انداز و درین عمل اگر لفظی مذکور نمایند که دلالت بر آن کند مثل لفظ قلب دل و عکس باز گوید و نظائر
 آن در بصیرت از قلب وضعی گویند و اگر نحوی کلام متصرفین عمل باشد بی توسط الفاظ مذکور
 از قلب جعلی خوانند و در جعلی اگر همان خبر و که قلب او را دست بعینه در محل خود بدین تیر تصرف
 از قلب جعلی معنی نماند و اگر مثل او در جعلی دیگر تحصیل نمایند و در آن تصرف کنند قلب جعلی شایسته
 چنانچه در بحث استقامت گفته شد و اگر محل تصرف این عمل یک کلمه باشد و ترتیب برگردد از قلب کل
 گویند و اگر بجز ترتیب قلب شود قلب بعضی نماند و اگر زیاده بر یک کلمه باشد از قلب کلی خوانند و وقوع
 این عمل یا بسبب وجوب است یا بطریق استحسان چنانکه در اسم ایوب نام و محبت و گم شدن از میان
 بوی دل گر نشوم یا یلم ز نام او نشان به و قلب در مصرع اول که دل من بران دلالت میکند
 استحسانیت چه استقامت و تون از لفظ نام واجب نیست که ترتیب حروف باشد و در مصرع ثانی
 در جعلی است فائز و معینه قلب کل لفظ قلب و و از گونه و عکس و گشتن و نظائر است و معینه قلب بعضی لفظ
 آشفته و پریشان و بهم برآمده و تشبیه آن آما لفظ زیر و بالا اگر بدو کلمه اطلاق نمایند معینه قلب کلی خواهد بود
 و اگر کلمه دو حرفی اطلاق کنند قلب کل قلع خواهد داشت و تشبیه این اقسام در طرایع عمل سابقه
 است گذارش یافته و در نیقام نیز مثالی چند از آن نموده میشود مثلاً چون لفظ ترسم ماده اسم ترسم
 سازند و کسوت نظم ادبرین نوال باشد ترسم نامش بگویم و گو پیش قریب ترسم که بهم برآید
 آشفته شود به قلب بعضی وضعی باشد و اگر چنین آدا نمایند ترسم ترسم که سرش بر
 قدم افتد و ز سر به قلب کل جعلی معنی بود و اگر چنین گویند ترسم ترسم که سرش بر زمین
 افتد معنی بر زمین افتد معنی بر زمین افتد معنی بر زمین افتد معنی بر زمین افتد معنی بر زمین افتد

قلب جعلی شلی باشد اما شال قلب کلی چنانکه در اسم مشهور دل بی نام رفت باید دید
 که چون بود باز گردیده و قلب بعض چنانکه در اسم حمید و دوشینه شرف چو زار در آمد
 لفته بیخ باز میخواند و قلب کلی چنانکه در اسم حیدر مجنون که دائم چون شرف
 مشوقه دارد و درون دل در جی خود پیش او نند ویدار لیل پاک نیست و گاهی وضع
 این عمل بدیگر اعمال معامی حاصل شود چنانکه اسم نبی کاتب تقدیر خط استکبار
 بی قلم بکاشت بر رخسار از عبارت بے قلم بکاشت کشتن حاصل آمده و چنانکه در اسم
 سهراب از سیل سر شکم اے سہی قد است آب گرفته را به بعد عبارت پیش تاب
 گرفته تجلیل حاصل شده و قلب جعلی خواه عینی باشد و خواه شلی بے وساطت عمل دیگر از
 اعمال معامی تمام میشود چنانچه در اسم حسن سخن را چو سر در میان داشتیم و بخصوصیت
 نام نیکو نبود اینجا عمل انتقاد و سیله تمام قلب جعلی عینی شده چنانکه در اسم امین گنجهان
 پر شود از سر و قد لاله عذار از ان میان سر و تو خواهم که در آرم بکنار و در خیا
 عمل تشبیه و استعاره واسطه تمام قلب مذکور شده و چنانکه در اسم رشید شرف است
 زمان میداشت از من و چو رشده داشتیم و می گشت روشن و در اینجا عمل تخصیص
 و تخصیص وسیله تمام قلب جعلی شلی شده و قاتل و در نیقام مباحث اعمال ضروری معامی
 با تمام پیوست جدول چهارم در اعمال تزیلی و آن شش عمل است اول تحریر که تسکین
 دوم تشدید و تخفیف سوم مد و قصر چهارم اظهار و سرائی پنجم تنویر و مجهول ششم تعویض
 تعجیم و مولانا شرف الدین طعنه زدی در بحث طلل تعرض بذکر این اعمال ننموده بنابر
 آنکه از ضروریات تعانیست و معابدون اینها تمام است اما مراعات این اعمال جز
 معامی افزایش اما تحریک و تسکین عبارت از اشارت نمودن بجرکات و سکنت حروف با
 تبدیل حرکت بسکون یا بالعکس چنانکه در اسم ملک زان می که ملک توبه و دست
 عجب و گزیر و زبیر یافته خود را هر یک و مراد از می لفظ مل است در ملک که اشارت لفته و کسره

جدول پنجم

تحریر و تسکین

آن نمود و در اسم حسن زاید خلوت نشین چون دید حسن آن جوان + چون دایا باشد
 دلش مفتون آن ابرو و کمان + از لفظ مفتون لون ابجا بدل کرده و مفتوح حاصل
 شده و در اسم الف کشته بزلف و قدش دل گرایدم هر دم + هر از لفظ پیایی پیش ت
 هم + یعنی غین را لام پیایی به پیش آید و همچنین لام را الف د از یک پیش تقدیم
 د از دیگر پیش اعدا شده مراد است و در اسم امان بین لباس از نرق صوفی و
 دهن کش زوسی + کرده می زیرش نهان و میکند انکار رسم + لباس از نرق ات
 میشود و از زیر می نهان کردن اسقاطی ای او مقصود است و آن کاری کنند یعنی زیر
 خود را نهان میسازد و اینجا مراد از زیر کسره است اما تشدید تخفیف عبارت از است
 که حسنه را اسند سازند یا تشدید از حسنه بنید از ند چنانکه در اسم فرخ خوش بود هنگام
 زینت آن رخ همچون قمر + بر می آن رخ کشیدن و آنها از تشک تر + لفظ داند آنها
 به ترکیب و تحلیل حاصل شده و مراد از آن تشدید است اما در قصر است که حسنه را محدود
 سازند یا در حسنه بنید از ند چنانکه در اسم بهما بهر سو نهان بنید اما چه حاصل + بنید
 سومی آرزو مند بیدل + مند بیدل مد میشود که اشاره با اسقاط آن نموده و در اسم
 شهاب زلف او را صورت مقصود بود + پیش ما مقصود و زلفش را نمود + از لفظ
 جیم و از آن لفظ سه خواسته که صورت شده است و از ما آب مراد است و مقصود و زلفش
 را نمود یعنی مقصود نمود اما اظهار و اسرار عبارت از است که حسنه مکدوبی را که در لفظ
 در نمی آید مثل های ناله و ناله و مانند آن در تلفظ آرند با عکس آن کنند چنانکه در اسم
 حمید سی پیش حسنه که دل زغم خون کرده + احوال دل زار به غم پرورده + گفته همه
 و نیز نا گفته نمائند ازین پیش اگر چه داتم و پرورده + ماده اسم لفظ همه می است که
 که های اول او را ساقط نموده و های دوم را اظهار کرده و در اسم خواجہ زان غم
 خدنگ غمره تر کانه + خونه عجبی کرد و بد لما خانه + نا گفته دل از خوف خدنگش آخه

کلیه تشدید و تخفیف

کلیه تشدید و تخفیف

کلیه تشدید و تخفیف

نگذاشت ز دلها اثری جانانه فای خوف را با لغت که خدنگ چمارت از انست
 بتبدیل نموده و اورا مضمر ساخته باشارت لفظ نا گفته و درین عمل باید که اشارت با ظهار
 یا اسرار کرده شود و اما معروف و مجهول آنست که حرکتی مجهول را معروف سازند یا بکسر
 و معنی معروف و مجهول در محث قافیه مذکور شده اما مثال این عمل چنانکه در اسم نور
 تا بیکه دل خون خور و یخوید از لعل تو بهر پیش نوش آید که باشد سیر از ان درونی هر
 پیش تو شاید که سیر باشد یعنی اشباع داشته باشد و دردی زهر حرف راست و چنانکه
 در اسم ترکی یکیک باطالع و بخت همایون یکیکه زیر و زبر گشته و در گون + ماده اسم لفظ
 یکی است و در گون شدن زیر اشارت به معروف شدن کسره کات و از در گون شدن
 زیر تبدیل یای یکیکه بحرف ر مقصود است و چنانکه در اسم نویان در طرف نقاب بنگر
 ایدل که بود + پیش رخ آن نگار مائل بکشتاد + از طرف نقاب نون ملفوظی مراد است
 و پیش اورا مائل بکشتاد گفته و این اشارت مجهول بودن ضمه نون است اما تخریج نیست
 که چهار حرف را که مخصوص بلفظ فارسی اند بدل کنند بحرف تازی یا بالعکس چنانکه در
 اسم بشیر است ای پسرا تو هر چه داری + خورشید و ستاره را پناهای + و لفظ بشیر
 چون خوراد که حرف سین است تبدیل بلفظ ثی یا بد بشیر بجای فارسی شود و لفظ پناهای
 بد و جز و تحلیل یافته یعنی باس فارسی منی کننده و ستاره است که دو لفظ باشد و در
 اسم سراج از بهر دعای آن مه زیبا چه + برداشته دست عالمی از سیر مهر و حال
 ز دعای دست برداشته بین + اکثر ز ستاره کرده و سوسه سپهر + حاصل ال چار است
 چون برگرده راج میشود و برداشتن اکثر ستاره اشارت است به تبدیل جیم فارسی بحیم
 تازی داین دو عمل اخیر از مخفحات متاخرین است و معنیات این جدول از تخریج مبع
 ملا میر حسین شقی نشاپوری است جدولی شرح لغز و ماهیت این بیاید و است که
 له نقاب بالکسر و سه پند از مرا ج و تاج اللغات و تحب و منی الارب و بهر اعم و بالفتح و طاعت الارب و طاعت

بشیر

بشیر

لفظ کلامی است که دلالت کند بر چیزی بعد از ذکر صفات و خواص و لوازم آن چسبیده
 دلالتی که در آن خفائی باشد و فرق در معنای لغز آنست که مقصود اصلی در معنای حرفت
 و الفاظ است و در لغز مقصود ذوات اشیا است و گاهی یک سخن را بدو اعتبار با هم
 لغز میخوانند گفت و هم معنای چنانکه درین قطعه جلال اسی حکیمی که ز کلام تو اگر نقطه چکان
 بر رخ حجله نشینان فلک خال شود چسبیت آن نام که بر حرف نخستش است
 که زیادت کنی اسی خسرو دین دال شود و در نصیحه بحر و بایستی آن نام بزرگ
 بر زبان بر گزار اندیختن لال شود و مولانا شرف الدین علی یزدی در حلل مطر
 آورده که هر چه وجه قصد الغازی گردد و لغز دلالت بر آن کند مقصود همان باشد
 بی ملاحظه آنکه اولاد لایمی هست بر چیزی یا نه و در معنای چون مسح انظار قصد هم میباشد
 و هم لفظی است که دلالت کند بر معنی پس در بطرح اشبه اشارات معنایی صلوح نمایش
 امری دیگر مستهتر است و شعور بآن مستقیم شعوری دیگر پس اگر قطعه مذکوره را لغز دارند
 حاصل سخن بحر و لفظ و حرف باشد با ترتیبی محین قطع نظر از آنکه او را معنی هست یا نه
 و اگر معنای شمارند مراد از آن لفظ باشد با ملاحظه دلالت او بر معنای تانیخ سخن است
 و از مفاد این عبارت فرستے دیگر میان لغز و معنای ظاهر گردد و قائل و از موجبات حسن
 وجود لغز آنست که احوال و اوصافی که بر اسم مقصود ذکر کنند بی تکلف بران صفت
 آمد و صفات و احوالی که دیگر چیزها را با مقصود در آن شریکت باشد تقسیمی او نماید که
 مجموع آن مختص با و باشد چنانچه بعد از شعور بمقصود و شبهه نمائند و اگر صفات متناقض
 و احوال غریب که در ظاهر محال نماید و در حقیقت مطابق واقع باشد برای مقصود که
 بهره تمام از قبول یابد زیرا که طبائع را به طبع امور غریبه ریشته تمام میباشد و فائده لغز
 تشبیه خاطر و تجوید ذهن است و درین مقام بذکر لغز چند اقتضای میرود در خلال
 آن تیر صفت که شد و بان آماجش و در طور کلیم را از جو مسراجش و هر چند به خوردی

ضعیفی شل است + حکام دهند ازین دندان با جش + و فقیه گفته در انار
 چیست آن شکل مدور بر مثال آسمان + نیست گردون لیکه جا دارند درونی خست
 اخترانش همیشه از شفق باشد قبا + و آن همه پیچیده اینجا در سریر زلفشان + و بصر از
 از و می نیاید گزنی تیش لبس + پوست کند می کند از دل خود را عیان + طر از
 خوان نسبت لقهاوار دلدن + لیکه در ظرفش نیابی لقمه بے استخوان + اگر چه دیگر است
 و دندان بر جگر افشوده است + در ششم خنده دندان ناسازد عیان + چون تریخ در دست
 افشار نگار در دست + شبه و مانند شش بدست هر که افتد در جهان + خوب او در ملکند
 اکثر نصیب غینا است + کی فقیر میخواند دست رس باشد بر آن + و گاهی لغز زبان مقصود
 گفته شود چنانچه در کمان من خود کج و راستان زمین است رو ندها رس طفرم کشت
 دولت و دروند پشیت از پی خدمت چون کم خم که و سه + از هر طرفی زمره زده شوند و گاهی
 در لغز اسم مقصود در طریق معادرا خرد کر کنند چنانکه در عصا و شکر که دید پابر جا که
 دست میرو پایش + موسوی نسبت است و از آدم + بیشتر ذکر کرد قریش + چون ضیا
 عاشق است و آشفته پاشقی از و سبمان و بنایش + و درین موقف حدیقه نیم است
 اتمام پذیرفت خاتمه کتاب در سرفات شعریه و شرح احوال اقسام آن بیان
 آن تعلق دارد و بایده است که اتفاق قائلین عموماً در غرض شل آنکه شخصی
 را بشجاعت یا سخاوت یا غیر آن ستایش نمایند یا بصد این صفات مذمت کنند
 داخل در عهد و سرقه نیست چه مخفی در عقول و عادات کافه ناس تقرر دارد و فصیح و غیر فصیح
 همه درین امور شریک اند اما وجوب که دلالت بر آن غرض نماید مانند تشبیه و استعاره و
 کنایه و نظائر آن سرقه را در آن وجوه مدخلت میتوان بود و در بعضی از تشبیهات و استعارات
 که از غایت شهرت در عقول و عادات متعارف یافته باشد حکم غرض مذکور پیدا کرده شل
 تشبیه شجاع یا سدد و جواد بر یا و شباهه آن و چون این مقدمه مقرر شد گوئیم که اخذ

و سرتقه در شهر بر دو نوع میباشد ظاهر و غیر ظاهر و هر یکی ازین دو بر چند قسم میتوان بود
 اما قسم اول از نوع ظاهر سرتقه آنست که شعری را بی هیچ تغییری در لفظ و معنی
 اخذ کند و این را در عرب شعری عربی و انتقال نامند و چنین سرتقه بسیار مذموم و
 معیوب است علامه ثقفی ازانی در مطول آورده که عبد اللہ بن زبیر در مجلس معویه حاضر بود
 این دو بیت را بنام خود خواند ۱ اذ انت لم تصیف افاک و جدته ۲ علی طرث ابحران
 ۱ کان یعیل ۲ ویرکب حد السیف من ان تصینه ۱ اذ لم یکن عن شفرة السیف من علی
 ترجمه اش اینست که هر گاه تو بارادر خود و الضاف کنی میبای او را بر طرف جدائی اگر عاقل است
 و دم شمشیر را سوار میشود بدل ظلم کردن تو اگر مفسد غیر از ان نداشته باشد پس معاویه باد
 گفت که بعد از من تو شعر گفتی و بنویز عبد اللہ از مجلس برخاسته که سخن بن اوس نقل شد
 و تصدیقه خود را که این دو بیت نیز در ان دال بود بر خواند ^{یعنی بعد از ان که بن اوس نقل شد} و معاویه بعد از ان گفت
 که آیا تو نگفت بودی که این دو بیت از من است عبد اللہ گفت که لفظ و معنی همه از دست
 ایا چون او برادر رضاعی من است من بتصرف شدن شعر او سزاوارترم و این قسم را
 ششم صاحب قدرت بعد از کتاب بنمایند مگر بسبیل توار و خاطر چنانچه غزل خواجہ حافظ
 که مطلعش نیست حافظ ز باغ وصل تو یابد ریاض رضوان آب ۱ در تاب میبرد تو
 دار و شراب دوزخ تاب ۲ من اوله لی آخره در دیوان سلمان ساوکی بی تفاوت
 لفظی از الفاظ موجود است و این هر دو بزرگ معاصر هم بوده اند و همچنین این بیت شیخ
 محمد خربن سلمه رب معی زلفت بعد دگاری آن لب نمکی چند ۲ با مسک بهم کرد و بد باغ
 دل مار کین ۲ بعینه در دیوان تقی او حدی یافته شده نزدیک باین قسم است سرتقه معنی
 تمام اند نمایند و جمیع الفاظ یا بعضی الفاظ مترادف بسیارند چنانچه این بیت امر القیس
 و قوفا بهما صبی علی مطیتم یقولون لا تملک اسی و تمل ۲ لفظ و قوفا که جمع واقع است
 له قوله چنانچه غزل زار به فاندانم این تو از عجیب است سده میشود و بر بعضی ولی یکی بدیگری پیوسته اند که از بعضی

حال واقع شده و ضمیر بهاراج بمنازل است که در بیت ماقبل ذکر کرده و ترجمه اش نیست
 که یاران من در حالتی که مرکب شان در منازل می ایستند میگویند من که هلاک شوم از
 خزن و صبر کن و این بیت را طبعی که متاخر از دست در قصیده و الیه خود آورد و بیاس
 تحمل کلمه کلمه و همچنین این بیت عباس ابن عبدالمطلب **ع** و ما الناس بالناس الذين
 عهدتكم ولا الدار بالدار الهی کنت تعلم فرزدق در کلام خود آورد و بجای تعلیم کنت
 لغته و چنانکه این دو بیت مولوی جامی میل نم آید و بر سه توأم پشت دو تا کرد
 در شهر چو ماه نوم انگشت نما کرد و حزین بار غم عشق تو مرا پشت دو تا کرد و در شهر چو ماه
 نوم انگشت نما کرد و اما قسم دوم از نوع ظاهر سرشته است که معنی را با جمیع الفاظ
 الفاظ اخذ نمایند و ترتیب نظم را تغییر دهند و این قسم را غاره و منخ نامند و درین قسم اگر شعر
 ما خود از ما خود منتهای بلغ باشد مقبول و ممدوح است چنانچه درین دو بیت یشار من اقب
 الناس لم یطفر حاجته و فاز بالطیبات الفاتک اللج و سلم من راقب الناس انما
 و فاز باللذة الخسوف ترجمه بیت اول نیست که هر که حذر کرد از مردم ظفر نیافت بطل خود
 و رسید بخیرای پاکیزه مرد شجاع قتال صاحب لجه و معنی بیت دوم اینکه هر که حذر کرد از مردم
 مرد بانده و بدلت رسید صاحب جرات مضمون هر دو شعر و احداث استقرانی بسبب
 اختصار لفظ خوبر است و ازین قبیل است این دو بیت امیر خسرو سر و گفتم که بالان
 تو ماند لیکن و نتوانم که ازین شرم ببالا نگرم و مولوی جامی سر و گفتم قدر ترا و سر
 سر ببالا نیتوانم کرد و اگر ما خود و ما خود منتهای در رتبه مساوی باشند فضل در حجاب این
 است مثل این دو بیت ستالی داده خود سپهرستاند نقش الله جاودان ماند
 النوری نقش طبعی ستر در روزگار و نقش الهی نتواند سترد و این دو بیت کمال
 امیل که بهر سو چه زلف تو دلی داشته و کردی آن همه دریای تو کا لفظ
 سزاست حافظ که بهر سو سر بر تن حافظ باشد و بهر زلف همه را در قدرت انوار

و اگر با خود از ما خود منتهی لپشت باشد مذموم و مردود است چنانچه این دو بیت ملا محمد صوفی
 چنانم بار قیام در ره عشق که موزنگ با چایک سواران در حرمین سلوک در طریق
 عشق بایاران بدان ماند که موزنگ همراهی کند چایک سواران را و ظاهر است که
 شعرا و اول باعتبار اختصار لفظ ابلغ است اما قیسم ستوم از نوع ظاهر سرته است که معنی تمام
 اخذ نمایند و در کسوت الفاظ دیگر اداسازند و درین قسم نیز اگر شعر ثانی بلیغ تر از اول باشد
 مقبول و محمود است و اگر هر دو در رتبه مساوی باشند ترجیح اولین برست و اگر ثانی
 نازل تر از اول باشد مذموم و معیوب است و مثال هر یک ازین ابیات پیدا است استاد
 ابو شکو بلخی در سینه صدوی از هجرت ثنوی در جبهه تقارب بنظم آورده این قطعه از بجا
 بدشمن برت زندگانی مباد که دشمن درخته است تلخ از هناد و درخته
 که تلخش بود گوهرها اگر چه بدشمن دهمی مرور اما همان میوه تلخ آورد دید و ازو چرب
 و شیرین خواهی مزید و حکیم فردوسی که متاخر از دست گفته درخته که تلخ است
 دمی را سرشت اگرش بر نشانی بیارغ بهشت در از جو به خلدش بهنگام آب
 به پنج انگین ریزی و شند ناب و سرانجام گوهر بکار آورد و همان میوه تلخ بار آورد
 برار باب مذاق ظاهر است که قطعه فردوسی از حیث لائحات الفاظ و سلاست کلام
 خوبتر واقع شده و درین دو بیت فردوسی از گرد سواران که پُرسد بهشت زمین
 شش شد آسمان گشت هشت از رقی آفرین بر مرکبی که ماه پیکر لعل و جام
 خاک اندر سپهر نیلگون گیسو مکان و افسران در شتر از قریب آمده تر است فغان
 معلومی جامی بر من از جو تو هر چند که بیدار و در چون رخ خوب تو نیم به از یاد رود
 ای شیرازی هر چند که از بحر تو ام خون رود و از دل از در چو در آئی همه بیرون رود
 از دل این هر دو بیت درجه تساوی دارند ظهور می بر آن نالتوان صید بیدار نیست
 که در دام از یاد صیاد در رفت و حرمین اسی دمی بر اسیری که زیاد رفته باشد و در دام

مانده باشد حیا در رفته باشد شعر اول بسبب لفظ ناتوان و اختصار کلام بیلت
از ثانی است و این دو بیت ابوالفرج که زجودت مصاهرت یا بدله زالمه زترین
و در جواب عقیق + النور می گریک بخار بخر گفت برهوار و دوتا و در حشر زالمه زترین به
صاحب بیت اول بسبب تناسب لفظ مصاهرت و عقیق لطیف ریاده و تروار و اما نوع
غیر ظاهری و آن بچند قسم می آید اول آنکه هر دو شعر در معنی تشابه داشته باشند شاعر
در لنت که در اخفای تشابه گوشت کما قال جریر فلا یکنک من ارب لحام سواد و نور
و الخمار و قال ابو طیب و من فی کیفه منم فناه کن فی کیفه منم خضاب
ترجمه بیت اول نیست که مانع نشود ترا از حاجت ریش شاعر ایشان که صاحبان
عامه و متقنه یکسانند یعنی مردان شاعران مانند زانند و ترجمه بیت دوم اینکه از ایشان کسی که
روست او نیزه است مثل کسی است از ایشان که در دست او رنگ خضاب است و
تعبیر کردن ابو طیب یعنی مانند کردن او مرد نیزه دار را بر زن حنا بند مثل مانند کردن
جریر است مرد عامه دار را بر زن متقنه دار و این است معنی تشابه دار زن یا است
این دو بیت النور می بر آئی که خودم بزاری بریزی + برای رضای تو من هم برانم
خا قانی تو برانی که جانم آن تو هست + منکه خا قانیم بر آنکه توئی + و ظاهر است
که ادعای بیت ثانی تشابه با دعای بیت اول است اما قسم دوم از نوع غیر ظاهری
سره لنت که معنی شعر ثانی عام تر و شامل تر از اولی شد کقول جریر او غصبت کیک
بویتم + و جرت التایس کلم غضا با + و قول ابی نواس لیس لیس من الله
استبکر که آن کجیخ العالم فی واحد + ترجمه بیت اول اینکه چون بویتم بر تو غضا که
شوند جمیع مردم را غصناک می یابی و من بیت ثانی اینکه از اخذ استبکیت که تمام عالم
را در یک کس جمع نماید و مراد شاعر از آن یک کس فضل بن جعفر برکی است و پوشیده نماند
که مراد از هر دو بیت جامعیت مدوح است اما شعر ثانی عموم و شمول ریاده و تروار که

عالم کل است و نوع ناس جزوی از عالم است و ازین قبیل است این و در بیت سعدی
 ترا هر آینه باید بشهر و یگر رفت که دل نماند درین شهر تار بائی باز امیر خسرو کسے نماند
 که دیگر به تیغ ناز کشی که مگر که زنده کنی خلق را و باز کشی که عموم و شمول در بیت امیر خسرو
 ظاهراًست اما قسم سوم از نوع غیر ظاهراًست که معنی را از حال بجای نقل کنند و از باب
 بیابانی برند چنانچه درین و در بیت بختیاری است که لباس نیهار آکنده اند
 لم یسلبوا البوطیب منی بل یجمع علیه و هو محجور عن غنمه فکما هنا هو منعد و ترجمه بیت
 بختیاری که در باب جماعتی از مقتولان و محجوران گفته اند نیست که لباس نیهار آکنده اند
 و خونی که بسبب کثرت جراحت بالاس بدن اینهاست چنان مینماید که گوی لباس
 شانرا آکنده اند یعنی خون بمنزله جامه شده است و ترجمه شعر ابو طیب که در تعریف خون
 آلوده شدن شمشیر گفته اند نیست که خون بر آن شمشیر منجمد و خشک شده در حالتی که برهنه
 از غلاف است و چنان مینماید که گویا غلاف کرده شده است پوشیده نماند که معنی هر دو
 شعر واحد است اما بختیاری در محلی صرف نموده و ابو طیب در محلی دیگر برده و ازین عالم است
 این و در بیت امیر خسرو زلف تو سیب چراست ماناک بسیار در آفتاب گشته است
 صائب ز سیر خانه آئینه چون بر دل آید گمان بر ند که در آفتاب گردیده است
 چیزی را که امیر خسرو زلف نسبت داده میرزا صائب بر وی معشوق نسبت نموده
 و مقصود هر دو آفتاب رخ بودن معشوق است قافیه و ازین باب است این و در بیت
 سعدی شکایت از دل سنگین یا ر نتوان کرد که خوشترن زده ام اب گینه بر سندان
 لکاحوشی من خود گره بکار خود انداختم نه تو ازین پیش بامنت گرسه بر جبین نبود

له قوله و مقصود از بیت اول را و شاعر آفتاب رخ بودن معشوق است و در بیت ثانی بیان نزاکت معشوق زیرا که
 مطلب بیت صائب نیست که معشوق چون سیل گینه خانه میکند بوجه نزاکت چهره او چنان تیره میشود که گویا از آفتاب
 و ظاهراًست که در اینجا آئینه را آفتاب قرار داده نه چهره معشوق را غلاف بیت اول که در اینجا ظاهراً چهره را آفتاب
 و زلف را آفتاب گشته می گوید و شاعر

دو بیت اول

دو بیت اول جفای عشق را به سگدلی تعبیر کرده و در بیت دوم بچین پیشانی با تنه
 مضمون هر دو واحد است قسم چهارم از نوع غیر ظاهراً سرقه است که معنی شغرائی ضد
 معنی شعر اول باشد چنانکه درین دو بیت **آخه الملامه فی هواک لذیذۃ** **حسب**
لذتک قلیکیتی اللؤمۃ **ابوالطیب** **آخه** **واحب فیہ لامله** **ان الملامتۃ فیہ**
 من اعدائہ ترجمه شعر اول اینست که میا بچم ملامت را و عشق تو لذیذ از روی محبتی که
 بکر تو دارم پس بگو که ملامت کند مرا ملامت گرد ترجمه شعر دوم این است که آیا میشود که
 دوست دارم او را و دوست دارم و در عشق او ملامت را یعنی این نمیشود زیرا که ملامت
 فعل عداست و فعل اعدا دوست نمیتوان داشت ازین قبیل است این دو بیت
 ابلی شیرازی اینکه ز دانه لیل و دوسه گامی بغلط **آسمان تاجه بلا بر سر مخون**
آرد **شغالی** **بغلط** **هم نزد بر سر مخون** **لیله** **عاشق** **این** **تخت** **ندارد** **و** **نخی** **ساخته** **اند**
 و این معنی ضد معنی اول است قسم پنجم از نوع غیر ظاهراً سرقه است که بعضی از معانی
 شعر دیگر را اخذ نمایند و چیزهای که معرث مزید حسن کلام باشد بران بیفزایند چنانچه
 درین دو بیت امیر معز می شرق او رطل است و جام و غبیر و حلق است و کام
 چون در شرق آید بغرب النوع آزار آورد **خاقانی** **می** **آفتاب** **ز** **ر** **فستان** **جاش**
بلورین **آسمان** **مشرق** **کف** **ساقیش** **دان** **غبار** **لب** **یا** **آراده** **مفری** **جام** **ا**
شرق **و** **کام** **را** **غبار** **گفته** **و** **خاقانی** **جام** **را** **بلورین** **آسمان** **گفته** **و** **کف** **ساقی** **را** **مشرق**
دلب **یا** **را** **غبار** **قرار** **داده** **و** **حسن** **کلام** **افزوده** **و** **چنانکه** **درین** **رباعی** **و** **دی** **شعر**
شاپور **طهرانی** **رو** **دی** **چون** **کشته** **بینم** **دلب** **یک** **کرده** **فراز** **و** **ز** **جان** **بتهی** **این** **لب**
از **سود** **نیاز** **بر** **بالینم** **نشین** **و** **میگوئی** **به** **ناز** **کای** **کشته** **ترا** **من** **و** **پشیمان** **شده** **باز**
شاپور **خوش** **آنکه** **شب** **کشی** **و** **روز** **ایم** **بر** **سر** **که** **آه** **این** **چه** **کس** **است** **و** **که** **کشته** **است**
 این را شعر شاپور را از شعور و دی لغز تر و بامزه تر واقع شده زیرا که مشتعل است

دو بیت اول

بر صفت تجاہل عارف که شرح آن در حدیقه دوم سمت گذارش یافته و ازین تمسیل
 است این دو قطعه عنصری آمد آن رگزن مسیح پرست و بیش الماس گون گرفته بدست
 طشت زرین و آبدستان خواست و بسیر زانوی ادب نشست و بیش بگرفت گفت
 غفر علیک و آنچنین دست را که یار خوست و سر فرو برد بوسه دادش و در حسن شایخ
 ارغوان بر خست و بغیر زحیرت پاسب در گل ماند قصداً که آزار گل و کشتش ننماید و
 که ما که سایه مرگانش بر دست افتاد و ارغوان از یاسمین حبست و قطعه دوم ترقی دارد
 بسبب ستاره مرگان بالشته که بطور لطیفه ادا کرده و ازین باب است این دوبیت
 حکیم سنائی کو دک از سرخ و زر و بشکبند و مرد و اسرخ و زر و فیروز خاقانی
 مرد و از پیل لعل و زرنچوید و طفل است که سرخ و زر و جوید و شعر خاقانی بسبب لفظ لعل
 و زر رنگ و گر پید کرده و قسم غم ظاهر سرقه که مذکور شد و زدن با مقبول و مخرج است
 بلکه اطلاق سرقه بر آن رو نیست چنانکه صاحب تلخیص گفته و اکثر ذیل الانواع و نحو با
 مقبوله و منها ما اخرج حسن التصرف من قبیل الاتباع الی خیر الابداع و کل کان شاعر
 خفا و اکان اقرب الی القبول و باید دانست که حکم سرقه و تفتی میتوان کرد که
 با خد شاعر حاصل باشد و این اشعار اساتذہ که بطریق امثلہ مذکور شد ممکن است که
 سپس توار و خاطر باشد و از لطیفات این بحث است تفسیر و اقتباس و آنچنان است
 که کلام شفیق آیه یا حدیثی باشد اما بخودی که اشاره نمائند که این از قرآن یا از حدیث
 است بلکه از سوق کلام چنان استفاد شود که مجموع یک کلام است کفوفه و این خطاب
 فی ر حک و ما خطاب فی نفسی و لقد انزلت حاجاتی بود و غیر ذلک زرع و یعنی اگر چه
 من خطا کردم درین تو اما تو خطا نکردی در منع عطا با من تحقیق فرمود و آورد و محبت خود

به کیفیت توار و سر قمار مطالبه ذکر که علی الخصوص خزانة عامه و مولف میر غلام علی ازاد مغفور خوب جلوه نمود
 و در قریب دو صد بیت منجم و اودام علاوه مندرج ذکره مذکور خوانم که چیزی از آن جمله بر حاشیه ثبت نمایم که بجز
 از اصل سودی ندیده و انشاء الله تعالی بشرط فرصت دین باب رساله خوانم نوشت محمد عبدالاحد عصفی عن

در وادی بی نزع و بی حاصل و کلمه اخیر بعینه در قرآن وارد است و قال صاحب بن عباد
 ۱۰ قال لی ان رقیب بنی الخلق قد اراه ما قلت وعتی وجمک بحقیقت بالکاره ۱۱
 یعنی گفت معشوق من که رقیب من بد خلق است پس مدار کن با و گفتم بگذر و مراد تو
 بهشت است که در مکدرات پیچیده شده و آخر مصرع ثانی عبارت حدیث است قال انبی
 صلی الله علیه و آله و سلم حققت الخیثه بالکاره و حققت النار بالشهوات و اول لطف نوافلین
 این دو بیت است که یکی از شمس اعرب در باب صهیج الوجوه که بحام رفته و شروع در
 سر تراشی نموده گفته است ۱۲ تجرد بالجمام عن قشر لو بود و انیس من ثواب الماکثر
 لم یوسا ۱۳ و قد تجرد الموسی التزین را سه ۱۴ فقلت لقد اوتیت سوادک یا موسی ۱۵ ترجمه
 اش نیست که برهنه شد برای حمام از لباس خود که اندک قشر را دید بود و پوشید از جامه
 بلاحت لم یوسی را و برهنه کرده شد استره برای آسپین سر و پس گفتم که داده شد تنای تو ای تهر
 و شاعر کلام دیگری را چون در کلام خود ذکر کند آنرا تضمین نامند و نصیای عجم هر گاه مصرعی
 بیانی یا زیاده از کلام دیگر تضمین کنند اشاره بنام آن شخص میانند یا از نشانی به سرقه معرا باشد
 و متاخرین تضمین را چنان می آرند که کلام غیر بنحو ۱۶ با کلام خود مربوط شود که یک کلام
 نماید و با وجود این حال دلالت بر نام غیر داشته باشد و مثال هر یک ازین مذکورات نموده
 می آید التورمی لائق حال خود از شعر مغزی یک دو بیت ۱۷ شاید از تضمین کیم کان است
 تضمین بر ثواب ۱۸ اندرین مدت که بودم زویدار تو فردا جفت بودم با شراب و کباب و
 بار باب ۱۹ بود آنکس چون شراب لعل در زیر قح ۲۰ ناله چون زیر زباب و دل بر آتش چون
 کباب ۲۱ امیر شاهی شبی با صراحی میگفت ۲۲ که امی هر شبی مجلسی می دوست ۲۳ ترا چنین
 قدر پیش قح ۲۴ سجود مادم بگو از چه دوست ۲۵ صراحی بد گفت نشینده ۲۶ تو ضعیف ز گردن
 و از آن نکوست ۲۷ لمولفدم گرم نظری ز دقتش بجان من ۲۸ چراغی را که دو بجای است
 در صند و در گیر و له در گوش من ز روح فغانی رسد فقیه ۲۹ صد آفرین نجامه سحر آفرین ۳۰

بشد الحمد والممنه که آنچه وجه بهت این بی بغض است بود با حسن و جود صورت اختتام و پیر
 تمام یافت و چون این روضه دلکش و بهشت طرب فرشتل پنج حلیقه است برای
 تمام آن پنج تاریخ سمت گذارش میاید اول بسایقین مستفیدان دوم خزان تکمیل موسم
 تقویم و الشهوران چهارم زینت گفتار پنجم مخزن نکات و السلام علی شرف الیسات
 و سید الکائنات محمد و اهل بیته الطاهیرین المصومین ۴۴

تمت

تقریظ فاضل بو ذی عالم یعنی جناب مولانا محمد فاروق صاحب چراگونی نظر

بنام واقف سیر حبیب	برون آرنده راز زمین
بهر سو چون تماشا لیش فزون شد	مهر هر ذره اندرون بردن شد
<p>هر به صلو و تسلیم شایسته بارگاه گرانمایه پیغمبر که ساز مکش گیتی نواز است و شمع شب افروز هفتش ظلمت زدای که درت کده شام و حجاز تبوای خاک روی بارگاهش ذواب دل آرا بر خساره بنات گردون مشوش و لبشون بوسه رکاب بگیش نعل آسمان در آتش به پیش آستان دالایش زرد بان نه پایه آسمان دود آنگنده نارسائی کوتاهی و در شبستان پریضاییش ماه روشن میسایر و در مانده صمت در غیبی</p>	
محمد ساقی میانه راز	بهار گلشن انجام و آغاز
بنوت خاتم دست کماش	گرده انبیا محو جلالش
درود و رحمت حق بر روش	بر اصحاب و بچند پیر و دانش
<p>اما بعد پس درین زمان ظلمت توان که بر فروغ دانش و هنر از شبستان گیتی دور گشته و به تیرگی بی هنری روزهایی سیاه تر از شب و بجور گردیده شمع علم بهر زبانی خاموش است و تمام هنر از هر خاطر فراموش عالمیان از آب سیاه بنجودی است گزاره بهوشی و</p>	

